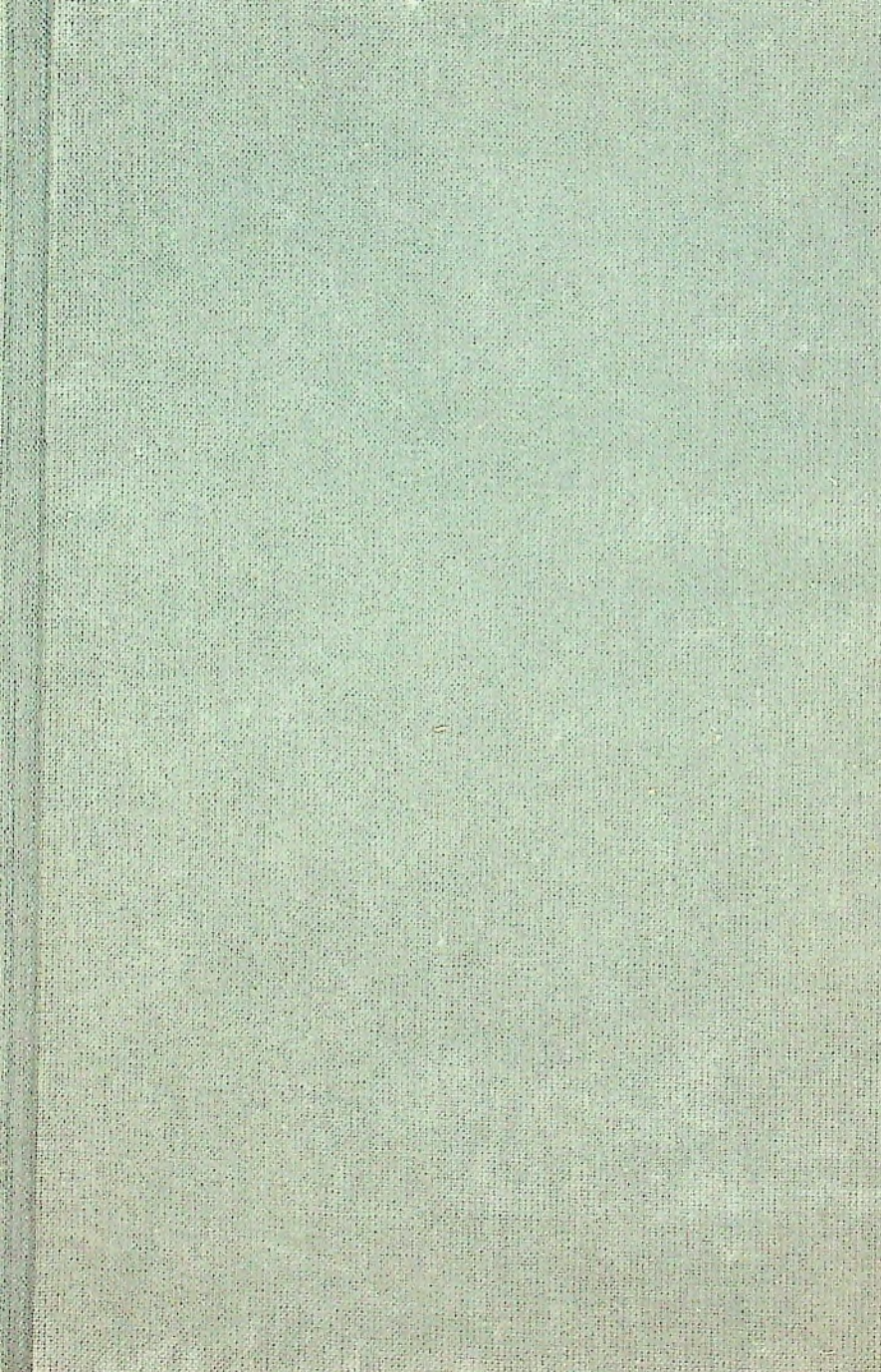

ZDENĚKOVÍ KALISTOVÍ
k o s m d e s á t i n á m
přátelé

P R A H A
1980

Jaroslav S e i f e r t
VERŠE Z GOBLÉNU
Zdeněkovi Kalistovi

VERŠE Z GOBLÉNU

Praha!

Tomu, kdo ji viděl jen jednou,
její jméno aspoň zpívá
navždy v srdci.

Je sama písni zapředenou v čase
a my ji milujem.

Ať zní!

Mé první, ještě šťastné sny
třpytily se nad jejími střechami
jako létající talíře
a ztrácely se bůhví kam,
když jsem byl mlád.

Jednou přitiskl jsem tvář
na kámen staré zdi
někde pod nádvořím Hradu
a v uchu mi náhle zaznělo
ponuré dunění.
To hřímala dávná staletí.
Ale vlahá a měkká opuka
z Bílé hory
šeptala mi vlídně do ucha:

Jdi! Budeš očarován!
Zpívej, máš komu.
A nelži.

Šel jsem a nelhal.
A vám, mé lásky,
jen trochu.

J. B. Č a p e k
VZTAH KOMENSKÉHO k ŽALMŮM
/Z podrobnější práce/

Vztah Komenského k bibli, především ke Kralickému textu, je dosvědčen přemnohými jeho pracemi: čtenář musí obdivovat jak neobyčejně rozsáhlou ^{znalost} různých míst staro- i novozákonních, tak bytostnou vroucnost, s níž se Jan Amos k jakémukoli citátu vrací. Vedle některých proroků byly srdci Komenského zvláště blízké Žalmy; e-
zývají se již v mladistvých jeho "Listech do nebe", nejvýznačněji v "Druhém Kristově listě k bohatým". Mocný doklad o Komenského vztahu k Žalmům podává jeho "Manualník aneb jádro celé Biblí svaté", který byl dokončen ještě za pobytu ve vlasti v roce 1623. V "Manualníku" čerpá Komenský zvláště z prvního a třetího vydání Kralické bible. Ve věnování k druhé edici "Manualníku" 1658 připojuje "Píseň českých

exulantů v Lešně", v níž se ozývají ohlasy Žalmů a vystupují i přímé odkazy na jejich kralický překlad. Jak ukázal již Jindřich Hrozný v Předmluvě k svému novému vydání "Manuálu", Komenský na rozdíl od "Knih historických", v nichž vynechával velké partie, v Žalmech vylučuje jen málo - hlavně tam, kde jde o obměny veršů již vyslovených nebo o rekapitulace izraelských dějin. Žalmy, které jsou básnicky nejvyspělejší, respektuje beze změny /19, 23, 30, 34, 46, 47, 51, 84 aj./. Také ještě za pobytu ve vlasti vznikal Komenského "Truchlivý", který již celou svou inspirací je krajně blízký Žalmům, ovšem i Knize Jobově a Pláči Jeremiášovu. Nejsilněji se ozývá v "Truchlivém" ohlas hluboce otřesného Žalmu 73. Mnohé doklady přinášejí i Komenského "Modlitby". Nalézáme je například v oddíle "Modlitby nedělní" a samozřejmě v "Modlitbách kajících". Komenský zde usiluje o věrnost biblickému textu, místy poněkud mění; jsou to nejednou změny

nevýznamné, na některých místech však mohou být podnětem úvah o tēhologickém myšlení Komenského, což vyžaduje výklad podrobný. V Žalmu 6., kterým počíná, vkládá za první slovo zvolání "Bože milosrdný"; vynechává verš 6. a počátek verše 7., v 8. verši nahrazuje nemelodický výraz Kralických "Sšvrkla se zármutkem tvář má" slovem "zstarala se" atd. Verš 9. Komenský vynechává a píše pak svůj vlastní modlitebný text, jen z verše 11. parafrazuje slova o zahanbení nepřátel. Některé velmi působivé výrazy jako "duše raněná" jsou samostatným výtvozem Komenského. Přihlédneme-li dále například k čtvrté "Modlitbě kající" Komenského, která parafrazuje Žalm 51., shledáme, že na počátku ~~mu~~ přidává dva řádky, pak řadu biblických veršů uvádí doslovně, vynechává ovšem nepřiliš pokorný verš Davidův "Vytrhni mne z pomsty pro vylití krve - ". Verš 20. Komenský aktualizuje: místo "s Sionem" dává "se mnou" a místo "zdí Jeruzalémských" staví "zdí měst našich" - zřejmě vzpomíná na zpustošená města v Čechách

a na Moravě. Vynechává citlivě verš 21. o "zápalech a pálení celých obětí" a přidává dva své vlastní řádky.

Chceme se zde soustředit na Komenského Žalmy, které jsou zpracovány "mluvou vázanou", které jsou součástí jeho díla básnického v užším smyslu. Komenským měl na tomto poli významné předchůdce i současníky - byli to reformační básníci Clément Marot, Th. Beza, J. Kochanowski /kterého letos vzpomínáme při 450. výročí jeho narození/, J. Milton, A. Lobwasser a jiní; z básníků, kteří zveršovávali Žalmy jazykem latinským, dosáhl nejvyšší úrovně skotský George Buchanan. Byla tu i celá řada českých autorů žalmických: vynikl z nich zvláště Bratr Jiří Streyce, s kterým chtěl soutěžit méně známý kališnický kněz Jakub Meduna /"Melissaeus"/ Krtský. Více úcty si dobyl Slovák Jan Sylvanus, jehož "Písně nové na sedm Žalmů kajících a na jiné Žalmy" měly skutečnou básnickou hodnotu. Uznával ho i Jan Blahoslav, který sám několik Žalmů zveršoval. Pro sborový zpěv chrámový

byly Žalmy zpracovávány v rýmovaných slokách; jinak více našich spisovatelů považovalo za vznešenější verš tak zvaný časoměrný, který členil slova v rytmické řady podle délky slabik - šlo tu o napodobení starých veršů řeckých a latinských. Tyto staré verše nebylo ovšem rýmovány - rýmy si přidávali naši autoři podle vzorů středověkých; tím se pak vytvářela slova nejednou těžkopádná a násilná. Tak veršovali Jan Táborský, Matouš Benešovský a jiní; přirozenému jazyku se dovedl i při těchto potížích přiblížit Mistr Vavřinec Benedikt z Nedožier /"Nudožerinus"/. Humanistický směr v literatuře obnovoval kult latiny; a tak více našich reformačních autorů uvádělo žalмовé texty do latinských veršů - největší proslulosti tu dosáhl známý Mistr Jan Kampanus.

Komenský psal své časoměrné Žalmy ještě před odchodem do ciziny; chtěl tímto činem nahradit Žalmy Vavřince Benedikta z Nedožier, které existovaly jen v rukopise a byly ztraceny při drancování Prahy po bitvě bělohorské. Máme uchován jen

jeden výtisk Žalmů Komenského, a ještě ne celý; je to 63 Žalmů a počátek Žalmu 64 - to znamená, že jde o čtyři tiskové archy. Patrně byly Žalmy Komenského poslední edicí tiskárny v Kralicích - zdali byly ostatní Žalmy dotištěny v cizině, nevíme, V nové době byly tyto parafráze Komenského vydány zatím jen jednou, v roce 1861 Jirečkem, a to velmi nedokonale; proto je třeba toto dílo Jana Amosa studovat v původním výtisku. O srovnání Žalmů Komenského s Žalmy jmenovaných autorů Streyce, Benedikta, Kampana a jiných jsem se pokusil před lety v "Archivu pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského" /sv. 14, 1937/. Ukázalo se, že Komenský postupoval celkově samostatně, a pozorně ovšem přihlížel k textu Kralické bible, zvláště k místům výrazově i rytmiicky dokonale "pulerovaným" a působivým. Již starší bádání /filolog Josef Král a jiní/ oceňovalo vznešenost mluvy Amosových Žalmů; k tomu je třeba připojit, že Komenský postoupil i na cestě k jazyku přirozenému /na rozdíl od Benedikta, jehož

několik Žalmů se nám zachovalo/, jak to lze sledovat na některých jeho výrazech nářečních /Žalm 48 aj./ a obecně lidových, "všennárodních" /Ž. 2, 4, 7, 35 aj./. K těmto výrazům patřily i některé termíny, které byly původu cizího, ale u nás zdomácnělé /praktyky, trošty, šturn, puntující lidé apod./. Větší nescuzvuk sledujeme mezi Komenského směřováním k přirozené mluvě a slovosledem jeho veršů - zde střídání slabik dlouhých a krátkých, nařízené časomírou, vedlo nejednou k větám umělkovaným /např. v Žalmu 25: "Zvláště více stál jak bohatý můj králi přede mnou - připravuješ az sokové an moji to vše vidí"/.

Komenský psal své časoměrné Žalmy v době krajně vzrušené a nebezpečné, kdy i jeho život byl opětovně ohrožen; proto není divu, že mluvu kralického textu často dramatizoval, rozšiřoval místa dialogická a přidával značný počet vykřičníků a otazníků - zvláště v Žalmech, kde se vyrovnává s tíhou zla a utrpení. Z "výkřikových" Žalmů uveďme například 16, 18, ce-

lý 20, 34, 59, 62, z "otázkových" 28, 44 a jiné. Josef Jireček ve svém vydání Žalmů Komenského často vynechává uvedené vykřičníky a otazníky, tím ovšem zasahuje do textu. Zdůrazněného významu a vzrušeného výrazu dosahuje Komenský ve svých Žalmech častým opakováním slov, pro které měl také vzor v textu kralickém /viz např. Izaiáš 38, 19: "Ale živý, živý, tentě oslavovati bude tebe - "/. Komenský však toto zdvojení velmi často rozhojňuje, tak v Žalmech 18 - 22, 24, 25, 29, 47, 51, 55, 56, 60, 62. V Žalmu 51 užívá tohoto opakování na jednom místě třikrát /"Obmej, o obmej špínu hřícha mého - sejmi, o sejmi vinu spáchaného - znám se, ach znám, mne Svědomí přetěžce - mé samo viní"./ Svě u-mění jazykové osvědčuje i volbou slov téhož kmene, která jsou jen nepatrně pozměněna /Žalm 8: "Slavnou slavně ozdobil ozdobnou", Žalm 9: " - pravý že právě soudce jest...", apod./. Nalézá i stejně znějící slova různého významu: v Žalmu 9 je to strofa 13: "Milých jeho krev ač litá - i od litých šelem pitá - ". Na těchto

místech Komenský doplňuje biblický text, který jinak pietně respektuje.

Důležitější jsou obsahové doplňky, které nám nejednou osvětlují vnitřní život Komenského v době, kdy pracoval na svém zveršování Žalmů. Lze snadno pochopit, proč Komenský rozmnožuje i vyostřuje biblické verše, které vyjadřují hořkou opuštěnost a trýznivou bolest. Tak v Žalmu 6 /"Hospodine! Netresci mne v hněvě svém - "/ prosí Boha "hrůzyplného", aby přestal "trestati, a dlouhých bítí bolestmi časů!" V Žalmu 27 a ke konci zachovaného souboru prosí úpěnlivě, aby neupadl v moc vražedných pronásledovatelů. Úzkostné stavy se rozpalují někdy v prudké rozjitření, a Komenský pak svolává nejtěžší trest na triumfující ukrutníky a lháře: "Zatrat' ó všecky takové na věčnost můj Bože zatrat'!" /Žalm 5/. Na jiném místě vyslovuje pevnou víru v Boží pomoc a hrozí nepřítelům: "Bůh můj štít bude! Bůh spomůž' upřímým! - Meč břitký hle nabrousil, již dobyl ven! - Silné silně napjal lučiště! - Již míří! Střely již klade pře-

jisté! - Již chápe na ně, jistě zbroj smrtelnou!" - V duchu svých útěšných spisů Komenský samozřejmě i ve svých Žalmech /např. v 3./ rozšiřuje verše uklidňující a povzbuzující. Připojuje i některé výrazy poetické: tak již v 1. Žalmu nahrazuje kralický "strom štípený" obrazem "strom spanilý" /ovšem sluší uvést, že tento obraz má již jmenovaný Jakub Meduna-Melissaeus ve svých Žalmech/; v Žalmu 19. praví bible Kralická, že Bůh "slunci rozbil stánek na nich" /na "končinách okršlku"/, Komenský to reprodukuje "Slunci na nich stánek královský slavně rozestřel - " a doplňuje " - kdežto by v blesku svém kráčet mohlo sobě". V Žalmu 51 vkládá slovo "Krása". Obsahových přídavek bychom našli v parafrázích Komenského více. Naproti tomu jsme již viděli, že Komenský v některých Žalmech zkracuje, někdy i vynechá celý verš, kde se mu to jeví jako vhodné.

Komenského časoměrné žalmy mají svůj význam ve vývoji českého básnictví duchovního i obecného. Platí to i o jeho uvol-

ňování sevřené rýmové stavby: tam, kde humanističtí autoři - například Kampanus - vnucovali do svých časoměrných veršů dokonce i vnitřní rýmy, Komenský od rýmů zřejmě ustupuje, i když je zcela neopouští - tak ve čtyřveršové sloce sapfické ponechává rým jen v první polovině. Tím pokročil i nad svého předchůdce Benedikta a otevřel cestu dalšímu vývoji českého časoměrného verše, který vyvrcholil monumentálním Kollárovým Předzpěvem k Slávy dceři.

Komenský nepsal jen žalmové verše časoměrné, ale i obvykle slabičné /tehdy ještě nebyly uzákoněny důsledně verše přízvukné/; tyto Žalmy byly důsledně rýmované a určeny pro sborový zpěv, byly skládány na "francouzské nápěvy", jak sám Komenský praví, tedy podobně jako Žalmy Jiřího Streyce. Při tom Komenský vyžadoval opětovně /v Předmluvě ke kancionálu Amsterodamskému, ve Všenápravě/, aby byly tvořeny i písně nové, a dával živý příklad také na tomto poli.

Od Žalmů Komenského a jiných refor-

mačnických autorů žalmických vede přímá cesta k novodobé poezii žalmové, která se mohla díky příznivějším poměrům rozvinout hlavně na Slovensku a dosáhla svého vrcholu v díle velkých básníků Sládkoviče a Hviezdoslava.

Připojme ještě, že Komenský - přes své nesporné nadání veršové - se nejvíce přiblížil básnickým vrcholům kralické bible nikoli ve verších, ale svou duchovní prózou - vzpomeňme "Truchlivého", "Kšaf-tu" a jiných.

František K u t n a r
HISTORIKOVA ÚVAHA O LIDOVÉ LITERATUŘE
PAMĚTNÍ A PÍSMÁCKÉ

Jsou chvíle, kdy u historika se dostavuje staré vábení a kdy se musí vyznat ze svých historických lásek. Jednou z nich, stále se vracející, je lidové umění slovesné jako pramen historického poznání. Většinou jsme si navykli sledovat a vidět minulost podle svědectví významných dějiných aktérů a brýlemi písemného materiálu úřední povahy a stejně tak jsme si stereotypně zvykli jít v dějinách po důležitých faktech hospodářských, politických a kulturních. Často jsou to brýle mámení a nedostatečně ostrých skel - a přitom nám z oné nekonečně obrovité masy sociální skutečností, která se nám po uplynutí určité doby dostává k poznání a stává se dějinnou, uniká svérázná oblast všedního každodenního života, ona dějin-

ná, trvale doprovodná stafáž, bez níž by obraz lidské minulosti a přítomnosti ne-
byl ve své ústrojně skladbě ani úplný a
celistvý, ani správný a pravdivý.

Dějiny národa a lidstva, jejich jed-
notlivých společenských vrstev, skupin a
tříd nejsou přece jen naplněny obdivnými
činy heroů, nejsou přece jen logickým ne-
bo nelogickým sledem událostí, strhují-
cích na sebe pozornost celé společnosti a
určujících její život a vývoj. Jsou také
nesporně a vždy bohatým řečištěm vytrvale
se opakujícího a do nenávratné minulosti
a často do zapomnění zapadajícího proudu
drobných a nejdrobnějších faktů všedního
dne. A měl by historik, který přece chce
obejmout dějinnou skutečnost v její ce-
listvé struktuře, chodit kolem těchto
faktů se zavřenýma očima, či neměl by na-
opak zbystřit svůj zrak a zaměřit své ba-
datelské úsilí ke zdánlivě mikroskopickým
bezvýznamnostem každodenního života, ji-
miž je prostoupen individuální a kolek-
tivní osud kteréhokoliv jedince a sociál-
ní skupiny?

Touto každodenností, která má zákonitě svou různou stereotypnost, ale není subjektivně ani objektivně nevýznamnou a dobově neproměnnou, je navenek i vnitřně vyznačen především život prostých lidových vrstev města a venkova jako aktivního činitele i pasivního podkladu historického dění. Stejně se tak v této specifické dynamice prostého dne uskutečňuje a odvíjí bytí v čase každého z nás. V nevytrácejícím se objetí každodennosti přijímáme a reagujeme na všechny události kvalitativně vyššího historického řádu, které svou silou a vahou určují naši individuální a kolektivní existenci. To je prostředí, do kterého se rodíme, ve kterém žijeme a pracujeme, radujeme se, trpíme a bojujeme a v němž také umíráme. To je ono hmotné, sociální a duchovní okolí, jež v mnohém směru formuje naši bytost a osobnost bez rozdílu, ať stojíme na kterémkoli stupni žebříčku pracovního a společenského zařazení.

Ona obojí oblast faktů tvoří nerozlučný souhrn a jednotu sociální skuteč-

nosti dneška a včerejška, přesně učeně-
ný celek dějin, v němž není ani jedna ani
druhá stránka zanedbatelná. Pro plnost
historického poznání je jen důležité, ja-
kými cestami je možno k této nehlučné,
zdánlivě nehistorické a bezvýznamné sku-
tečnosti všedního dne proniknout a jak
především zachytit onu prostou oblast
práce, života a myšlení lidových vrstev.
Z řady svědectví o ní bude nás konkrétně
zajímat ono svědectví, které o sobě sa-
mém a o svém bohatém vnějším i vnitřním
životě vypovídá samo lidové prostředí. A
to především proto, že bez něho nejsou
dějiny národa a státu ani možné, ani mys-
litelné a že jeho osobitá výpověď o sobě
samém je zároveň kulturní hodnotou neby-
valé ceny a půvabu, že je dědictvím, kte-
ré je třeba schraňovat a vážit si je pří-
kazem národní etiky obzvláště ve chvílích,
kdy hledáme bezpečnou jistotu nejbližší
a nejvlastnější, původní a neodvozenou.

A které je to svědectví a jaký je
jeho niterný obsah a hodnota? Je to lido-
vá ústní a psaná slovesnost jako výmluv-

ná a dokumentární součást lidové a pololidové hmotné a duchovní kultury. Je to statek, bez jehož hlasu a výkladu bychom jen kuse a jednostranně viděli a nazírali českou historickou skutečnost především 17. až 19. století. Je to nástroj, pomocí něhož můžeme odposlouchávat tep české společnosti té doby a pronikat ke spodním, složitým a základním vibracím jejího bytí. Za intimního průvodce do těchto historických dálek a tradičních hlubin si jako názorný příklad zvolíme toliko psanou lidovou literaturu dějinně dokumentární, jak ji máme zachovánu v lidově kronikářském a pamětním zápisu a v písmácké sociálně politické a lidově filozofické a náboženské úvaze. Navzájem spolu souvisejí, prolínají se v jedné osobě a tvoří často jeden, těžko tematicky rozlišitelný, co do rozsahu a obsahu sice různorodý, ale vždy podmanivý literární útvar. Vedle široké oblasti lidové ústní literatury, která je starší a jejímž uměleckým a etickým hodnotám se trvale v písni, baladě nebo v pohádce a bajce obdivujeme a jejichž

čistým zdrojem se napájíme od dětství, je mladší lidový kronikářský a pamětní zápis a písmácká úvaha dokumentem méně obecně a vědecky známým. Není také zcela ve svém rukopisném záznamu objeven, popsán, utříděn a historicky, etnograficky a sociologicky zhodnocen.

Je možno říci, že není kraje a místa, kde bychom na něj při průzkumu muzeí, archívů, knihoven a osobních pozůstalostí nenarazili a neuvědomovali si, kolik je tu skryto živých, nikoliv mrtvých dějin, kolik tu mimo historické vědomí existuje síce drobných a rozptýlených, ve svém souhrnu a hodnotě však důležitých poznatků, které v mozaikovém obraze nabudou historické plasticity a barevnosti. Nesčetné množství těchto velkých i zcela drobných pamětních a písmáckých zápisů je psáno pod tlakem na lidového jedince těžce doléhajících osobních a společenských událostí, válek, neúrod, morů, hospodářských a politických krizí, reformy, povstání, revolučního dění a významných okamžiků v životě jedince a rodiny. Všechny nějak

vyšinují život, práci, myšlení a cítění prostého člověka z dosavadního normálu, z dosavadní klidné a bezpečné roviny a vhánějí ho do bolestného labyrintu vnitřních rozporů, krizí a úporného hledání záchranného východiska. Jsou neodbytně poznamenány dobou, jejím bytostným prožitkem a stávají se tím cenným dokumentem k jejímu poznání a pochopení.

Aby byla aspoň trochu charakterizována jejich časová rozlehlost a teritoriální rozložitost po celé oblasti země a aby byla patrna různorodá zvrstvenost co do sociálního původu pisatele a co do obsahové a názorové typiky, je třeba z jejich množství jmenovat některé z nejznámějších. Kdybychom hledali předchůdce a tradici lidových pamětních a písmáckých zápisů, jak je známe již ve vyvinuté podobě z doby pobělohorského baroka a národního obrození, museli bychom nesporně sestoupit až k souboru Starých letopisů českých z 15. století a k oficiálním městským a individuálním měšťanským kronikám a pamětním knihám předhusitským a předbě-

lohorským, i s onou výraznou osobností kutnohorského měšťana Mikuláše Dačického. Ve všech se již dostávají ke slovu některé typické znaky, které vyznačují věcný a mentální ráz pozdějších lidových pamětí, zápisů a nábožensko-filozofických úvah.

Svízele a útrapy třicetileté vojny a pochoďu rekatolizace, poďdanský útisk s vlnou menších a větších selských bouří, podobně jako pozdější existenční ohrožení jedince i národa trojí nepřátelskou invazí za válek o Slezsko, kdy šlo o jednotu starého českého státu, vynesly řadu lidových a pololidových pamětí. Vedle Krátkého vypsání třicetileté války pražského novoměstského kantora a původce fraškovitých interludií Václava Františka Kocmánka jsou to z první poloviny 18. století pamětní zápisy, národohospodářské úvahy a návrhy třeboňského hospodářského úředníka a archíváře Kašpara Světeckého z Černčic, lze říci lidového merkantilisty a kameralisty, v jeho Arcanech. Soudobé paměti turnovských poďdaných a hospodařících měšťanů Kristiána Josefa Vejrycha a Václa-

va Antonína Meissnera plnily se již vědomým protišlechtickým češstvím, zatím co Paměti středočeského líbeznického faráře Jiřího Václava Paroubka se ve víře v nebeská znamení nijak nelišily od pověřčivé mentality nejprostšího lidu. Sedmiletou vojnu a velké selské povstání r. 1775 komentují neobyčejně konkrétní záznamy holohlavského děkana Františka Martina Uhlíře. Lidový charakter nijak neruší skutečnost, že řada těchto dobových zápisů a pamětí nepochází bezprostředně z vlastního lidového prostředí, ale že jejich původci byli členy různých skupin tehdejší venkovské inteligence světské i duchovenské. Žili mezi lidem a s lidem, sdíleli s ním jeho osud, blížili se mu stylem života i myšlením a názory a ve svých zápisech bezprostředně a vcelku věrně zachycovali materiální, sociální a duchovní situaci vesnických a městských lidových vrstev.

Doba velkých hospodářských a společenských reforem, myšlenkového a náboženského osvobození josefínského, národního pohybu obrozenského i mezinárodních kon-

fliktů za Velké revoluce francouzské a napoleonských válek poskytla pak nebývale bohatou látku lidovým pamětníkům a myslitelským písmákům. Z nich nesporně nad obecnou domácí i světovou úroveň vyniká zjev historicky poučeného a lidovou písní ovlivněného veršovce, milčického rychtáře Františka Jana Vaváka. Jeho Knihy pamětní jsou dosud nevyčerpaným svědectvím hospodářské, sociální a myšlenkové emancipace selského a rolnického venkova. Z jiných pozít vzrušenou dobu osvětlují zápisky novodobě již podnikajícího českobrodského hospodáře Jiřího Čermáka a zasvěcené komentáře domácích i zahraničních událostí čáslavského finančního úředníka Jana Ferdinanda Opize. Byl již výrazně dotčen novým sociálním myšlením francouzské revoluce. Jeho obsáhlá folia Efemerid, korespondencí, relací a návrhů dodnes čekají své celistvé zhodnocení, podobně jako Bohemica, sbírka dokumentů a pamětních záznamů setníka Jana Jeníka z Bratřic, chvalořečníka starého češství. K těmto velkým lidovým literárním podni-

kům je pro tuto dobu přičíst řadu drobných myslitelských projevů lidových deistů, tzv. blouznivců s jejich radikálně náboženským a sociálně politickým myšlením. Jeho linie jde daleko do minulosti a prolíná i hluboko do 19. století a nedávné minulosti v zajímavých postavách horských a podhorských duchařů-spiritistů a lidových utopických socialistů.

Porevoluční období restaurace a metternichovského absolutismu je vyznačeno projevy nábožensky pravověrně orientovaného selského vynálezce a ovocnáře Josefa Dlaska z Dolánek u Turnova a povídkově zachycovanými životními epizodami sociálně radikálního a bouřliváckého paseckého kantora a houslaře Věnceslava Metelky na Vysocku. Realita jeho těžkého života představuje nám ho však zcela jinak, než jak jej ve zidealizované podobě vykreslil K. V. Rais v Zapadlých vlastencích. Do této doby se věleňují také hospodářské a pamětné zápisy západočeského sedláka Václava Maška z Vodokrt, lidového povídkáře s historickými místními téma-

ty a dovedného ornamentalisty.

Politicky rušná doba březnové revoluce 1848, nástup kapitalistického hospodaření, éra policejního a protinárodního Bachova absolutismu a hlavně pak národně a sociálně neklidná léta lidových táborů na rozhraní let šedesátých a sedmdesátých a deptající krize hospodářská v druhé polovině 19. století, připravující politické vystoupení rolnictva a dělnictva, otevírají ústa a vedou pero nejen venkovskému obyvatelstvu všech sociálních kategorií od sedláka až po bezzemka v petičích pražskému Národnímu výboru nebo v odborných projevech rolnické pokrokové generace v Kodymových Hospodářských novinách, ale vynucují si také pamětní zápisy lidových účastníků tisícíhlavých shromáždění pod širým nebem a prvních průkopníků rolnického a dělnického hnutí. V tom směru českoněmecké pomezí podkrkonošské a východočeské se svou národní a sociální problematikou zemědělskou, řemeslnickou a tkalcovskou vtisklo svůj ráz pamětem stanovského sedláka Antonína Zemana na Vy-

socku, novopackých měšťanů tajemníka Antonína Kotíka a ranhojiče Jana Václava Kejzlara, hořického krejčího Františka Šafránka a životem těžce zmítaného a světa zběhlého dobrušského řemeslníka mnoha umění Aloise Beera.

Přitom slovesné podání veřejných událostí a osobních prožitků je u Šafránka a Beera kongeniálně spojeno a doprovázeno kolorovanou kresbou žánrových výjevů z osobního a lidového života v kouzelně typickém vidění lidových kresebných a malířských primitivistů, jejichž výtvarnému dílu se dnes dostává ocenění jako tzv. naivního umění. Spojení slovesného lidového projevu s lidovým uměním výtvarným není zjev nijak výjimečný a náhodný. Znamená toliko, že specifické vidění světa a života, jak se vtisklo do vnímavé mysli prostého lidového pozorovatele, se prohlubuje a že prostý člověk se zmocňuje skutečnosti, která ho obklopuje a doléhá na něho, dvojí pozorovací metodou, podává ji dvojí výrazovou formou a vykládá slovesnou a kresebnou interpreta-

cí. Není v tom žádná naivita vidění, ale lidové specifikum nazírání a zmocňování se veškeré přírodní a sociální skutečnosti.

Linie lidových pamětí a úvahových projevů nezaniká. Trvá a má svou dobovou podobu i za jiných hospodářských, společenských a ideologických podmínek, které jim vtiskují nejen specifický dobový obsah, ale i tendenci a cíl. Nezůstávají uzavřeny na úzký okruh místa a společenské skupiny, ale obracejí se psaným, tištěným i mluveným slovem k novodobé sociální třídě a k národnímu celku. Typickými jejich představiteli ke konci 19. století a na počátku století 20. jsou dvě politicky uvědomělé a nesporně významné osobnosti z dělnického a rolnického prostředí, Ladislav Zápotocký a Alfons Šťastný. Oba naznačují přechod z individuální myšlenkové klauzury k cílevědomé kolektivní akci již politického charakteru a váhy, která má vést k sociální solidaritě a k veřejnému nástupu celých lidových vrstev a vyústit ve společenskou reformu jako realizaci představ a názorů,

jež se v různorodé a různotvaré mase zvedaly v nestejně podobě, jasnosti, zralosti, programové síle a společenské odezvě vlastně odedávna.

Není sporu o tom, že ani prožívaný dnešek především ve vesnickém prostředí se složitým, dlouhodobým a nesnadným procesem kolektivizace zemědělství nemohl nezanechat v lidových myslích, pamětech a zápisech výrazné a podstatné stopy, poznamenané tvrdým třídním bojem, těžkým vnitřním zápasem a jejími pozitivními i negativními momenty a důsledky. Ale ať už výsledná podoba duchovní tváře českého člověka z lidu bude jakkoliv v sobě spojovat znaky včerejška a dneška, myslím, že je třeba při vzrůstajícím ahistorismu dnešní industriální společnosti zdůraznit skutečnost, že generace, která po půl století byla aktivním svědkem hlubokých a dalekosáhlých dějinných zvratů a revolučních proměn a nesla životní, fyzickou a duchovní tíhu všeho toho na svých bedrech, neztratila povědomí dějinné existence národa. Ba naopak si v době tak

zjitřené a zjizvené příkazně uvědomovalo, věkovité hodnoty tisícileté národní minulosti v jejich sebezáchovné funkci individuální a kolektivní.

Přesvědčivým důkazem živoucího lidového historismu je galerie postav české minulosti, vtesaná do skal Českého ráje mezi Turnovem a Vyskřín v sedmdesátých letech našeho století lidovým sochařem, hospodářem a varhaníkem Vojtěchem Kopícem z Kacenov. Své historické myšlení a životní moudrost vložil Kopic do kamenných reliéfů kolem své chalupy, jedné z nejvýraznějších roubených staveb na Turnovsku z počátku 19. století, a jako novodobá písmačká osobnost doprovodil onu galerii českých velikánů od báječné Libuše a českých světců přes panovníky, vojevůdce a reformátory až ke Karlu Havlíčku Borovskému, T. G. Masarykovi a k lidické tragédii osobitými citáty, vtělenými do kamene.

Impuls k plastickému dílu dala mladému hospodáři nacistická okupace 1939. Tehdy vznikl první reliéf, věnovaný Ma-

sarykovi a doprovázený v dobové beznaději záchranným motivem: "Svět je plný záhad - proto je potřebné mít víru, naději a lásku". Pak, ve zralosti věku a za hluboké kontemplace, vršilo se dílo takřka v jednom desítiletí, aby vydalo svědectví, že tvůrčí invence lidu a jeho vědomí národních dějin nezaniká a že neumlká ani jeho myšlení o životě, světě a Bohu. Lidový umělec nemohl do své historické galerie nevložit i apoteózu své rolnické práce a své osobní životní vyznání. Reliéf rolníka, obklopeného při orbě dobrými a zlými přáteli ze světa zvířat, má podtext ze Sládkových Selských písní: "Rodné brázdy v šíř i dál, co mi vás jen Pán Bůh přál, co se já vás naoséval, noral". U autoportrétu na námět Hudba a zpěv, kde nad pozemskými varhanami se na nebi vznáší Bůh, je vyjádřena útěšná životní zkušenost lidového sochaře slovy: "Hudba a zpěv odpoutá z pozemského shonu a povznese duši k Bohu". Historik, který stojí před tímto podmanivým dílem prostých lidských rukou a hluboké a krásné

lidské duše, sklání se před majestátem minulosti, jak jej zpodobila tvůrčí síla lidu, a vzhlíží s nadějí a vírou do národní budoucnosti.

Škála zájmů lidových zápisů přesto, že obzor jednotlivých pisatelů je pevně dán jejich životní mobilitou a zkušeností a není většinou rozsáhlý, je značně široká. Z nesmírného množství přírodních a společenských faktů vybírá a komentuje lidový pozorovatel jen to, co se ho bezprostředně záporně nebo kladně dotklo, co ho ohrožovalo nebo povznášelo. Výběr je vždy zcela individuální, nepodléhá racionální úvaze, ale psychologické subjektivitě pisatele.

Hodnota a význam nejrozumnějších výpovědí lidových pamětníků a písmáků není v tom, kolik přinášejí nových faktů nebo pokud úplně, věrohodně a pravdivě zachycují veliké dějinné události, které se za jejich života staly, jichž byli svědky nebo o kterých se nejrozumnějšími informacemi dověděli, nýbrž v tom, jak neobyčejně citlivě reagují na prožívanou společenskou sku-

tečnost, na hospodářské, politické a kulturní dění, které se jich kladně nebo záporně dotklo, a jak vyjadřují svůj osobitý vztah ke skutečnosti přírodní, ke světu a vesmíru, k národu a lidstvu, ke státu, církvi a bohu, i také k svému sociálnímu okolí, které je obklopuje a jehož myšlenkový, názorový obsah přijímají, spoluvytvářejí a projevují. Projevy lidových pamětníků a písmáků představují tak určitou dobovou formu veřejného mínění a vůbec dobovou formu mentality společenské skupiny, k níž nerozlučně přináležejí nebo mezi níž se jako členové odlišné sociální skupiny pohybují a žijí. Je totiž typickým znakem této oblasti psané prozaické i básnické literatury, že jejími tvůrci nejsou jen prostí, řádoví členové lidového společenství v široké, i když co do množství nestejně paletě sociální provenience, jako byli sedláci, chalupníci, domkáři, ovčáci, řemeslníci, sluhové i dělníci a nádeníci. Ti svým vnitřním ustrojením, fyzickou a duševní schopností prorážejí neučleněnou konstituci bez-

tvaré lidské masy a stávají se tak jako výrazní samouci vůdčími lidovými osobnostmi. Ale stejně tak píší tuto pamětnou literaturu kultivovaní jedinci, kněží, kantoři, vrchnostensští úředníci, kteří byli svým povoláním zaváti do vesnického nebo maloměstského prostředí a srostli s ním. Žijí v něm a s ním, radují se a trpí s ním. Jeho hmotnou, společenskou a myšlenkovou situaci bezprostředně nesou v sobě, nebo ji jako přímí a účastní pozorovatelé vnímají, znají a vyjadřují. Je možno je proto označit jako projevy a útvary pololidové.

Výrazným znakem kronikářských pamětních zápisů a písmáckých úvah je, že byly jednou provždy autorem zapsány a ve svém obsahu a tendenci poznamenány osobitými zájmy individuálního původce, kterého známe jménem i životním osudem. Tím je jejich text pevně ustálen i dána názorová atmosféra individuálního původce, čímž se podstatně liší od anonymní, zapsaným slovem pevně nefixované ústně tradované literatury lidové, která se předávala z generace na

generaci, proměňovala se podle doby a místa do různých variant a stávala se obecným majetkem lidu.

Kvalita zápisů a úvah je přirozeně různá podle výše přirozeného nadání, podle pozorovacích a vyjadřovacích schopností, podle míry životní zkušenosti a vzdělanosti, nabyté na cestách a samovzděláním, podle množství a hodnoty informací a opor ve staré tradiční i soudobé literatuře náboženské, dějepisné a jiné, podle časové a místní vzdálenosti od události, kterou popisuje. Důležité však je, že v zápisech se představuje a hovoří prostý člověk z různých společenských vrstev vesnice a města, z různých společenských vrstev vesnice a města, z různých jejich pracovních prostředí a povolání, i z různých krajových oblastí s jejich charakterovou odlišností. Tento člověk, který nenáleží k vládnoucím skupinám, se zde projevuje zcela spontánně, nenásilně a bez příkazu nebo nepřímého donucení, vypovídá své osobité vidění života a světa i pronáší své představy a

soudy vcelku bez zábrán a obav před tres-
tajícím zásahem veřejné moci světské nebo
církevní. Tím se projev lidového pisatele
nijak podstatně zmanipulovaný stává jako
jeho veřejné mínění určitou formou soci-
álního protestu a ventilem, uvolňujícím
nahromaděné osobní a skupinové napětí, ne-
bo představuje aspoň útěšnou odpověď na
tísnivou situaci a je únikem před tvrdou
realitou života a poměrů. Za takovýchto
situací vznikající veřejné mínění lidu ne-
může být jiné než vládnoucí vrstvě opo-
ziční.

Lidová skutečnost, lidový život ve
svých nejrozličnějších oblastech práce a myš-
lení není v lidových dokumentech nikým
zprostředkován, vstupuje do historického
poznání přímo, neproset a neproměněn sí-
tem často nepříznivých a nepřátelských
pozorovatelů či druhotných odvozených
zpráv. To ovšem neznamená, že to, co li-
dový pamětník a kronikář zaznamenává, ne-
podléhá v jeho paměti, v jeho osobitém vi-
dění, zpracování a hodnocení určité pro-
měně, transformaci a deformaci. Ty jsou

většinou nezáměrné, neúmyslné a poplatné toliko psychologické skutečnosti, že prostý člověk si viděné, slyšené a čtené přibližuje a přenáší do svého představového a názorového horizontu podle svých osobitých hodnotících měřítek. Tak se stává, že skutečnost jím zaznamenaná se nám k poznání nedostává ve své absolutní podobě a pravdivé realitě tak, jak se konkrétně stala, ale v takové podobě, jak si ji lidový pamětník, kronikář nebo písmák ve svém pohledu přiblížil, ve svém nitru přetavil lze říci podle obrazu svého srdce a svého chápání a v takové slovné formě, jak se o ní adekvátně svým znalostem a schopnostem dovedl vyjádřit.

Lidový pisatel nežije, nepracuje, nemyslí a necítí v nějakém uzavřeném izolovaném prostoru. Vždy má více nebo méně komplikované vztahy, pevnější nebo volnější vazby ke svému sociálnímu okolí. Také si je podle doby a poměrů různě a v nestejně síle uvědomuje a na ně reaguje, především pokud se týká jeho příslušnosti k vyššímu společenskému celku, ke své sociální a

pracovní skupině, ke stavu, třídě, k národu, lidstvu. Z těchto vztahů a vazeb dovede se rovněž více nebo méně výrazně a uvědoměle vyznat a tak se včlenit i do obecného společenského a národně emancipačního procesu, do pohybu za sociální a národní sjednocování a diferenciaci, rozvoj a osvobození. To jsou zřejmě již oblasti vyspělého vědomí sociálního a národního, ke kterým dorůstá a zraje lidový jedinec za určitých objektivních a subjektivních podmínek a tlaků dějinných událostí.

Své soudy pronáší lidový pozorovatel vždy s určitým mravně hodnotícím zřetelem, který přesně rozlišuje prospěšné a neprospěšné, dobré a zlé. Jeho sympatie a antipatie, třebaž často vyslovované ve ztaje-
né a slovně lapidární formě, jsou vždy patrné. Subjektivita vidění a hodnocení, která není vždy jen subjektivitou individuální, ale subjektivitou kolektivní té sociální skupiny, ke které náleží, se spojuje se subjektivitou výrazu, který má svou jadrnost, nehledanou pádnost i krásu. Lidový pozorovatel vnímá i přírodní

krásky v jejich ročních proměnách a dovede je vyjádřit překvapivým básnickým obrazem.

Pamětná a písmácká díla lidové literatury jsou díla lidové myšlenkové tvůrčí elity a nemají jen hodnotu věcnou, dokumentární a mravní jako výpověď o sobě samém, jako kus vlastní historie lidu a svědectví jeho aktivity a významu, ale jsou i skvostem lidového jazyka, vzácným odkazem a kulturním dědictvím. Zasluhují si badatelské pozornosti sociálních věd i širší veřejnosti. Je v nich půvab lidového života, jak se valil dvorem a polem, náměstími a ulicemi, je v nich zrcadlo našich ctností a nectností, naší síly i slabosti, našich vad i předností, jsou v nich nevývratné kořeny naší přítomnosti i budoucnosti, jsou v nich naše neodvozené jistoty.

Josef Z v ě ř i n a
UČITEL A ČINITEL SLOVA
/Dík Zdeňku Kalistovi/

Zní to skutečně archaicky - "činitel slova". Protože dnes činitel - vyjma v matematice - je funkce, která budí rozpaky. Neradi slyšíme, že je někdo někde činitelem.

A přece se zdá, že jsme ten biblický výraz ničím nenahradili. "Buďtež činitelé slova", přeložili Kraličtí ginesthe de poiétai logu /Jak 1, 22/. Ten výraz mi nejde z mysli, když myslím na Zdeňka Kalistu. Učil slyšet, učil rozumět. Protože jej dnes neslyší, je málo těch, kdo rozumějí.

Nebyl však jen učitel. Byl vpravdě činitel slova. Dělníkem. Vytvořil dílo, které patří do duchovních dějin této země. Otevíral její život umění a svatosti. Lze si představit něco krásnějšího?

Přidal i své slovo. Vstoupilo do dědictví této země. Není třeba se o ně bát. Dědictví této země prožívalo vždy zvláštní dějiny. Dějiny ztracení a nalezení, dějiny smrti a vzkříšení.

Opakují se dějiny Slova. Zdeněk Kalista toto Slovo přijal, nebyl jen posluchačem. Znovu se zrodil slovem pravdy. V tom je jeho největší duchovní hloubka.

Vzácný list Jakubův přikazuje přijmout v tichosti zaseté slovo /1, 21/. Přijali jsme je. Není ještě čas a není možnost rozebrat a zhodnotit Kalistovo dílo. Bude zrát v tichu.

Zatím jen můžeme děkovat. Ani ještě nevíme dobře, zač všechno jsme povinni vděčností, vždyť celé Kalistovo dílo ještě nedošlo vyslovení. Ale vděčnost je síla, která uchovává svěřené nejhrouběji, proto díky, skoro němý, ale o to vroucnější díky Zdenku Kalistovi.

František L a z e c k ý
ČESKÝ RÁJ
SLUNEČNÍ LIDÉ

ČESKÝ RÁJ

V ten čas kdy květen jak spanilá řeka
ze země do země jde tanečním krokem
i já se vydávám přes tvoje kopce
ty líbezný jabloňový kraji

Kolikrát jsem tu byl v ten májový čas!
Kolikrát jsem s vámi chodil polními pěšinami
Ještě dnes vidím:
s růžových jabloní nám na ramena padal
plátek za plátkem ten jejich lehounký květ

Mezi jabloněmi zdvíhal své věže Jičín
z bělostných květů strměly k obloze Trosky
v údolí Plakánků v růžových větvích se skrývala Kost
Byl jsem mlád ale už tenkrát jsem věděl
že muži pocházející z tohoto kraje
mají v sobě zdivo těch hradů
v něm něhu i plachost jabloňového květu

Tolik jsem měl v tom kraji přátel
všichni ho nosili v srdci jak panenské jabko
Tolik z těch přátel už pod drnem leží
Vždycky když tím krajem v myšlenkách jdu
květ jabloní padá na jejich hroby

- 50 -

V ten čas když květen jak spanilá dívka
ze země do země jde tanečním krokem
mezi jabloněmi zdvihne své věže Jičín
z bělostných korun strní nad krajem Trosky
v údolí Plakánků v růžových květech skryje se Kost
vy zde v náručí země pod travami spíte
Ale já dálka nedálka před sebou zas vidím
že i tam pod tou milosrdnou hlinou
ve vašem srdci jak panenské jabko
hoří a svítí ten líbezný kraj

SLUNEČNÍ LIDÉ

A přece byli.

Byli a ještě dneska jsou na světě takoví lidé
I když vstoupí do té nejnevlídnější místnosti
rázem je v ní tolik světla a slunce
jako by tam vešel sám červencový den

Když se posadí za stůl a začnou vypravovat
všem se zdá

že to sem přišel už dávno zapomenutý čas
Náhle i ti nejzamračenější pijáci bolů
začnou se tlačit k tomu starodávnému krbu

Netrvá ani hodinu
a kdekdo horempádem utíká od svých starostí
kdekdo zapomíná na hromy třískající do jeho pat
vyhazuje roští ze svého srdce
a žene se na ten sluneční kopec

Byli kdys byli takoví sluneční lidé
Ale co víc: I dnes na zemi jsou
Jenže mě svým ostnem bodá ta záhada záhad:
Čímpak jenom ti lidé dovedli spoutat
ve svém srdci i tu nejkrutější ze všech zim
které kdy šlapaly světem?

Bohumil N o v á k
DOPIS PŘÍTELI

V Praze dne 8. června 1980

Vážený a milý doktore Kalisto,
chystajíce sborník k Vaším osmdesátinám, připadajícím na 22. července t. r., obrátili se na mne Vaši žáci a přátelé se žádostí o příspěvek, kterým bych se podílel na tiché oslavě Vašeho životního jubilea. Chtěl bych Vás ujistit, že jsem ani na okamžik nebyl na rozpacích, mám-li či nemám jejich žádosti vyhovět. Naopak, uvítal jsem ji, neboť mi poskytla neopakovatelnou příležitost povědět Vám, co cítím a co si myslím, kdykoli se setkám s Vaším jménem.

Upřímně Vás pozdravit, popřát Vám fyzickými útrapami nekalenou radost z práce, kterou jste až dosud na poli

české historické vědy a naší duchovní kultury vykonal, a vyslovit naději, že nelítostně spěchající čas Vám dovolí dovršit tuto práci v duchu intencí, jež jste si předsevzal - je pro mne samozřejmé, ale je to jen torzo toho, co mám nyní na srdci.

Když 15. května 1931 zemřel Viktor Dyk, jehož zdaleka ještě ne mdlá ústa - žel tak předčasně - ~~zahrkla~~^{zahrkla} "devátá vlna" na věky, otiskl Josef Hora tyto sloky: "S druhého břehu mi zněla řečnickova slova./ Nevyznával jsem víry bojovníka./ A přec: kdykoli hřímal, bojoval, vždy znova / musel jsem vzpomínati na básníka. // Ten básník mluvil tiše. Chvěl se v přítmí, / kde vše je zázrak a kde ruka ruku hladí. / A sladkost jeho slov a plaché jeho rytmy / hučely jako jez, jímž odplulo nám mládí."

Doufám, že pochopíte pohnutky, jež mne přiměly citovat Horovy verše v dopise, adresovaném Vám, básníkovi, překladateli a historikovi v jedné a téže osobě. Autora "Ráje srdce", "Vlajek", "Smuteční kytice" a "Dvojzpěvu" jsem poznal již v letech třicátých. Kamarád Jiřího Wolкера

mi jako poeta, libující si v kultu okázalého, až naivně pokorného humanismu, v rozmarné hravosti se slovem i vteřinovým nápadem, mnoho neříkal. Za to mně byl nad jiné milý i blízký svými překlady z francouzské poezie, ukázek z tvorby básníků, jako byl Baudelaire, Charles d'Orléans, I. Goll, Jules Romains a Guillaume Apollinaire. Knihomilsky vypravený svazeček dvanácti "Rondeaux" Charlesa d'Orléans v Kalistově přetlumočení, item svazek nesoucí název "Alkoholy" a obsahující v citlivém výběru i přebásnění nejlepší čísla ze stejnojmenné sbírky Apollinairovy, chovám ve své bibliotéce na předním místě. Jsou pro mne dokladem vynikajícího překladatelského Kalistova umu a mistrovství. A jistě nenadsazují, tvrdím-li, že Zdeněk Kalista má jako překladatel velmi blízko k Hanušovi Jelínkovi, Karlu Čapkovi, Otokaru Fischerovi, Jindřichovi Hořejšímu, Josefu Horovi, Bohumilu Mathesiovi - prostě k těm, kdo tlumočnické řemeslo povýšili na umění a posvětili je nevýslovným blaženstvím své mateřštiny.

Naslouchaje Vám, kdykoli jste, vážený a milý doktore Kalisto, vystupoval v roli historika - ubíral jste se tu stopou svého velkého předchůdce Jaroslava Golla, který podobně jako Vy, dřív než se cele oddal historické vědě, osvědčil svou zaujatost vyznavače i milence krásy původní tvorbou básnickou i překladatelskou - nepřítakával jsem Vám bez výhrad. Nejednou jsem dokonce měl pocit, jako bych slyšel Váš hlas z druhého břehu. To však neznamená, že rozdíl mezi názorem mým a názorem Vaším mi brání vzdát upřímný, uctivý a zasloužený hold muži, s kterým jsem nejednou vedl sice tichou, avšak vášnivou polemiku.

Pročítaje Vaše práce - ať už to byl "Italský skicář" nebo "Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic", "Bohuslav Balbín" nebo "Češi, kteří tvořili dějiny", "Doba Karla IV." nebo "Cesty historikovy", "České baroko" nebo "Stručné dějiny československé" - nemohl jsem přece nepostřehnout, jak horoucně milujete svou rodnou zem, i svůj národ, který zůstává i

tam, kde se mění mapa; jak ušlechtilé, ryzí a silné je Vaše vlastenectví, prozářené i proteplené ideou křesťanství a humanity, Vaše nejnovější práce, žel, neznám. Dohaduji se však a jistě ne bez oprávnění, že v nich i jimi dovozujete s nevšední, Vám vlastní citlivostí slovesného umělce, kterak naše národní dějiny souvisejí nesčetnými svazky s tisíciletou kulturou západoevropského křesťanství, aniž by jim chyběla specifická našich tradic a odvěká tužba českého lidu povznést se z prachu pozemského bytí k metě nejvyšší - k Bohu na nebesích.

I Vy svou tvorbou historika prozrazujete dávnou pravdu: historia magistra vitae. Pravda, je to učitelka někdy až k uzoufání tvrdá a přísná. Učí, že cesta za poznáním velkých duchovních hodnot je neschůdná, křivolaká, plná hloží a výmolů. To Vy dobře víte i znáte. A s Vámi to víme i my, kteří jsme od kolébky urazili tak dlouhou pouť, že máme k hrobu už jen pár kroků a tušíme, že každá hodina na orloji světa může být hodinou poslední. A

právě tento neúprosný fakt našeho pobývání na zemi nás zavazuje k pokoře, odevzdanosti a rytířské službě poznané pravdě, že nic nemůže zabrániti lásce, velikosti, kráse, aby byly tam, kde je jich třeba. I to je smysl historikova poselství!

A v tomto duchu Vám dnes posílám svůj pozdrav!

Váš

Bohumil Novák

Josef H o b z e k

O NAŠICH NEJPAMÁTNĚJŠÍCH KOSTELÍCH

Donedávna se mělo za to, že nedochovaný Pribinův kostel v Nitře z roku 827 byl nejstarším na území našeho státu. V Čechách se za nejstarší považuje kostel sv. Klimenta na Levém Hradci /stojí ve změněné podobě dosud/, založený kolem r. 880 prvním historicky známým českým knížetem Bořivojem. Archeologické výzkumy posledních tří desetiletí přinesly však zcela netušené objevy. Odkryly pozůstatky celé řady zděných kostelů z doby říše Velkomoravské, z 9. až začátku 10. století, z nichž některé byly postaveny již před příchodem svatých Cyrila a Metoděje, a to snad již na samém počátku 9. století, a byly by tudíž starší než kostel Pribinův. Archeologický výzkum zjistil roku 1950 též dlouho hledaný Bořivojův kostel P. Ma-

rie na hradě Pražském z doby kolem roku 890.

Některé kostely z prvních století křesťanství u nás dosud stojí ve své původní nebo změněné podobě. Na Pražském hradě postavil kníže sv. Václav kostel sv. Víta, na svou dobu monumentální stavbu, která v 2. polovině 11. století ustoupila románské bazilice a ta zase od roku 1344 dnešní gotické katedrále, dostavěné až v našem století. Tento hlavní chrám hradu a země, později i města, byl tedy po dvakráte nově postaven, ale sousední chrám sv. Jiří, založením z doby kolem r. 920, tedy o něco ještě starší než sv. Vít, si dochoval zhruba podobu z doby patrně po roce 970, kdy při něm byl založen první klášter v Čechách.

Václavův kostel sv. Víta byl centrálního půdorysu. Takové svatyně, rotundy, se staly charakteristickými pro naše země, zejména pro Čechy, od začátku 10. století až do 1. poloviny 13. století. Stavěly se zprvu na našich staročeských hradech, dnes říkáme hradištích, např. na pa-

mátné Budči, kde nedávný výzkum posunul vznik rotundy sv. Petra zpět až k době kolem r. 900, nebo na Starém Plzenci, jehož rotunda sv. Petra, dosud v předhradí stojící, se klade do 3. čtvrti 10. století - nebo při drobnějších panských sídlech či již jako kostely farní ve vyspělejší církevní organizaci. Zvlášť památná je rotunda patrně z poloviny 11. století na přemyslovském hradě znojenském, opatřená roku 1134 nástěnnými malbami, v tom též cyklem přemyslovských knížat, a rotunda sv. Jiří /původně sv. Vojtěcha/ na Řípu, patrně z doby po roce 1039, přestavěná roku 1126. Naše země jsou naplněny velkým počtem románských kostelů i jiného než rotundového typu, stavbami, které i jen svou na první pohled starobylostí jsou ozdobou krajiny. Uvedme tu za všechny jen pamětihodné kostely ve Staré Boleslavi, v Záboří nad Labem, v Jakubu u Kutné Hory, v Tismicích u Českého Brodu, ve Vinci u Mladé Boleslavi, na Moravě v Řeznovicích a v Bořitově, na Slovensku v Dražovcích, Skalici, Diakovcích, v Rimav-

ských Janovcích, Štvrtku na Ostrove, v Spišské Kapitule.

Tak jako různými cestami k nám přišly projevy architektury předrománské a románské, tak rozličně nastoupil sloh gotický, který naše země ovládl v církevní architektuře na víc než na tři století. Některé monumentální klášterní chrámy z 1. poloviny 13. století ukazují ještě přechod od románského ke gotickému slohu - první z nich je velkolepý kostel v Bíni na dolním Hronu /kolem roku 1220/, další v Teplé v západních Čechách /kolem roku 1225/, přechodné stadium jeví i o něco pozdější skvělá bazilika třebíčská. Velké románské a raně gotické klášterní kostely, namnoze barokně upravené a vyzdobené, jsou vůbec klenoty výtvarného umění - trvalým zážitkem zůstane návštěva klášterních chrámů v Milevsku, v Doksaněch, v Praze na Strahově, v Plasích, v Oseku u Duchcova, na Velehradě, v Předklášteří u Tišnova, na jihu Čech ve Vyšším Brodě a Zlaté Koruně, na Slovensku v Hronském Beňadiku. Některé staré klášterní kos-

tely upravil na začátku 18. století mistr vrcholného baroka Giovanni Santini ve zcela svérázné barokní gotice, tak v Kladru-bech, v Sedlci u Kutné Hory, v Želivě, ve Žďáru nad Sázavou.

Gotická architektura zanechala u nás dlouhou řadu dalších vynikajících sakrálních staveb, které tu můžeme vytknout jen stručným výběrem. Slavné hornické město Kutná Hora se honosí dvěma daleko nad průměr vynikajícími kostely: sv. Barborou a starším sv. Jakubem, nedaleký Kolín má monumentální chrám z 13. a 14. století. Vzácnými gotickými architekturami jsou hlavní městské kostely v Plzni, v Hradci Králové, v Praze vedle sv. Víta chrám Týnský a sv. Jiljí, v Brně sv. Jakub, v Olomouci vedle sv. Václava i sv. Mořic, v Kroměříži sv. Mořic, ve Znojmě sv. Mikuláš. Skvělými architekturami jsou i gotické klášterní kostely ve městech, jako na Starém Městě pražském sv. Jakub, na Novém Městě pražském ~~sv. Jakub~~ P. Marie Sněžné, v Třeboni sv. Jiljí, v Českých Budějovicích Obětování P. Marie, v Jindřichově

Hradci sv. Jan Křtitel. Z venkovských kostelů uveďme aspoň kostel v Libiši u Mělníka a populární kostel v Kočí u Chrudimě s bohatým použitím dřeva v přístavbách doby barokní. Je tu dále dlouhá řada zvláště půvabných pozdněgotických kostelů jihočeských /Český Krumlov, Zátoň, Kájov, Chvalšiny, Hořice na Šumavě, Rožmberk nad Vltavou, Dolní Dvořiště, Žumperk, Trhové Sviny, Prachatice aj./, nádherné pozdněgotické městské chrámy v Lounech, v Mostě /pro svou záchranu byl posunut ve dnech od 29. září do 27 října 1975 o 841,1 m na jiné místo - zcela ojedinělý technický výkon světové úrovně/, mramorový hrobní kostel Pernštejnů v Doubravníku. Na Slovensku vedle bratislavského sv. Martina a snad nejproslulejšího chrámu na Slovensku, košické sv. Alžběty, vynikají gotické kostely v hornických městech v Kremnici, v Banské Bystrici, v Pukanci, v Štítniku a pak dlouhá řada kostelů s pozdněgotickou plastickou a malířskou výzdobou zcela výjimečné hodnoty, jako v Bardejově, v Prešově, Sabinově, Kežmarku, Spišské Sobotě, v Levoči

s dílem mistra Pavla z Levoče ve sv. Jakubu.

Ve výčtu vynikajících gotických sakrálních staveb nelze pominout kaple na hradě Karlštejně, vyzdobené péčí Karla IV. nejskvělejšími ukázkami našeho tehdejšího umění malířského.

Vzácnou památkou raně gotické architektury je i Staronová synagoga v Praze z doby kolem roku 1270, jedna z nejvýznamnějších v Evropě.

Renesance byla u nás stavitelstvím světským a tohoto slohu je u nás kostelů málo. Zato výtvarné období následující, barok, přetvořil téměř české země, Slovenska se dotknuv podstatně méně. Druhá polovina 17. století a století 18. naplnilo naše města i venkov bezpočtem staveb, představělo množství sakrálních staveb gotických a vytvořilo stavby nové. Co znamená barok pro Prahu, je obecně známé. Jména architektů našeho vrcholného baroka, Kiliána Ignáce Dienzenhofera a Giovanni Santiho přesahují proslulostí hranice země. Malostranský sv. Mikuláš se řadí k tomu

nejvýznamnějšímu, co barok přinesl výtvarnému umění. Stavby jako poutní místa Stará Boleslav, Svatá Hora u Příbramě, Svatý Kopeček u Olomouce, nebo kostely v Jablonném v Podještědí, v Polné, klášterní v Břevnově, v Broumově, v Nové Říši, ve Křtinách u Brna, sv. Michál a jezuitský v Olomouci, nebo na Slovensku v Šaštíne, univerzitní v Trnavě a klášterní v Janově, jsou se svou výzdobou skvělými ukázkami barokního umění.

Přechodem od stavitelství profesionálního k lidovému jsou kostely dřevěné, kde zvláště dekorace je projevem výtvarného cítění lidového. Povahou materiálu je dáno, že přemnohé již zanikly. Z dochovaných jsou v českých zemích nejstarší v Broumově /1449/, v Hodslavicích /1551/, Slavoňově u Nového Města nad Metují /1553/, v Gutech u Českého Těšína /1563/. Z tolerančních dřevěných kostelů evangelických je nejpozoruhodnější ve Velké Lhotě u Valašského Meziříčí z konce 18. století. Na Slovensku jsou nejstarší dřevěné kostely dochovány z 2. poloviny 15. století v Tvrdošíni a

Zábřeží na Oravě, pozdější jsou v Trnové u Žiliny a v Hervartově - největší je tzv. artikulární kostel v Hronseku u Banské Bystrice a kostel kežmarský z roku 1717. Na východním Slovensku se dochovala celá řada dřevěných kostelů pravoslavných, většinou z 18. století, začasť s bohatými ikonostázy.

V 19. a 20. století nevznikly u nás kostely, které by svým významem soutěžily se stavbami staršími /také ovšem tím, že se jim nedostává starobylosti/, ač nechybí tu stavby vynikající, jako Plečnickův vinohradský kostel nebo Gočárův vršovický sv. Václav. Jako památník M. Jana Husí byla v Praze po roce 1948 postavena Betlémská kaple, na místě a za použití dochovaných fragmentů z doby Husovy.

-ooo-

Po tomto stručném výběru nejvýznamnějších kostelů v našem státě uveďme ještě, které z nich se dostaly do nejvyšší kategorie kulturních památek podle jejich

zákonem stanovené ochrany, to jest, které z nich byly prohlášeny za národní kulturní památky. Ustanovení § 3 zákona č. 22/1958 Sb. o kulturních památkách stanoví totiž:

"Památky, které tvoří nejvýznamnější součást kulturního bohatství národa, prohlašuje vláda na návrh ministra školství a kultury za národní kulturní památky. Národní kulturní památky požívají zvýšené ochrany podle dalších ustanovení tohoto zákona".

Obdobné ustanovení má pro Slovensko paragraf 3 zákona č. 7/1958 Zb SNR o kulturných pamiatkach.

Dosud byly za národní kulturní památky prohlášeny tyto kostely nebo památkové areály, jejichž složkou, začasťe podstatnou, jsou kostely či kaple:

usnesením vlády ze dne 30. března 1962 č. 251:

Pražský hrad /i se svými kostely/

hora Říp s rotundou sv. Jiří
slovanské hradiště v Mikulčicích /i se svými kostely/

slovanské hradiště Budeč /i s
rotundou sv. Petra/
znějenská hradní rotunda
Sázavský klášter /i se svým
kostelem/
Vyšehrad /i se svými kostely/
hrad Karlštejn /i se svými sva-
tyněmi/
Týnský chrám v Praze

Betlémská kaple v Praze

Bratrský sbor ve Fulneku /Pa-

mátník J. A. Komenského/

usnesením vlády ČSR ze dne 9. října
1969 č. 207:

pozůstatky velkomoravské archi-
tektury /v tom převážně koste-
lů/ ve Starém Městě, v Modré,
Osvětimanech a v Saďech, ve-
směs v okrese Uherské Hradiš-
tě

usnesením vlády ČSR ze dne 24. února
1978 č. 70:

Anežský areál na Starém Městě
v Praze /i se svými kostely/
bývalý klášter na Slovanech

Lány, Krivé, Píšťka

na Novém Městě v Praze s kostelem P. Marie a kaplí sv. Kosmy a Damiána
přemyslovské hradiště Levý Hradec /i s kostelem sv. Klimenta/
slovanské hradiště Hárka ve Starém Plzenci /s rotundou sv. Petra a zbytky dvou dalších kostelů/.

Na Slovensku byly za národní kulturní památky prohlášeny tyto kostely nebo památkové areály, jejichž složkou, začasť podstatnou, jsou kostely:

usnesením Předsednictva Slovenské národní rady ze dne 27. února 1961 č. 24:

Nitra, hrad /i s kostelem/

usnesením Předsednictva Slovenské národní rady ze dne 27. listopadu 1963 č. 234 vybrané architektonicky a umělecko-historicky nejvýznamnější dřevěné kostely:

v okrese Poprad: v Hraničném

v okrese Bardejov:

v obcích Hervartov, Lukov-Venecia, Tročany, Jedlinka, Kožany, Krivé, Frička

v okrese Prešov:

v Brežanech

v okrese Svidník:

v obcích Bodružal', Dobroslava, Ladomirová, Krajné Čierne, Šemetkovce, Korejovce, Mirol'a, Potoky, Príkra, Hunkovce, Nižný Komárnik

v okrese Humenné:

v obcích Topolá, Uličské Krivé, Ruský Potok, Hrabová Roztoka, Kalná Roztoka

v okrese Michalovce:

v Ruské Bystré, v Inovcích, úhrnem 27 kostelů; v jednotlivých okresích jsou tu uvedeny podle svého stáří /nejstarší je z konce 16. století - v Hervartově, většina - 20 - jich je z 18. století/; dva z nich jsou katolické /v Hraničném a v Hervartově/, ostatní pravoslavné.

Usnesením vlády Slovenské socialistické republiky /Sbírka zákonů Československé socialistické republiky, částka 10 ze dne

21. dubna 1970, str. 160/:

Banská Bystrica, městský hrad
/s oběma kostely/

Bardejov, farní kostel sv. Egi-
dia

Červený Kláštor, kostel a bý-
valý klášter kartuziánů

Hronský Beňadik, kostel a býva-
lý klášter benediktinů

Jasov, kostel a bývalý klášter
premonstrátů

Kostolány pod Tribečom, kostel
sv. Jiří

Košice, dóm sv. Alžběty s areá-
lem

Kremnica, městský hrad /s kos-
telem/

Levoča, farní kostel sv. Jaku-
ba /díla mistra Pavla z Levoče
v tomto kostele byla za národ-
ní kulturní památku prohláše-
na již usnesením z 27. února
1961 č. 24/

Skalica, rotunda sv. Jiří

Štítnik, evangelický kostel

Trnava, bývalé univerzitní budovy /v tom i bývalý univerzitní kostel/.

K tomu poznamenáváme, že dosud bylo na území nynější České socialistické republiky prohlášeno vůbec úhrnem 67 národních kulturních památek, na Slovensku vůbec úhrnem 78 národních kulturních památek, v celém státě úhrnem 145 národních kulturních památek.

V Praze dne 18. května 1980

Josef M a c e k

K POJETÍ PROSTORU A PŘÍRODNÍHO PROSTŘEDÍ
V JAGELLONSKÝCH ČECHÁCH

Zamýšleje se nad kořeny evropského baroka vracel se Zdeněk Kalista do konce 15. století a upozorňoval mimo jiné i na vznik uměleckého realismu, "který chce v obrazu žít tak pevně jako v svém kraji" a který má svůj doprovod i v realismu intelektuálního života. Součástí tohoto proměňujícího se životního pocitu je i nový vztah k prostoru, daný zejména rozvojem zámořských plaveb a objevením Ameriky. Z. Kalistovi se jeví důsledek zámořských cest jako základní zážitek baroka: "pocit přiblížení se Bohu skrz tento svět."^{1/}

V představách a cítění obyvatel českého království ovšem se ve věku jagellonském ještě plně neprojevilý důsledek toho, že byly prolomeny hradby starého světa a že se otevřely nové, zdán-

livě nekonečné prostory před užaslymi zra-
ky dobyvatelů, obchodníků, cestovatelů a
čtenářů prvních spisků o nových kontinen-
tech. Vnímání prostoru muselo i v českém
prostředí projít nejprve cestami realis-
mu, bedlivě zkoumajícího nejbližší okolí
a podrobuujícího obecné téze kritickému
zkoumání a ověřování. Chci se v tomto pří-
spěvku, inspirovaném dílem jubilantovým,
pokusit o naznačení některých mentálních
postojů obyvatel českého království k pro-
storu na konci 15. a na začátku 16. sto-
letí.

-000-

Prostor je konec konců zkušeností
člověka, není to realita sama o sobě.^{2/}
Je příznačné, že se do počátku 16. stole-
tí ve slovní zásobě staré češtiny ještě
neobjevilo slovo prostor, které by bylo
obecně abstraktním pojmenováním přírod-
ních vztahů, v nichž žije člověk a lidé.
V Čechách a na Moravě je tehdy stále ješ-
tě dán vztah člověka k prostoru lidským
tělem,^{3/} prostor je chápán lidmi stále jen
osobitě, místně, jednotlivě, vzhledem k

jedinci a ke kolektivu, vzdálenosti se ne náhodou měří na lidské kroky, stopy, palce, lidský loket je mírou pro kraječe suken a jitem je nazýván pozemek, který může být oračem zorán za jeden den.

Individuální a uzavřené systémy prostoru jsou však i u nás už narušovány novými snahami o lepší a důkladnější pochoopení prostoru i o jeho změření a ztvárnění. Rozvoj měst a městské civilizace vedl k tomu, že byl prostor uvnitř hradeb i v blízkém okolí města stále důkladněji poznáván, ale i rozlišován.^{4/} Kupci po generace přeměřovali vzdálenosti od trhu k trhu, od města k městu, prospektoři se po staletí seznamovali podrobněji se směrem toku řek, s reliéfem krajiny, s pahorky, s rovinami, s močály i s lesními porosty.

Zároveň s kupci pracovali i matematici a geometři, nové pojetí prostoru však současně připravovali i renesanční architekti a výtvarní umělci. Proti topologickému prostoru, založenému na znalostech sousedství a separace, zdvihá se v renesančním malířství projektivní pojetí

prostoru, v němž se objevují pevná tělesa vybavená formami, schopnými třídění a reprodukce.^{5/} Prostor v renesančním umění je systémem dokonale přizpůsobeným určité sumě přesných poznatků. Je zároveň individuální i sociální, je zároveň strukturou i prozatímním inventářem forem a symbolických vztahů.

Prvé stopy takto chápaného vztahu výtvarného umění k prostoru jsou u nás zřetelně patrné např. v díle Mistra Litoměřického oltáře po r. 1500, kde je cílevědomě klenut a budován prostor, budící dojem jednoty. Lidé a věci žijí v prostoru ovládnutém umělcem jako ve světě přirozeného prostředí, jsou zasazeny do prostoru s jistotou a jsou uvedeny v bezpečně odměřený vzájemný vztah.^{6/} Výtvarné umění vštěpuje ovšem divákům nové vidění prostoru stále ještě jen ve výsecích krajin a obydlí. Krajinomalba se jen zvolna přibližuje jako specifický úsek malířství.

Aby se však mohl zrodit nový model světa, v němž zaujme důležité místo obecně organizovaný prostor, musela vznik-

nout i mapa, jež pozorovatele včlenila do změřených a propočtených prostorových vztahů a souvislostí, a to ne už jen do výseku krajiny, nýbrž do prostoru zemí a kontinentů. Jagellonské Čechy se mohou pyšnit nemnoha kulturními výboji, jež přežily svou dobu a stojí na čestném místě v Evropě. Tzv. Klaudyánova mapa Čech z r. 1518^{7/} je jedním ze skvělých odkazů tvůrčí síly lidí doby jagellonské. V ní bylo možno nalézt přesnější a všestranněji prokomponovaný obraz životního prostředí, v ní se poprvé mohli oprostít všichni, kteří byli s to mapu spatřit, od svého čistě jen individuálně vnímaného prostoru a včlenit se do českého království přes hranice svého rodného místa, kraje či důvěrně známé oblasti.

Je pravda, že už starší pokusy o kartografické ztvárnění střední Evropy v duchu ptolemaiovské geografie zhruba načrtly obraz krajů kolem Labe a Hercynského lesa.^{8/} Teprve však tzv. Klaudyánova mapa postavila současníkům před oči ucelený, jednotný a plastický obraz Čech v jeho

tehdejší podobě, s většími řekami, s hrady, s městy a s městečky, obraz, do něhož mohl každý umístit i sama sebe a své obydlí.

Tzv. Klaudyánova mapa je vynikajícím pramenem pro výzkum osídlení a pro demografický profil našich zemí na počátku 16. století. Nás však v této souvislosti více bude zajímat, že z mapy lze leccos usuzovat i o přírodním prostředí jagellonských Čech. Zastavme se nejprve u lesů a jejich podílu na utváření tehdejšího českého prostoru. Pohlédneme-li na tzv. Klaudyánovu mapu, poznáváme lesy jako drobné ostrůvky, rozseté po hladině volné zemědělské půdy. Jen na hranicích Čech se vzpurně tyčí cimbuří pohraničního hvozdu, zelený obranný val české země. Jsou tu lesy krkonošské, krušnohorské a bujně se tu zejména rozrůstá šumavský prales, o němž současný humanistický básník napsal: "Houští lesinatou pomezí té vlasti zavírá pověstná zvěřinou Šumava nesčíslnou."^{9/} Tyto lesy mapa zachycuje, pomíjí však velké lesní plochy uvnitř Čech. Nepochy-

buji, že v tomto detailu kartografovou ruku nevedla jen zkušenost, neuplatnily se tu jen empirické poznatky, nashromážděné na cestách při zkoumání prostoru, nýbrž že tu pracovala i dávná tradice, ideové konstrukce šířené v literatuře už od dob Kosmových a sahající snad až do antiky.

O živých antických zdrojích těchto představ svědčí např. popis českého prostoru podaný v r. 1523 benátské Signorii humanisticky orientovaným čtenářem Plinia F. Massarem. Benátský sekretář doprovázel krále Ludvíka na cestě z Uher do Čech přes Brno a neznal tudíž z autopsie Hercynský les, který, jak vylíčil ve své depeši, obepíná Čechy.^{10/} Jako ohlas téže tradice už u Kosmy jsou Čechy výrazně popsány jako "kraj, kolem dokola obklíčený horami".^{11/} V tomto duchu i Karel IV. v Maiestas Carolina vzdal hold pohraničnímu pásu hor a lesů, jež chrání Čechy.^{12/} Starší mapy tehdy známého světa po celý středověk rovněž podržovaly schema prstence lesnatých hor, obepínajících údolí Labe a Vltavy.^{13/} Není pochyb, že až ke Klaudyá-

novi sahá tato literární tradice, kterou soudobí humanisté formulují ve větě: "Uprostřed Germanie zdvihají hlavu Čechy, země hájená ohraďami hor".^{14/} Právě tato staletá tradice je i příčinou nepoměru mezi mohutností pohraničního hvozdů a nepatrností lesního porostu v českém vnitrozemí na mapě. Ačkoliv např. víme od současníků, jak hluboký a nebezpečný byl kolem r. 1490 pás lesů mezi Rakovníkem, Křivoklátem a Prahou,^{15/} u Klaudyána není po něm na mapě ani stopy. Beze stopy zmizel z mapy i les Království u Hradce Králové, ačkoliv víme, že přinášel králi značný zisk.^{16/} Rovněž další proslulý les Vidrholec /Fidrholec/ je na mapě nakreslen spíše jako drobný hájek než jako rozlehlé pásmo lesů, položené do cesty z Prahy na východ. Bylo by možno upozornit na mapě i na absenci loučeňských lesů, táhnoucích se od Nymburka k Jičínu a Turnovu a na další příklady toho, jak je u Klaudyána zmenšován podíl lesů na celkové ploše Čech. Příčina? Vedle obtíží ryze kartografických /malý formát mapy/ vystu-

puje do popředí hlavní tendence kartografova: ukázat český prostor v tradičním světle jako kruh žírné půdy obklopený, uzavřený kolem dokola pohraničními horami a lesy. V tomto smyslu nemůže být Klau-dyánovo dílo chápáno nekriticky za základ pohledu na vnější podobu jagellonských Čech.

I na Moravě tvořily lesy obrovské neosídlené plochy nejen na Českomoravské vrchovině, nýbrž i v Jesenících a Beskydech a vůbec na moravsko-slovenské hranici, kde horní toky např. obou Bečev byly lesnaté a tehdy ještě neosídlené.^{17/}

Tu všude ovšem můžeme hovořit o rozsahu lesů jen velmi přibližně a vůbec nejsme s to, nemajíce dostatek informací, odpovědět na otázku, zda se rozsah lesů na přelomu 15. a 16. století zvětšil či zmenšil ve srovnání s předchozím stoletím. Jen podle analogií s vývojem v sousedních německých oblastech lze se domnívat, že spíše u nás, v důsledku zániku vsí a samot, plocha lesa vzrostla na úkor rozlohy orné půdy.^{18/}

Skutečný pohled do prostor českého království byl tedy mnohem divočejší a drsnější, než jak nám nabízí ve své mapě Klaudyán. Obrovské plochy byly pokryty lesy, les - a to především les listnatý - se stráněmi stále zeleného tisu^{19/} a s porosty bukojedlovými byl stále ještě výraznou složkou životního prostředí jagellonského věku. V některých pohraničních oblastech lze vskutku mluvit o pralesích, jež pokrývaly horská úbočí.^{20/}

Les byl trvalým nebezpečím pro zemědělskou půdu, ustavičně hrozil, že ji pohltí, že si ji podmaní. Stačilo několik let nedbalého hospodaření s úhorem,^{21/} stačilo zanedbat péči o vyklučení houštin na lukách a paloucích, anebo nevšímat si růstu stromků šířících se náletem semen a pole se neúprosně měnilo v zalesněné pastvisko. K špatnému hospodáři letěla pak otázka:

"S kým ses o tom s moudrým radil,

žes na svých dědinách lesu naplodil?"^{22/}

Lesy byly příbytkem lovné a dravé zvěře, byly v některých oblastech stále ještě

plné zajíců, srn, jelenů, kanců, rysů, lišek, medvědů,^{23/} ale i bobrů, divokých holubů a hlavně vlků.

V kolektivním podvědomí je vlk emisarem temných podsvětlních sil, zároveň je však i krvavým pozemským zhoubcem.^{24/} Vlčí smečky napadající v zimě vesnice, hrůzný zpěv "zimních slavíků", marný zápas sedláků se zuřivými šelmami, lesy poseté vlčími jamami-pastmi na vlky, psi roztrhaní vlčími tesáky - takové obrazy z každodennosti doby jagellonské přinášejí soudobé verše i próza i např. vyprávění vpletená do díla Ctibora Tovačovského z Cimburka. U zrodu těchto chmurných lesních scén nestála jen četba a literární vzory, nýbrž prožité události, od úst k ústům šířené povídačky a zvěsti, jež i v díle Tovačovského našly přístřeší.^{25/} Tovačovský zároveň naznačuje, že je vlk stálým nebezpečím pro poddané, protože "koně, krávy, svině, ovce, kozy i což muož jim sedlákom bere i husy a svého dobývá i pánuom ve dvořích škodí".^{26/} Podle cechovních řeznických řádů je zakázáno prodávat maso

"vlkem zkousané a natržené".^{27/} Velké ztráty působily vlčí smečky lovné zvěři. Správci rožmberského hradu je např. smluvně dávano k zužitkování vše, "což vlci přiženu" - to jest zvěřinu vyrvanou vlkům. Nedivme se, že vlk se stal výmluvným symbolem strachu lidí, že byl tvorem, který se hluboko vtiskl do dobové mentality. Barva vlčí srsti je základem pro pojmenování šedého, laciného, běžného sukna - je to sukno "vlčaté". I přísloví, zapsaná v druhé polovině 15. století, nejčastěji z dravé zvěře připomínají hlavní škůdce: lišku a vlka.^{28/} Ve verších Hynka z Poděbrad je obraz vlka promítnut do portrétu starce, který se oženil s příliš mladou dívkou:

"Druhý velmi často odplivá
a ani se češe, ani se umývá,
zježí se, jako by viděl vlka,
častokrát odplivaje, chrká..."^{29/}

Vlk je symbolem strachu, který se zmocní starce. Podobně i o šlechtici, který se bojí, říkají sousedé: "An snad vlka viděl, že se zježil".^{30/} A měšťan-letopisec, chce-li čtenáři či posluchači znázornit strach, sr-

šící z pohybu vylekaných měšťanů, těkajících před ozbrojenci, přirovná je k vlkovi.^{31/} Plaché ohlédnutí, naježená bytost, ve střehu - věru nebylo pro jagellonskou dobu výstižnějšího příoměru než srovnání se škodnou z temných hvozďů, s vlkem. Nebylo divu, že na šelmu, jež zaháněla poutníky z lesů i z polí,^{32/} pořádali sedláci, měšťané a šlechtici pravidelné honičky a rozsáhlé hony. V Jindřichově Hradci měli měšťané povinnost vyslat ke "shonům na vlky" vždy alespoň jednoho ozbrojence,^{33/} aby tak společným úsilím osvobodili město od hrozby loupežných dravců.

Z lesů ovšem lidem nehrozili jen vlci a jiná dravá zvíř, nýbrž i lidé, loupežníci, lapkové, zloději a s nimi i opovědníci, kteří v rozsáhlých, těžko přístupných prostorách měli své skryše, brlohy, své "stavy". Les Vidrholec byl zejména pro Pražany ustavičným zdrojem obav a neklidu.^{34/} Výmluvný je i název lesních komplexů u Rokycan: "Vydřiduch" - i tu poutníkům a kupcům hrozili lapkové a loupežníci.^{35/} Když se v r. 1520 přiostrčil zápas

měst proti šlechtě, část vladyků a rytířů se svými tlupami tábořila v šumavských lesích a přepadala kupecké vozy, směřující do českých měst. Jeden z odbojných vladyků tehdy vyznal: "Když nás města do lesa vženou, že nás brzy nevyženou!"^{36/} Hluboké pohraniční hvozdy byly bezpečným útlukem ~~z~~ pro ty, kteří spojovali útoky na kupecké vozy s politicko-morálními povinnostmi šlechty. Do lesů se ukrývali i ozbrojenci šlechty, která vedla v r. 1516 krvavé půtky s litoměřickými měšťany.^{37/}

Lesy však poskytovaly útulek a přístřeší i všem těm, kteří utíkali před šlechtickou spravedlností a před útlakem.

Ne náhodou se v r. 1517 vzbouřenci, selští rebelové, ukryli do křivoklátských lesů^{38/} a tím unikli pronásledovateli.

Lesní prostory byly tudíž stále ještě místem málo známým a nepřehledným, z tohoto prostoru čísel strach z neznámého a tajemného.

Ostatně - právě v naší době se objevuje i snaha, zatlačit lesy od obchodních cest a tím zvýšit pocit bezpečí pro kupce a poutníky. V Železných horách se

podle sněmovního usnesení má v r. 1492 vyrubat les v šířce jednoho honu z každé strany obchodní stezky.^{39/} Jen tak lze prý účinněji bránit kupecké vozy, jen tak lze čelit hejnu loupežníků, kteří z lesa přepadají kupce - asi tak, jak to výmluvně naznačuje obrázek připojený ke Klaudyánově mapě.

Bylo by ovšem zpozdilé vidět les jen jako nepřítele a hrozbu, jako zdroj kolektivního strachu. Les byl po celý středověk i živitelem.^{40/} "Živitelský les" poskytoval pastvu vepřům /tzv. "svinské pastvy"/, pásli se tam ovšem i hovězí dobytek a hodnota lesa se často stanovila podle toho, kolik vepřů může les uživit.^{41/} Za žaludy a bukvice, jimiž se hlavně vepři v lesích živili, byla obec ochotna i platit majitelům lesa - např. i dárkami ovsa.^{42/} Přičteme-li k darům "lesa živitele" lesní plody, trávu a dřevo, jež je už v té době předmětem rozvětveného obchodu,^{43/} pochopíme lépe význam lesa pro lidi věku jagellonského. I houby, potrava chudých, přicházely z lesa a jejich názvy v soudo-

bém slovníku^{44/}ukazují, že se už tehdy běžně sbíraly lišky, hříby, kozáky a jiné druhy, jež sbíráme dodnes. Les-zhoubce byl tudíž zároveň i lesem-živitelem, dodavatelem potravy i dřeva, jež na vorech plulo ke spotřebitelům, a to nejen po Vltavě a po Labi, nýbrž i po Ohři, po Berounce a po dalších řekách a říčkách, jež zachytila tzv. Klaudyánova mapa.

Řeky v naší době nejsou ovšem jen podivuhodnými cestami pro dopravu zboží, řeka není jen "silnice královská, po které plavci plavají".^{45/} Z řek se především čerpá pitná voda - a lékařské příručky dávají přednost říční vodě, proprané pískem a kaménky, před pitnou vodou z bahnitých studní. Čisté, vonné řeky, napájející žiznivce - jak idylický obrázek, vzdálený dnešním představám právě tak jako stříbro rybích šupin na hladině řeky, laskané sluncem, anebo průzračné vody chladivých "potoků pstruhových".^{46/} Příklad? V roce 1507 se objevilo ve Vltavě u Melahozevsi tak obrovské množství lososů, že údery rybích ploutví a ocasů vzbudily hřmot a

hluk široko daleko. Lidé přibíhali k jezu a pozorovali, jak se lososi, táhnoucí z moře, derou proti proudu. "A takový třeskot u vodě byl, že velikou hrázou zmámeni, všickni od těch sítí z řeky přeč utekli, vidouce takový zázrak".⁴⁷/Rybáři ovšem už tehdy pečovali i o násaďy ryb do řek, kde lovili. Na pardubickém panství slyšíme, že do labských potoků byli "raci vsazeni".⁴⁸/Řeky doby jagellonské-dopravní tepny, zdroje pitné vody a zásobárny nepřeborného množství ryb a raků - tak zní ve zkratce charakteristika živlu, jenž člověku sloužil.

Avšak podobně jako lesy i řeky člověka sužovaly. Nedovedeme povědět, co se dělo v lidských útrobách, když pitnou vodou byla i říční voda. Zato však víme o jiné ničivé hrozbě řek. Záplavy a povodně, mokřiska, blata a bahna, zákeřné přepady vodních přívalů, jež "břehy berou" a strhávají mosty a sklizeň s polí, ničí obytné budovy, seníky, stodoly i psí boudy, ba mění koryto řeky a navždy pod vlnami pohřbívají celé vesnice, anebo najed-

nou připřaví ostrůvky nové zemědělské půdy či oddělí od luk nový ostrov^{49/} - to je spár katastrof, jež drtily jagellonské Čechy každoročně např. při odchodu ledů. Labě u Litoměřic ničí vždy z jara mostní pilíře ledovými krami a rozlévá se do okolí. V r. 1501 zpustoší obrovská povodeň vsi i pole, zatopí část Litoměřic. Současník si tehdy poznamenal, že "od potopy světa nebylo té rovny povodně po všem světě".^{50/}

Nedivme se, že jakmile se objevily první kalné vody, poslové záplav, lidé úzkostlivě pozorovali měřidla, jež po generace sloužila k orientaci, ale i ke vzbuzení poplachu. Na Karlově mostě v Praze byl takovým měřidlem Bradáč, hlava vousáče vytesaná do sloupu u křižovnického kláštera. Jestliže voda Bradáčovi počala stoupat k očím a k temeni, bylo zle. Přívaly zaplavovaly pak domy, ulice a celé městské čtvrti.^{51/}

Strach z vodních přívalů a z povodní^{52/} byl hluboko zakotven v mentalitě jagellonské epochy. Obavy z ničivého vodního živlu se proplétaly s pocity strachu z obno-

vy biblické potopy. Stále se opakující hrůzná spoušť povodní připravila i českou společnost do r. 1524^{53/} na to, že se počalo obecně věřit v pravdivost proroctví a předpovědi astrologů o příchodu nové potopy. Seskupení hvězd prý bylo v té době takové, že se s jistotou očekával úder povodně, již nebylo rovno "ani za času Noe".^{54/} Tak se ničivé dílo přírodních katastrof na prahu německé reformace mělo stát nástrojem trestajícího boha proti všem hříšníkům v českém království.

Jen zcela výjimečně slyšíme, že se lidé pokoušeli s úspěchem vzdorovat drtivé pustošivosti povodní. V r. 1502 se dohaduje Vilém z Pernštejna s měšťany z Hradce Králové, aby společně zvýšili ochranné hráze kolem Labe. Je nutno staré, sježděné, nízké hráze opravit, "aby voda tudy se nepřelívala a ve všech jim škody nečinila". K upevnění hrází sloužilo dřevo a hlína, a tak společně - a snad i jinde než na Hradecku - "hráze hatili ruostkami a jinými braněmi, aby tudy voda ke vsi se nepřelívala".^{55/} Většinou však proti dra-

vým vlnám rozvodněných řek nebylo obrany. Zbývala jen sousedská výpomoc postižených a prosba vrchnosti, aby slevila dávky těm, kteří utrpěli povodněmi škody.^{56/}

Vraťme se však znovu k přírodnímu prostředí jagellonských Čech. Abychom mohli lépe pochopit váhu a tíhu prostoru, v němž rozptýleni žili lidé jagellonské doby, připomeňme si, že stále ještě bylo v českých zemích dost pustých, liduprázdných míst, v nichž se mohli ukrývat lidé žijící na okraji společnosti, a že se tam mohli utíkat i věřící, hledající samotu pro své nábožné rozjímání. Poustevníci žijí uprostřed českých "pouští", v opuštěných, prázdných prostorách. Mikuláš z Vlásenice odejde r. 1471 od své manželky, od rodiny a od majetku a uchýlí se do nedalekých lesů na "poušť".^{57/} Přirozeně že nebloudí písečnými, vyprahlými pláněmi, nýbrž zapadl do nedohledných lesů. Na podobnou "púšť" odchází i mládenec, který se zaslíbil panně Marii a vzdal se pro ni své rodiny a všeho majetku. Na "púšti" za Frymburkem dlí v šumavských hvozdech v r.

1478 i "bratr Václav pústevník".^{58/} Ba dokonce v dobříšských lesích bylo možno v r. 1510 zastřelit laň "v poušti", v místě opuštěném, kde pobývali jen poustevníci.^{59/} A ještě v r. 1519 se objeví v Praze "nábožní lidé z pouště".^{60/} Nepřicházejí z daleka. Vynořili se jen z hloubek domácích lesů a z pustých končin českého prostoru předstupují před pražskou veřejnost.

Slovo prostor tedy ještě nebylo kolem r. 1500 součástí staročeské slovní zásoby, avšak v nedohledných dálavách prostranstvie se stále ještě ztrácel člověk a hledali se a potkávali lidé. Vzdálenosti několika dní cesty ležely mezi hrady a městy a z vesnice se pravidelný pohyb mohl dít hlavně v poli silokřivek nejbližšího místa s trhem. Zdolat dálky cest patřilo stále ještě k udatným výkonům a o výsledku putování či cestování se předem lidé mohli dozvídat od čarodějů a věstců, či mohli si vsadit jako při hazardních hrách na návrat poutníka z daleké cesty či na jeho záhubu.^{61/} Prostor pohlcoval lidi jagellonských Čech, avšak neodnímal jim

schopnost pohybu. Uvidíme, až se dotkne-
me směru obchodních cest a intenzity po-
liticko-diplomatických akcí, jak lidé do-
vedli překonávat dálky a jak měřili pro-
stor, v němž žili a tvořili.

A ještě jedna poznámka k pojetí pro-
storu. Jagellonské Čechy, to je "prostran-
stvie", které stále ještě nemá přesně
stanovené a vyhraněné hranice.^{62/} Evropa
právě v té době smělym činem portugalských
plavců i plavbou Kolumbovou zlomila ta-
jemnou pečeť, jež svírala mysl křesťanů.^{63/}
V důsledku obeplutí Afriky a objevu Ame-
riky se otrásal i tradiční pojem hranic
světa. Vedle nedokonale prozkoumané Evro-
py a Asie se nově utvářely obrysy Afriky
a počínaly se mlhavě rýsovat i prostory
Ameriky. Přelom se však dosud týkal jen
geografických makrostruktur. Hranice jed-
notlivých zemí čekaly teprve na své měřiče,
geografy a kartografy.

Kolem českého krále se sice seskupi-
ly jednotlivé země: Čechy, Morava, Slez-
sko, Horní a Dolní Lužice, avšak jen dneš-
ní zeměpisci dovedou uchopit na svých ma-

pách a v historických atlasech hranice těchto zemí v jejich tehdejší podobě. Provedli ovšem rekonstrukci zemských hranic spíše podle dnešního stavu vědomostí, resp. vzhledem k dnešním našim geografickým znalostem. Stačí se však podívat opět na tzv. Klaudyánovu mapu a je zřejmo, že kolem r. 1500 ani učenci neměli ponětí o přesné linii zemských hranic, ba ani se o ně nijak zvláště nestarali. Sledujeme-li regionální dějiny tehdejších pohraničních oblastí, jsme spíše v pokušení říci, že místo hraniční čáry ležely mezi jednotlivými zeměmi pásy a plochy pohraničního území, zejména pak hluboké hraniční lesy.^{64/} Často se proto - a správněji - v soudobých pramenech mluví spíše o pomezí než o hranici.

Nebylo divu, že nejasně vytčené hranice dávaly příležitost k ustavičným sporům a k vleklému jednání smírčích komisí. Víme např. o dlouhodobých sporech o pohraniční pásma v západních Čechách. Bavorští vévodové se snažili odklízet s cesty krvavé rozmlísky, jež se na Šumavě vy-

bíjely z české i bavorské strany o ulovené jeleny, o pokácené stromy, o lesní chýše a o poddané. Český král posílal deputace /např. v r. 1483 a 1487/, jednalo se v Bavorsku i v Domažlicích, hraniční spory však trvaly, protože samo určení směru hranice v královském hvozďě bylo víc než problematické.^{65/} Nevědělo se ani např. v r. 1494, zda určité horské pásmo "příslušie k koruně české čili do Bavor".^{66/}

Pochyby vznikaly též v době drobného záští na hranicích. Nevědělo se, zda jde o soukromou rozepři o majetek, či zda spory přerostly ve válku, "v obranu koruny české".^{67/} Nejinak tomu bylo na hranici česko-rakouské, kde vzplanuly krvavé pátky o pohraniční oblasti v okolí hradu Heršláku a kláštera v Drkolné. Z obou stran v l. 1474-6 ozbrojenci přepadají vesnice, nutí sedláky k holdu, odhánějí dobytek, skopávají hráze rybníků - a Češi i Rakušané jsou přesvědčeni, že obsazené hraniční území patří jim, že je to součást jejich země. Podobně i česká hranice s Horní Falcí byla předmětem ustavičných spo-

rů. Vznikl tam - a je to snad první pokus o vyznačení přesnější hranice - pokus vytýčit alespoň přibližný směr hranice tím, že do kůry starých stromů byly vyryty značky obou zemí. Jak však rozhodnout, kde jsou Čechy, a kde je Falc, když pan Pflug z Rabštejna^{68/} na znamení nesouhlasu jednoduše dal pokácet padesát takových stromů? Nezbyvalo než opět svolávat komise a vyptávat se starců, kteří měli dosvědčit, co si od mládí pamatují, že hranice probíhaly právě tak a ne jinak...

Hranice ovšem nebyly na konci 15. a na začátku 16. století zdaleka tak vklíněny do politického zápasu států, jako je tomu v novější době. Prakticky se jednání o směru hraničního pásma odvíjela jen tehdy, došlo-li na pomezí k šarvátkám a nepokojům, anebo bylo-li znemožněno vrchnostem vykonávat běžnou hospodářsko-administrativní činnost v těch částech panství, jež ležely už v sousedním státě. V době jagellonské nikoho ani nenapadlo, aby chránil a hájil hraniční čáru, ba ani Chodové žádný podobný úkol neměli,

už proto ne, že nebylo tehdy možno její přesný směr určit. Teprve v druhé polovině 16. století Chodové sledují, zda jsou v pořádku "merky" na stromech pohraničního hvozdu, či zda neubylo význačných stromů s kalichy a kříži, jež vymezovaly zhruba hranici mezi Čechami a Bavorskem. Ani tehdy však nepřipadá v úvahu, že by domažličtí Chodové měli hlídat hranici a zabráňovat kupcům či pocestným v přechodu hranic. Pohyb přes hranici nebyl omezován a kupce vedly k zastávkám na obchodních stezkách jen celní a mýtní stanice. A tak i nevyhraněnost hraničních předělů a jen zvolna se vynořující přesnější obrys hraničního pásma skýtají další podněty k úvaze o vnímání prostoru v době jagellonské. Dokud člověk ohraničoval "prostranstvie" vždy jen vzhledem k sobě a k svému nejbližšímu okolí, nebylo vůbec možno pomýšlet na záznam hraniční čáry na mapě sousedních zemí. České království žilo v hranicích jen přibližně vymezených a hlavním rysem pomezí byl stále středověký pohraniční hvozď. Teprve ke konci jagellon-

ského období vyvíjela se zvolna snaha označovat zemskou hranici na určitých místech tzv. merky, zvláštními znameními. Není jistě náhodou, že se tak dalo zhruba v době, kdy vznikala první skutečně česká mapa. Prostor se rozšiřoval za hranice soukromých zájmů, jednotlivé země se ohraničovaly. Nepochybíme-uzavřeme-li, že se měnící vztah k prostoru vztahoval ke stoupající intenzitě obchodních a politických styků, ke kulturní evropské výměně hodnot a zkušeností, k rozvoji abstraktních úvah o světě. Zároveň pak byl dialekticky spjat s vlasteneckým cítěním, jež i zpřesňovalo a zdůrazňovalo meze svého dosahu a působnosti.

POZNÁMKY

- 1/ Z. Kalista, České baroko, Praha 1941, 9.
- Tento můj příspěvek je upraveným výta-
hem z kapitoly syntézy o době jagellon-
ské.
- 2/ P. Francastel, Peinture et société, Paris
1965, 29.
- 3/ A. Ja. Gurěvič, Kategorie středněvěkovéj
kultury, Moskva 1972, 38-83 /nyní i čes-
ky/. Neobyčejné podněty přináší J. Le Goff,
La civilisation de l'occident médiéval,
Paris 1967, zejména str. 169-175.
- 4/ H. Samsonowicz, La conception de l'espace
dans la cité médiévale /Quaestiones Medii
aeui I, 1977, 170/.
- 5/ P. Francastel, l. c. 33, 50.
- 6/ J. Pešina, Česká malba pozdní gotiky a re-
nesance, Praha 1950, 51-52. Srv. už dříve
o ztvárnění prostoru u Mistra lobkovické-
ho kancionálu /K. Chytil, Vývoj miniatur-
ního malířství, 32/.
- 7/ Základní údaje přináší K. Kuchař, Mapy

českých zemí do poloviny 18. století, Praha 1959. Nic podstatného nepřináší B. Roučka, Výzdoba Klaudyánovy mapy Čech a její obsah /Kartografický přehled 12, 1960, 40-69/. Používám názvu tzv. Klaudyánova mapa, protože mapa je jenom součástí nábožensko-politického tisku, vztahujícího se k aktuální situaci v Čechách v r. 1517. Nemuselo se přitom jednat o svatováclavské smlouvě, jak soudí ve velmi cenné studii M. Bohatcová, Hölitzels Einblatt mit der Klaudianischen Landkarte Böhmens /Gutenberg Jahrbuch 1975, 106-112/.

- 8/ Tak popsány Čechy i např. v České historii Eneáše Sylvia, ovšem schema pochází už od antického Strabona. Ze Sylvia převzal popis Čech i Jan Butzbach /srv. Preissovu edici Butzbacha, str. 32/. Tradiční schema připomíná i Nicholas Glassberger, Maior cronica Boemorum, ed. W. Seton, Manchester 1923, 1-2. Za upozornění vděčím příteli F. Šmahelovi. O existenci historických hranic Čech nejpozději od počátku 9. století srv. J. Do-

biáš, Seit wann bilden die natürlichen Grenzen von Böhmen auch seine politische Landesgrenze? /Historica VI, 1963, 5 n./.

- 9/J. Balbus Bohuslavovi Hasištejnskému, ed. Vinařický 167.
- 10/M. Sanuto, I Diarii 35, 1892, 101.
- 11/Kosmova kronika česká, přeložil K. Hrdina, Praha 1929, 9.
- 12/Srv. Arch Č 3, 132.
- 13/K. Kuchař, l. c., 7.
- 14/J. Balbus Boh. Hasištejnskému, ed. Vinařický, 165.
- 15/J. Butzbach vylíčil v citované své zprávě, s jakou hrůzou před lupiči projížděl někdy kolem r. 1490 nedohledné křivoklátské lesy.
- 16/Arch Č 16, 346, k r. 1492. O Vidrholci St. let. č. 843/LM/.
- 17/J. Macárek, Valašská kolonizace v západních Karpatech /Slovanské historické studie II, 1957, 192-3/.
- 18/W. Abel, Geschichte der deutschen Land-

wirtschaft vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert, Stuttgart 1962, 112. Postrádáme u nás regionální výzkum dějin lesů; především odtud lze čekat posun hranice našich vědomostí.

- 19/ O existenci tisových lesů u nás v 15. století svědčí nejen nejstarší rostlinopis /Rostl Strah/, nýbrž i běžně užívané adjektivum tisovatý, kterým se např. označovala barva červenohnědých koní - taková byla barva tvrdého a pružného tisového dřeva, vyhledávané suroviny při výrobě luků a samostřílů.
- 20/ F. A. Slavík, Pralesy na Moravě v polovici XVIII. století, ČMM 17, 1893, 157-158.
- 21/ V r. 1491 vzpomínají starci na úrodné pole, na němž "ale již jest les veliký ýzrostl". /Arch Č 19, 254-255./
- 22/ Zrcadlo marnotratných z r. 1515 /ČČM 1873, 251/.
- 23/ Zdá se, že medvěďů bylo už tehdy v českých lesích málo. U Tovačovského např. táhne vůz Hněvu 6 ruských /nikoliv

českých!/' medvědů /Tov Hád 73a/. Naproti tomu víme, že se ještě v pol. 16. století koná v bezdězských lesích lov na medvědy /J. V. Šimák, Kniha o Housce, Praha 1930, 96/. Medvědy v Čechách připomíná v 15. století i zmiňovaný Glassberger, l. c. 2. I lidový název pro lesní ostružinu medvědice svědčí o přítomnosti medvědů v českých lesích. Jan Černý, Kniha lékarská, 1517, fol. 8lv podotýká o ostružině, že "nedvěd to rád jí". O nedostatku lovné zvěře v některých oblastech Čech už v 15. století se zmiňují v dalších kapitolách chystaného díla.

- 24/ J. Delumeau, La peur en Occident /XIVe siècles/, Paris 1978, 63-64, kde i o strachu před vlky ve Francii.
- 25/ A. Grund, Kratochvilné rozprávky renesanční, Praha 1952, 182-183. Ze starší doby zpráva letopiscova o škodách způsobených vlky v r. 1443 /St. let. č. 388, M/. Kolem r. 1500 se často srovnávali lakotní kněží s vlky /Rozml Smrt v. 1381; Tůma Přel 64/.

- 26/ Tov Hád F 5a.
- 27/ ČČM 1863, 213.
- 28/ ČČM 1, 2, 1827, 63-70. Měla-li se vyslovit pochyba, že někdo není s to vykonat požadované dílo, zněla otázka: "Ale budeť z vlka oráč?" /Tůma Přel 64./
- 29/ Hyn Žen 2a /Tyto a další zkratky jsou podány podle seznamu v úvodním sešitě Staročeského slovníku, Praha 1968/.
- 30/ Hyn Stesk 79a.
- 31/ St. let. č. 843.
- 32/ Zrcadlo marnotratných /ČČM 1873, 259/.
- 33/ F. Teplý, Dějiny města Jindřichova Hradce, 1, 2, 1927, 102.
- 34/ St. let. č. 843.
- 35/ Tak tomu bylo ještě na počátku 17. století, jak dosvědčuje P. Stránský, ed. Tonner 1893, 136.
- 36/ M. Kolář v Sborníku historickém 1, 1, 1883, 136.
- 37/ J. Lippert, Geschichte der Stadt Leit-

meritz, 1871, 254.

38/St. let. č. 1001/L/.

39/Arch Č 5, 255 a 444.

40/P. Deffontaines, L'homme et la forêt,
Paris 1969, 37, 44.

41/Arch Č 17, 360-361.

42/Arch Č 7, 678-679.

43/Srv. F. Holec, Obchod s dřívím v Praze
ve 14.-17. století /PSH 6, 1971, 36/.

44/Lactifer Jana Vodňanského 11V bl, C VIII
bl, 11 II al atd.

45/Arch Č 8, 563.

46/V privilegiu pro Frachatice z r. 1504
/CIM 3, 1002/.

47/St. let. č. 755 /GKLM/. V celních předpi-
sech Jaroměře v r. 1504 se rovněž ob-
jevují lososi /CIM3, 1019/. Lososi se
v hojné míře chytali i na Vltavě pod
Zvíkovem /A. Sedláček, Hraď 4, 22/.
Obrovské množství lososů vylovili li-
toměřičtí rybáři v r. 1507, kdy se ob-
jevila záplava lososů, jak víme, pod

Nelahozevší/Litoměřicko XIV, 1978, 126/.

48/ Arch Č 17, 453.

49/ V r. 1514-1515 smetla rozvodněná Ohře ves Mile tice u Kostelce nad Ohří, podobně jako už dříve ves Peleš doksanského kláštera /F. Roubík, Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha 1959, 88/. Podobně, snad právě v našem období, byla pohlcena vodami Vltavy, jež změnila koryto, ves Donička /l. c. 29/. K této katastrofě lze snad vztáhnout Žídkovu poznámku, že "Vltava mnoho vsí pobrala" /Žid Správ 87/. O hrůzných důsledcích povodně z r. 1501, jež protřhala hráze rybníků u Třeboně a v Praze smetla na 30 domů, srv. annály třeboňského kláštera /ČČM 70, 1896, 546-547/. Rozvodněná Bečva v r. 1495 "nějaké stodoly vzala" /Arch Č 16, 19/. Nový ostrov vzniká na Labi u Pardubic /Arch Č 17, 110/.

50/ Litoměřicko XIV, 1978, 125. Mon. un. Prag. II, 189-190.

51/ Tomek 8, 57. Srv. i Mon. un. Prag. II, 189.

- 52/ J. Delumeau, La peur, l. c. 36-37.
- 53/ O obavě z potopy v německých krajích v r. 1524 J. Macek, Tyrolská selská válka a Michal Caismair, Praha 1960, 121-123.
- 54/ St. let. č. 1133,0.
- 55/ CIM3, 1252.
- 56/ Např. v r. 1512 poskytl král úlevu dávek Budějovickým, kteří "skrze povodeň velikú škodu vzali" /CIM 3, 1116-1117/.
- 57/ Srv. ČČM 50, 1876, 55.
- 58/ Arch Č 9, 237.
- 59/ Arch Č 13, 265.
- 60/ O mládenci Pov Ol 272 ba, o postevních v Praze St. let. č. 1035, L. I v rozprávkách se stále objevuje figurka domácího poustevníka /Frantova práva, ed. J. Kolár 1959, 36/. V rozpravě Chudoby s Bohatstvím mluví se též o "poustevnících v lese". /Bech Neub 208 a./ O poustevníkovi u Bystřice na poušti v r. 1507 srv. Arch Č 10, 435, 436.

- 61/ Srv. tiskem vydaný Snář, doprovázený astrologickým výkladem "kdy cestu začít" /Knihopis č. 15543/.
- 62/ Celkově k problému hranice O. Lattimore, *The frontier in history* /Relazioni I, X. Congresso internazionale di scienze storiche Roma, Firenze 1955, 105-138/, ovšem pro evropský středověk nepřináší téměř nic. Podnětná je úvaha B. Guenée, *Les limites /la France et les Français*, Paris 1972, 50-69/. Hranice nebyla ve středověku linií ani pásem, upozorňuje A. Borst, *Lebensformen im Mittelalter*, 1973, 144, kde i další literatura. O pomezí srv. např. St. let. č. 1076/0/ nebo FRB 6, 12. O zlomu v pojetí hranic světa nejnověji A. Diwald, *Anspruch auf Mündigkeit /1400-1555/* /Propyläen Geschichte Europas 1, 1975, 264-268/.
- 63/ Srv. Z. Kalista, *České baroko*, 9.
- 64/ Podobně např. na hranicích tehdejších Uher. Srv. K. Tagányi, *Alte Grenzschutz-Vorrichtungen und Grenz-Oedland: gyepi*

und gyepüelve /Ung. Jahrbuch 1, 1921, 106/.

65/ K hraničním sporům na Šumavě je množství pramenů ve státním archívu v Mnichově /KBAR München, Böhmen 78, např. fol 31, 31, 196/. Pohraniční spory o lovnou zvěř, rozbíjení lečí, spory o jámy na chytání zvěře - to vše v r. 1511 poutá např. aktivitu domazlických Chodů /F. Roubík, Dějiny Chodů u Domažlic, Praha 1931, 528/.

66/ Arch Č 10, 70 - 71.

67/ V r. 1493 vedl takové boje pan Švihovský /Arch Č 5, 448/. Na česko-rakouské hranici stál v čele přepadů neklidný panoše Roubík /F. Mareš, Jindřich Roubík z Hlavatec, ČČM 1881, 87n/.

68/ H. Sturm, Archivalien über Beziehungen zwischen Bayern un Böhmen im Staatsarchiv Amberg /Bohemia II, München 1961, 133/.

Jaromír H o ř e c

R Ů Ž E

panu prof. dr. Zdeňku Kalistovi

R Ů Ž E

Z ležení odplývá tma
a samota se jasní
jako by vzešlo jitro
ze starých antických básní

K jinochu Adonisovi Afrodité vzplála láskou
prchajíc laskáním drsným která znal sveřepý Mars
Když ale před hněvem boha spěchala miláčka ukrýt
uklidnit vody Styxu a chránit ho před běsem pomsty
prchajíc - v duši milost - a nehledíc na nic kolem
o trn se poranila že krev její vytryskla proudem
Tenkrát dopadla krůpěj na lístky bílého květu

Tak ráže povstala kdysi z Afrodityny krve
milencům proklála srdce od těch dnů tisíckrát jasně
Stala se svobody sestrou a všem kteří v temnotách chtěli
nadechnouti se vzduchu aby se vzepjala hrdla
aby se dělo právo a v duších tkvěl světlý zákon
planula vstříc jak ohnivá luna

A nyní? Zneuctěna A v blátě
Z jejího rozsvícení tu zbyly jen trny
pro ztichlou korunu země

Jan V l a d i s l a v

F R A G M E N T

/druhý/

F R A G M E N T

/druhý/

A kdo ti vlastně pověděl, žes nahý,
kdo probudil tvé oči z rajského snu
a dal ti vědět o zlu a dobru?
Kdo z andělů tě strhl ve svém pádu
a z tvého šeríku, v kterém jsi seděl
a viděl před sebou celý svět otevřený,
udělal pouhou zelenou věc,
jež nemá smysl, bezový keř,
z něhož se tvoji domácí skřítci
nadobro rozprchli? I s tím kamenem,
s tím vratkým prahem, jejž stačí překročit,
abys byl doma; teď je shledáváš.

Přikládáš ucho k telegrafním sloupům
a marně luštíš nesrozumitelný šum
a šepot v dálce, tam, kde se ztrácí
na matném obzoru zarůstající cesty
drobounký poutník. Odchází od tebe,
aniž se ohlédl; a z jeho stop
stoupá vír modrásků, peří z anděla,
jenž mu dal vědět o zlu a dobru
a teď, teď neví, jak to vzít zpět
a začít jinak. Slova. Ani ty přece
nejsi nic jiného než obětní zvíře
uvité ze slámy, jehož tvar zruší
oheň na hrobech. Tvůj štětec maluje
s námahou znaky, jež nelze přečíst,

a přitom víš, že odedávna byly
a jsou dál nadosah v matečném louhu tmy,
z které ses vynořil také ty, hluchý, slepý,
do tekutého zlata jediného dne
své věčnosti, kde všechno začíná
a všechno končí. Nebe a země
neznají slitování a ten v tobě, ten,
který ti velí, aniž řekne slovo,
je nemá rovněž. Ani s andělem,
který ti kdysi ukázal, žes nahý,
a teď, teď pláče a strásá se svých křídel
oblaka modrásků, abys je maloval,
pápeří dávné oblohy nad rájem,
do níž ten drobný, ztracený poutník zíral
ze svého šeríku a viděl, to jest věděl.

Slova, slova. Ostny. Kdykoli začneš
pátrat, jak to bylo, najdeš zavřeno,
přes dveře prkna, suky, a musíš zpátky.
Ale naděje přežije i tvou smrt
a jednou přece po zcela jiné cestě,
po jiné oklice do domu vstoupíš.
Jenže jsi jiný, i ten dům je jiný,
třebaže poznáváš, že to je právě on,
ten, jejž jsi skládal kámen po kameni,
třebaže je to on, vidíš jej jinak,
ze skryté strany, z vnitřní perspektivy
se sklepy, půdami, trámy, pavučinami,
starými papíry, šatstvem a nástroji,

o kterých nevíš, zda to jsou mučidla
anebo památky na živé, mrtvé lásky
patřící k mumiím svatebních kytic
a troudu dopisů s vyrudlou stuhou,
pořád dost silnou, aby uškrtila
nekřtěné dítě. Labyrint, sroubený
tvou vlastní vášní a lehkým úderem,
jejž vedl v pravý čas a nejspíš, aniž chtěl,
ten, koho hledáš. V zrcadle za tebou
se možná dívá, ale když zkusíš,
otočit hlavou, vidíš jen sebe,
jsi-li to ty.

Jaroslav O p a t

ZDENĚK KALISTA

Úvaha k osmdesátinám českého historika

Historik Zdeněk Kalista se dožívá 22. července 1980 požehnaného věku 80 let. Mám před sebou výběrovou bibliografii jeho hlavních, knižně vydaných prací, pozorně ji již poněkolikáté očima procházím. Nutí k zamyšlení. A hned z několika důvodů.

Bibliografie obsahuje 48 titulů; z toho 37 prací vědeckých, 4 práce ve své podstatě vzpomínkové, 6 knížek básní a knížku epigramů. Seznam jubilantových prací přitom není ani zdaleka úplný. Bibliografie nezahrnuje překlady knih cizích autorů a doslovy či úvody k různým knížkám. Celkem vydal Kalista asi 83 knih kromě velkého množství článků a recenzí.

Již tento kvantitativní výkaz dosa-
vadního životního díla Z. Kalisty je úc-

tyhodný. Vypovídá sám o sobě hned o několika výrazných rysech Kalistovy myslitelské a tvůrčí osobnosti - o její jedinečnosti. Především nám představuje historika, který vstupoval ve svém mládí do české kultury jako básník. A básníkem v nejlepším slova smyslu zůstal i jako historik. Básnictví jako umění svých mladých let uměl integrovat do historie jako vědy. Vypovídá o tom nejen vnější, slovesná stránka Kalistových prací, ale i jeho metodologie, jeho metoda kritiky historických pramenů. /Ještě se k této otázce vrátíme./

Bibliografie, kterou máme před sebou, vypovídá dále o hlavním směru Kalistova badatelského zájmu. Je jím období baroka. Baroka vůbec a českého zvláště. V této oblasti českých dějin vykonal jubilant ohromné dílo průkopnické. Zejména jeho pozornost k duchovním dějinám té doby je pozoruhodně podnětná. Jeho práce v tomto směru představují důkladnou, širokou základnu, z níž budou moci vycházet a na ni navazovat, třebaš kriticky, všichni další badatelé. Paleta Kalistova zájmu ja-

ko badatele nezůstává ovšem omezena jenom na baroko. Svědčí o tom např. hned dvě jeho práce o Karlu IV. /první z r. 1939, druhá z r. 1971/, práce o Bernardu Bolzanovi /první z r. 1936, druhá, dvousvazková, v němčině, z r. 1979/, dvě práce věnované J. Pekařovi, vysokoškolské učebnice českých a československých dějin, jakož i studie a překlady z dějin italské renezanace. Zcela zvláštní místo v seznamu Kalistových prací zaujímají jeho Cesty historikovy. Jde o práci, věnovanou gnozeologickým otázkám historiografie. Patří rozhodně k vrcholům myšlenkového vypětí svého autora.

O velmi vážných skutečnostech Kalistovy osobnosti, jeho životní dráze, lidských osudech a občanském a vědeckém profilu vypovídá bibliografie jeho prací i tím, co neobsahuje. Čtenář snadno zjistí, že v jeho bohaté tvorbě zeje "proluka" osmnácti let /1948-1966/. Tehdy nepublikoval pod svým jménem nic. Přitom léta proluku ohraničující vypovídají o pozoruhodné a mnoharozporné symbióze osobních osudů Kalistových s cestami, po nichž bylo v té do-

bě jít a projít lidu Československa, jakož i o cestách, po nichž se tehdy ubírala československá historiografie.

Po Únoru 1948 byl Kalista jako jeden z prvních učitelů odstraněn z Karlovy univerzity. Vzápětí se stal jedním z terčů pseudovědecké ex offio kritiky; kritiky, která vulgárně, neurvale páčila prakticky po všech vědách předválečných "škol", v oblasti společenských věd, pokud se včas nepřihlásili k marxismu a ke KSČ. Kalista tak neučinil. Proto musel i on v době vrcholící vlny perzekucí a politických monstrprocesů zaplatit daň - krutou. 16. srpna 1951 byl zatčen a 5. července 1952 odsouzen za velezradu a podvracení republiky k 15. letům vězení. 3. března 1960 byl z vězení propuštěn před uplynutím uloženého trestu. Po dalších šesti letech, v červnu 1966, byl v plném rozsahu soudně rehabilitován. Dvacetiletá odysseovská cesta byla, zatím, důstojně uzavřena v červnu 1968 na Filozofické fakultě Karlovy univerzity; tam, odkud byl v roce 1948 vykázán. Akademické orgány uni-

verzity rozhodly povolat Kalistu v hodnosti mimořádného profesora k přednáškám z historie. Rozhodnutí mu příslušní činitelé sdělili v budově fakulty. Přednášet však nezačal. Po 21. srpnu to nebylo znovu možné.

Osmašedesátý však přesto vytvořil alespoň částečně prostor pro Kalistův návrat k jeho čtenářům-zájemcům o historii i o krásnou literaturu vůbec. V rozmezí let 1966-1971 v Československu vydal 5 vědeckých prací, knížku vzpomínek na své přátele-básníky v letech mladosti, vyšel jeho překlad knihy M. Bellonciové: *Lucrezia Borgia, La sua vita e i suoi tempi* /česky: *Lucrezia Borgia, její Život a její doba*, Praha 1969/ a jiné menší studie.

Tyto vydané práce představují druhou, mocnou vlnu v Kalistově tvorbě. Málodky se jednomu autorovi podaří v tak krátké době tolikrát a vždy hodnotně předstoupit před své čtenáře, jako se to podařilo našemu jubilantovi kolem jeho sedmdesátky. Zde se vnucuje otázka: kde se brala a bere v tomto fyzicky spíš subtilním

než atletickém muži ona nevšední energie a mravní síla, která mu umožnila nejen si uchovat duševní svěžest po devíti letech věznění, přenést se po propuštění z vězení přes první, v sociálním ohledu velmi obtížná léta a nakonec se ještě vypnout k obdivuhodné vědecké tvorbě? Zde jsme u jádra ^{tajemství} výjimečnosti Kalistovy tvůrčí osobnosti. Nedomnívám se, že je možné je v rámci krátké úvahy objasnit. To je úkol pro Kalistova životopisce, schopného citlivě analyzovat jakou dobu, v níž Kalista až dosud žil a tvořil, tak i jeho subjektivní prožívání této doby. Zvláštní význam v takové analýze budou mít bezpochyby léta Kalistova lidského a odborného vyzrávání - léta od konce první světové války do poloviny dvacátých let.

Na potřebu analýzy Kalistova myšlenkového vývoje v oněch letech poukázal již dříve jeho blízký druh a generační vrstevník, docent historie František Kutnar /F. Kutnar, Myšlenkový profil historika Zdeňka Kalisty; in: Labores musei in Benátky n. Jiz. - VI/3-4, 1970, str. 53/. Upozor-

nil na dvojí konverzi, k níž v Kalistově myšlenkovém vývoji tehdy došlo: konverzi sociálních a politických představ /zde má Kutnar zřejmě na mysli Kalistův vývoj od ateismu zpět ke katolictví a od sociálního, marxisticky orientovaného revolucionářství ke křesťansky chápanému demokratismu/ a konverzi metodickou v oblasti přechodu z citového subjektivismu básníka do racionálního objektivismu vědce. Tuto dvojí konverzi nazývá Kutnar, myslím že vhodně, "vývařiskem", v němž se dokonávalo Kalistovo osudové vkolejení na dráhu historika, vědce, a v němž se ustalovaly i výrazné rysy jeho občanské fyziognomie.

Poukazem na dvojí Kalistovu myšlenkovou konverzi z počátku dvacátých let postihl Kutnar, myslím, velmi podstatný moment v procesu formování Kalistovy osobnosti. K zodpovězení otázky po zdrojích energie a tvůrčí síly jubilanta kolem jeho sedmdesátky /i dále po ní/, po prožití dlouhé řady těžkých, vyčerpávajících let, je však třeba jít dál. Je třeba se pokusit

hlouběji proniknout k podstatě Kalistovy subjektivity, z níž jeho síla a tvořivé schopnosti pramení. Jisté možnosti nám k tomu nabízejí ^{samy} ~~vlastní~~ jeho práce. Čteme-li jen trochu pozorně např. úvod k jeho Karlu IV. z roku 1971, nemůže nás nepřipoutat autorovo osobní vyznání v něm obsažené. Na jeho začátku je výrok Kalistova vysokoškolského učitele Josefa Pekaře, podle něhož "základem historikovy práce je láska". Tímto výrokem měl Pekař ve svých seminářích jistého dne negovat dřívější svoji metodologickou premisu, podle níž měla být základem historikovy práce skepse. V Kalistově nitru je Pekařův pozdější výrok hluboko vryt. Vracel se k němu i při jiných příležitostech. Již v Cestách historikových, ve svých gnozeologických pojednáních, jej připomíná jako jeden z axiomů svých úvah. V úvodu ke zmíněnému Karlu IV. k Pekařově tezi sám dodává: "...Eros jako tvárná síla lidské duše napomáhá nejen bystrosti postřehu, ale i síle obrazivosti, činí nás vnímavějšími k věcem, jež by pohledu tímto citem neze-

sílenému unikly, dovoluje nám vžívat se hlouběji v osobnost, kterou pozorujeme, a dává nám chápat mnohé, co bychom snad přešli soudem příliš lehkým". Ilustrativně pak Kalista čtenáři sděluje, že počátky jeho citového zaujetí pro osobnost Karla IV. sahají až do let dětských. Karlův dějinný zjev ho vzrušoval již při chlapeckých výletech a toulkách po starých památkách v jeho rodném kraji, zájem o něj byl živěn a posilován ve škole poutavými výklady oblíbeného učitele Pánka.

Přirozeně, tyto citové polmutky se mohly uplatnit a realizovat v odborných vědeckých pojednáních teprve po náležité přípravě k práci historika. Ale uplatnily se. Spolupůsobily při Kalistově rozhodnutí napsat a vydat Dobu Karla IV. /1939/. Obohaceny o nové silné prožitky z dalších let života /v tom i negativní prožitky z let druhé světové války, učitel Pánek byl nacisty ubit/, tyto city spolurozhodovaly i o napsání nové práce: Karel IV. Jeho duchovní tvář /1971/.

Kalistou samotným dokumentovaný vztah k jednomu tématu jeho odborného zájmu nám, myslím, umožnil alespoň trochu nahlédnout ke zdrojům oné velké energie, tvořivé síly, z níž čerpal ve své práci i kolem sedmdesátky. Bohužel, přibývajících léta života ubírají Kalistovi v poslední době nejen síly fyzické. Pro jeho nadále značně svěžího ducha je zvlášť kruté, že mu silně zeslábl zrak. Přesto se ani nyní, ve své osmdesátce, nevzdává. S velkými obtížemi dále tvoří, píše, třebas již, přirozeně, pomaleji než v letech plné mužné síly nebo ještě před desíti lety.

Podivuhodná byla Kalistova intelektuální energie, s níž vstupoval po vzniku Československa jako mladý muž do života. Jeho kultivovaná citlivost vůči tehdejšímu neklidnému světu, jeho aktivita v řadách levicově orientované mládeže, jakož i schopnost mnohé ze zažitého a ve svém duchu přetaveného vypovědět jako básník, všechny tyto vlastnosti a schopnosti se v závěru jeho vysokoškolských studií vkolejily na cestu, jež ho dále vedla a přived-

la k jeho životnímu údělu. V Kalistovi začal vyrůstat jeden z čelných českých historiků. Našel svou novou velkou lásku; vykročil však vstříc i svému pohnutému osudu. Když počátkem třicátých let vydával knížku vzpomínek na prošlá mladé poválečná léta - Kamarád Wolker - končil úvod k ní slovy, o tom, že poválečné mládí "žilo své příběhy opravdově, až do konce opravdově". Ano, opravdově, bez rezerv opravdově přistupoval Kalista také hned od počátku k historii jako vědě. A protože patřil ke generaci, která zrála a dozrávala ve svobodě první republiky, měl jeho tvořivý duch a básnický talent prostor, aby se mohly plně uplatnit a rozvinout.

U brány, jíž do chrámu historie vstupoval, jej vítal a první léta provázel prof. Pekař, ředitel Historického semináře na Karlově univerzitě a přední příslušník již druhé generace Gollovy historické školy. Pekař byl nejen velký historik, ale i zkušený pedagog. Svými přednáškami si však zprvu u Kalisty oblibu nezískal, spíš naopak. Mladému studentovi vadila Pekařova po-

někud herecká dikce jeho výkladů. Jiné to bylo později v semináři. Věcnost, znalost a citlivé pedagogické vedení seminárních diskusí Pekařem Kalistovi imponovalo. Pekař Kalistu dost často volal, aby jako "marxista" zaujal stanovisko k diskutovaným problémům. Výklady Kalistovy pozorně vyslechl a nejednou - on, politicky konzervativní Pekař - pozitivně ocenil, pochválil. A tak vysoká profesorova odbornost a názorová tolerance konaly své. Kalista se postupně přestal dívat na Pekaře prizmatem svých výhrad k některým formálním stránkám jeho profesorského projevu a začal si ho vážit jako velkého vědce a citlivého pedagoga. A protože Pekařovi zase imponoval Kalistův talent, jeho zaujetí pro historii jako vědu a opravdovost, s níž k ní přistupoval, začal se mezi oběma věkem od sebe o tři desetiletí vzdálenými muži postupně vytvářet i blízký vztah lidský, který Pekařovo profesorské působení na mladého adepta historické vědy ještě zesilovalo. Tak byla psychologicky urovnána cesta i ke kroku pro další Kalistův odbor-

ný vývoj v mnohém rozhodujícím. Pekař totiž, když dozrál čas, aby Kalista začal pracovat na disertaci, navrhl nadanému a talentovanému posluchači jako téma postavu Humprechta Jana Černína z Chudenic. Považoval ji za historicky zajímavou, badatelsky vědnou a poskytující současně Kalistovi i jisté možnosti k uspokojení jeho uměleckých zájmů a sklonů. Kalista si vyžádal jistý čas na rozmyšlenou a pak Pekařův návrh přijal. V létě 1923 začal studovat archívni prameny k tématu, o rok později práci obhájil. 11. října 1924 byl promován na doktora filozofie. Současně začal pracovat jako asistent Historického semináře. V r. 1931 se habilitoval na pražské Filozofické fakultě jako docent prací Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic. Úředně byl docentem jmenován v r. 1932. Jmenování profesorem, jež bylo připravováno v r. 1938, bylo zmařeno Mnichovem a nacisty nařízením zastavení výuky na českých vysokých školách v listopadu 1939. Po roce 1945 nebylo Kalistovo jmenování provedeno hlavně pro odpor komunistů.

Na přelomu dvacátých a třicátých let začal Kalista publikovat své monografie z dějin českého baroka, Vzbudil jimi zaslouženě pozornost a uznání odborné i širší kulturní veřejnosti, doma i za hranicemi. Stal se jednou z výrazných postav české demokratické inteligence. Počátkem října 1938, po mnichovském diktátu, byl pověřen zástupci vědeckých, kulturních a uměleckých pracovníků, aby napsal protest - výzvu československé inteligence "Celému vzdělanému světu". Jím připravený text provolání byl po diskusi a drobných úpravách přítomnými představiteli různých organizací schválen, přeložen do hlavních světových jazyků a rozeslán do světa. V domácím denním tisku byl zveřejněn v neděli 9. října. V závěru provolání jeho signatáři světovou veřejnost upozorňovali: "...Nejde jen o nás, jde o celou budoucnost evropského lidstva a hlavně malých národů, jejichž existence je založena na pevnosti mravního řádu. A proto apelujeme dnes na svědomí všech, u nichž udržel se doposud sám základ evropské kultu-

ry: Uvědomte si, že znásilněním slabšího, zradou a zbabělostí se nikdy nedochází ke skutečnému, trvalému míru. My představitelé duchovního světa českého a slovenského prohlašujeme, že se nikdy nevzdáme svých práv k historické půdě, k svobodnému životu na ní..." Zcela poslední věta provolání byla pak již varováním: "...vězte, že náš osud postihne i vás, nebudete-li dosti rozhodně odepíratí metodám násilí a nátlaku, jimiž jsme byli zdeptáni".

Vědecky pracoval a své práce publikoval Kalista i za války. Vedle několika dalších prací z dějin baroka vydal i monografii o svém, v lednu 1937 zesnulém učiteli J. Pekařovi, jakož i výbor z jeho prací. Nejzávažnějším dílem, jež tehdy napsal a po válce v r. 1947 vydal, jsou ovšem jeho námi už zmíněné Cesty historikovy. Svým obsahem jsou Cesty vlastně filozofickou výpovědí, vyznáním autora k otázkám metody a metodologie historikovy práce; jsou výpovědí, které ani více než tři desetiletí od jejího zveřejnění neubrala na závažnosti, na její vědecké hodnotě. Vzhledem k výraz-

né subjektivitě Kalisty-historika považují za vhodné se u této knihy alespoň krátce zastavit.

V úvodu práce vyzvedává autor potřebu každého vědeckého pracovníka vypracovat, ujasnit si ve vhodnou chvíli, po získání nezbytné sumy odborných znalostí a zkušeností, svůj vlastní vyhraněný metodický systém jako předpoklad kvalitní práce ve svém oboru. Přitom nechápe smysl svých úvah jen úzce odborně jako historik. Adresuje je českému čtenáři s přáním, aby mu byly podnětem k přemýšlení i o jeho vlastním povolání, aby si i on vybudoval, ujasnil stanovisko k problematice svého života. Potřebu takového ujasnění zdůvodňuje autor čtenáři již nejen jako historik, ale i jako uvědomělý občan, milující svou zemi: "Neboť na tom konečně závisí především budoucnost našeho milovaného národa, jak uvědoměle a promyšleně bude každý z nás, jeho mužů a žen, plniti životní úkol jemu daný, s jak jasným a tvrdým vědomím bude přikračovati k práci na dědičné líše". /Svého druhu apelem k posilování charakterové

pevnosti příslušníků národa ve zlých letech okupace byla i Kalistova kniha Cesty ve znamení kříže. Sledovala tento účel především samotným líčením hrdinných osudů misionářů-Čechů v dalekých zámořských zemích v XVII. a XVIII. stol. Tento svůj záměr vytkl autor výslovně v úvodu knihy, když psal - v roce 1941 - že "zejména dnes" jsou českému čtenáři potřebné příklady heroického života povah pionýrských, nesentimentálních a nepodléhajících, zaujatých ohněm vnitřního nadšení, schopných překonávat všechny nepřízně místa a času./

Práce historikova je činnost tvořivá; to je základní, výchozí bod Kalistových úvah. Základnou tvoření je mu pak historikovo vědomí. Potud se vyslovuje bez výhrad a jednoznačně pro subjektivitu historie jako vědy. Bez ní mu je historie jako věda, stejně jako každá tvořivá činnost, nemyslitelná. Neodmítá klasické Rankeovo "wie es eigentlich gewesen", ale je mu samo o sobě málo, neuspokojuje se jím. Žádá víc. Historik není a ani nemůže být jen reproduktorem toho, co bylo. "Historik", sou-

dí Kalista, "který by se omezil prostě na reprodukci svého pramene - byť i sebepečlivější a přepisující jej se všemi spřežkami a jinými odlišnostmi starého pravopisu - nebyl by ještě historikem" /str. 34/. Historik musí podrobit svůj pramen kritice, musí zkoumat nejen jeho autentičnost, a věrohodnost, musí podrobit kritice i jeho obsah, zkoumat okolnosti jeho vzniku, jeho zamýšlenou i reálnou funkci, jeho další osud apod. To vše ještě před vlastním sepisováním historické práce. A již tato přípravná činnost není možná bez aktivní, tvořivé subjektivity historika hodného tohoto jména. Kalista jde dokonce dál a očekává od historika tvůrčí fantazii. Ovšem fantazii zodpovědného vědce, usilujícího o co nejvšestrannější a nejhlubší, nejpresnější, prostě maximálně pravdivé poznání minulých skutečností. Fantazii nespoutanou úctou a respektem k historickým faktům kategoricky odmítá. Historiky, kteří touto fantazií nahrazují či nahrazovali chybějící jim znalosti, vyplňují či vyplňovali tak svou nevědomost,

nazývá noblesně "historiky primitivního rázu". Kalistou požadovaná fantazie je fantazií vědce, fantazií, která je inspirována objektivními reálnými fakty a jimi je současně i limitována. V mezích daných těmito fakty, dějinnými skutečnostmi, se má a musí projevit, uplatnit historikova subjektivita jako předpoklad jeho tvářčí a tvořivé vědecké práce. Subjektivitu tyto meze nerespektující a svévolně je překračující nazývá "přílišnou subjektivitou" a odmítá ji jako nevědeckou. Uznává ji jen jako metodu tvorby básníka, ne však historika-vědce /str. 139/.

Vymezuje meze historikovy subjektivity, věnuje Kalista značnou pozornost skutečnosti, že historik není při své práci sám /str. 48/. Není sám v současnosti, v níž žije a pracuje, není sám v minulosti, kterou nežil, k níž se obrací, o jejíž poznání usiluje a jejíž minulý život má, chce svojí prací zobrazit, "oživit". Tím začíná nejobtížnější, nejnáročnější část historikovy tvořivé práce. Prvním předpokladem jejího zdatu je historikova

schopnost si pomocí svého kritického vědomí náležitě ujasnit rozdíly mezi dobou, v níž sám žije, a dobou minulou, kterou zkoumá. Ať již zkoumá chování a život jednotlivých sociálních, národnostních, náboženských nebo jiných kolektivit, nebo životy a osudy jednotlivců, musí úporně usilovat o jejich poznání a pochopení prizmatem hodnot doby, kterou zkoumá. Musí stále dbát o to, aby minulost nezkoumal a neposuzoval spektrem hodnot doby své, přítomné. A právě zde, v této oblasti, spatřuje Kalista prakticky nekonečný prostor pro uplatnění historikovy subjektivity, pro jeho kritické vědomí a svědomí. Pojednání o nich tvoří jádro i osu celé knihy. Hlavní kategorií, kterou přitom kriticky sleduje, je mu historikovo "prožívání" zkoumaných skutečností a dějů minulosti, jeho nutnost a přednost, ale i jeho úskalí. "Prožívání je" - píše - "vlastní počátek tvořivé činnosti historikovy, je 'unum necessarium', bez něhož tato činnost v podstatě není možná" /str. 147/. Současně však varuje před

přílišným subjektivismem, před "prožíváním", jež překračuje hranice historických skutečností, nerespektuje je a vytváří si "skutečností" své, umělé. Připomíná v této souvislosti různá romantická období v dějinách západoevropské vzdělanosti, v tom i romantismus XIX. století v Čechách s jeho extrémními produkty, rukopisnými podvrhy.

e Při odmítání romantického subjektivismu jako metody historikovy práce nepřijímá Kalista za správnou ovšem ani pozitivistickou reakci na něj, jak ji přinesla druhá polovina XIX. stol. a jejíž přežívání viděl kolem sebe ještě v době, kdy své Cesty historikovy psal. Kalista oceňuje pozitivismus Gollovy školy jako sice pochopitelnou, ale "upřílišněnou" a "pro věc samu", tj. pro historii jako vědu, nezdravou reakci na hříchy, romantismu. Májí právo na uplatnění historikovy subjektivity v mezích daných objektivními zkušenostmi zkoumaných dějinných jevů; odmítá jako škodlivou pozitivistickou skepsi v nazírání na možnosti uplatnění této sub-

jeektivitu. Mnohé nasvědčuje tomu, že v Kalistových výkladech těchto otázek se odráží i Pekařova, Kalistou zažitá, promyšlená a pochopená metodologická zkušenost - Pekařův přechod od zásady: "základem historikovy práce je skepse" k zásadě, podle níž je základem této práce láska. Ostatně Kalista na tento Pekařův vliv sám výslovně upozorňuje.

Kalistovo volání po prostoru k uplatnění subjektivitu v historikově práci není voláním po něčem, co by mělo jeho práci usnadnit. Opak je pravdou. Uplatnění subjektivitu pro něj znamená uvolnění cesty k co nejhlubšímu, nejvšestrannějšímu a nejcitlivějšímu poznání zkoumaného. Na jednom místě svých úvah říká, odmítaje přístup k dějinám podle zásady "die Weltgeschichte ist Weltgericht", že historik se musí častěji řídit francouzskou moudrou radou "Tout comprendre c'est tout pardonner" /str. 202/. Kalista si je vědom, že takto chápaný a jím vyznávaný přístup k poznávání historické pravdy nemůže být nikdy zcela ukončen. Historik se nikdy ne-

zmocňuje zkoumaného objektu úplně /str. 126-127/. Cesta za pravdou pomocí subjektivního prožívání je Kalistovi "ustavičným zápasem mezi subjektivním a objektivním". Je si plně vědom, že tato metoda nese ssebou pro badatele rys téměř tantaloovského věčného neuspokojení. Považuje ji však zároveň za nejspolehlivější a nejefektivnější cestu, vedoucí k poznání historické pravdy. Badatel, který se pro tuto cestu rozhodne, musí přistupovat ke zvolené historické "látce" s láskou a, obrazně řečeno, s dobře připravenými nástroji; vědom si toho, že jen tak je možno zvolenou látku zpracovat pečlivě, s citem, bez porušení jejích přirozených hodnot, objektivní pravdy, kterou v sobě skrývá a o jejíž poznání mu jde.

Kalista by ovšem nebyl sám sebou, kdyby o všech těchto otázkách neuvažoval současně jako básník, umělec. Umělecký cit předpokládá už tehdy, když uvažuje o historikově prožívání. Má mu napomáhat na jeho cestě za poznáním pravdy a zkoumaného jevu. Tím víc mu vystupuje umě-

lecká složka historikovy práce do popředí, když jde o slovesné vyjádření jejích badatelských výsledků. Vyslovuje se pro to, aby historik usiloval o osobitý, plnokrevný výraz svého díla, aby byl "zasvěcencem skutečného umění slovesného" /str. 73/. Připomíná, že nejhodnotnější odborné práce byly zpravidla i slovesně zpracovány na vysoké úrovni; je si současně vědom, že sebelepší slovesná forma nemůže nahradit obsahovou hodnotu díla, to, jak pravdivě o minulosti vypovídá.

Kromě zde naznačených otázek subjektivity historikovy práce řeší Cesty historikovy i další důležité metodologické problémy. Podnětné jsou Kalistovy úvahy o objektivitě či subjektivitě myšlenkových struktur v historii, o jejich významu pro periodizování dějinných procesů, o klasifikaci společenských věd ve vztahu k historii, o problémech integrace historických faktů, o působení historických zákonů aj. Nelze zde provádět výklad těchto nejvýš zajímavých otázek. Překročilo by to rámec naší úvahy. Zastavme se jen ještě, alespoň

krátce, u závěrečné části knihy. Autor si v ní kladé otázku smyslu, poslání historie pro život člověka a společnosti.

V souladu s filozofickými východisky svých úvah odmítá teleologické přístupy k historii, snahy přisuzovat minulým dějům fatální, "zákonitý" smysl, činit z nich železné determinanty událostí následných. A Kalistova pozitivní odpověď na položenou otázku? Je ve svém jádru prostá a - moudrá. Smysl historie jako vědy a tedy i smysl historikova snažení spatřuje v obohacování a rozšiřování lidského vědomí /str. 207/. Touto odpovědí se kruh Kalistových gnozeologických úvah v jistém smyslu uzavírá. Na jeho počátku byla minulost a před ní stojící historik se svým vědomím, láskou a vůlí tuto minulost poznat, vytvořit její pravdivý i slovesně hodnotný obraz; na konci pak historik s obrazem minulosti již hotovým, odevzdávající ho lidem jako zdroj a prostředek k obohacení a rozšíření jejich vědomí.

To, co Kalista dále jen stručně naznačuje, vypovídá velmi srozumitelně o jeho

aktivním tvořivém vztahu nejen k historii a slovesnému umění, ale k životu vůbec. Konstatuje, že bez obohacování svého vědomí by jak člověk, tak lidská společnost ustrnuli ve svém vývoji, protože by nebyli schopni reagovat na stále nové popudy, které život neustále s sebou přináší. Proto považuje neustálé obohacování a rozšiřování lidského vědomí přímo za fyziologickou nutnost jak pro jednotlivce, tak pro společenské celky. A je obsaženo již v logice Kalistova nazírání na minulost, že její poznání slouží lidem ne k opakování toho, co bylo, ale jako podnět k novým tvořivým činům. "Skutečnost historická se neopakuje, ale stává se podnětem ke skutečnosti nové, k vykročení ze zakletého okruhu dosavadních představ a pojmů, dalšímu rozšiřování lidského vědomí" /str. 214 - podtrhl autor úvahy/. V tomto a podobném duchu formuluje Kalista i ostatní názory o poslání dějin a smyslu historikovy práce.

Na počátku svých čest viděl Kalista historika jako svobodným vědomím nadaného

tvůrce, sklánějícího se v pokoře jen před realitami minulosti, na jejich konci pak ponechává svobodného člověka a svobodnou společnost, očekávaje, že budou ve svobodě a ke svobodě neustále přetvářet realitu přítomnosti. Svými gnozeologickými úvahami o "métier" historika vytvořil bezesporu pozoruhodné teoretické dílo. Vyprávěl jím však také velmi mnoho o sobě samém - ať již to měl v úmyslu či nikoliv. Představil se odborné i širší kulturní veřejnosti nejen jako všestranně vyzrálý specialista, historik, ale i jako svobodný myslitel širokého a hlubokého záběru. Připomeneme-li si pak na tomto místě znovu jeho krédo, že základem historikovy práce je láska, a že patřil ke generaci, která si své mládí žila "až do konce opravdově", pochopíme také příčinu toho, proč byl jeho životní úděl v zemi, v níž se narodil, kterou měl a má tolik rád a pro niž, pro její kulturu od počátku svých mladých let odevzdaně pracoval, tak těžký.

Láska k historii a až do konce oprav-

dový přístup k životu doprovázely Kalistu nejen v době jeho mládí. Pomohly mu přežít, uchovat si nezlomenou mysl i v dlouhých letech věznění. A nejen to. Žalář dal jeho staré lásce ještě vyzrát, vyrůst, zesílit. Po letech vzpomínal, že to byly především pohledy do minulosti, "do světa přešlého", které ho posilovaly. "Zvláště, když přítomnost se zdála tvrdší, než je možno unést, vracely se moje myšlenky rády do refugia dní slunečných - byť i časem už daleko odplavených" /z úvodu ke knize Tváře ve stínu/. Zde máme také odpověď na otázku, kterou jsme si položili v úvodu této úvahy: odkud čerpal a stále ještě čerpá Kalista i ve vysokém věku energii k tak nevšedním tvůrčím činům. Nyní již není těžké ji zodpovědět. Vyrůstala z jeho věrnosti sobě samému, z jeho vytrvalé, velké, léty utrpení ještě posílené lásky k historii a z jeho tak nevšedně opravdového přístupu k životu.

Kalista je nejen vynikající český historik, ale i velká mravní osobnost vůbec. Nelze nelitovat těch dlouhých let, kdy ne-

mohl působit jako vědec a zkušený pedagog při výchově nových generací historiků. Útěchou je, že jeho dílo zůstává současníkům i příštím generacím, aby těšilo, obohacovalo i podněcovalo k nové tvorbě ty, kdož si k němu sami najdou cestu. S hlubokou úctou a vděčností vzpomínají vzácného muže u příležitosti jeho životního jubilea jeho čtenáři, přátelé a obdivovatelé.

Konec března 1980

BIBLIOGRAFIE PRACÍ Z. KALISTY

Beletristické práce:

- Ráj srdce /verše/, Praha 1922
Zápasníci /verše/, Praha 1922
Jediný svět /verše/, Praha 1923
Vlajky /verše/, Praha 1925
Smuteční kytice /verše/, Praha 1928
Dvojzpěv /verše/, Praha 1930
Hněvej ty se na mne nebo nehněvej /epigramy /Praha 1941
Italský skicář /eseje/, Praha 1928
Kamarád Wolker /vzpomínky/, Praha 1933
Tváře ve stínu /vzpomínky/, České Budějovice 1969
Práteleství a Osud. Vzájemná korespondence Jiřího Wolкера a Zdeňka Kalisty. Toronto 1978

Vědecké práce:

- Diviš Černín, Praha 1929
Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic, Praha 1932
Z legend českého baroka, Olomouc 1934
Národní motiv úcty svatoprokopské a svatoprokopská legenda z r. 1618. Olomouc 1935

- Ed. Winter: Bernard Bolzano a jeho kruh, Brno 1936
- Vict. L. Tapié: Bílá Hora, Praha 1936
- Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic, Praha 1936
- Bohuslav Balbín, Praha 1939; II. - 1967
- Doba Karla IV., Praha 1939
- Čechové, kteří tvořili dějiny světa, Praha 1939
- Truhlice písní, Praha 1940
- Výbor z díla Josefa Pekaře, Praha 1940
- Zikmund Myslík z Hršova, Praha 1940
- Korespondence Zuzany Černínové z Harasova a jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic, Praha 1941
- Cesty ve znamení kříže, Praha 1941, 1947, 1948
- České baroko, Praha 1941
- Josef Pekař, Praha 1941
- Legenda o blahoslavené Anežce, Praha 1941
- Blahoslavená Zdislava, Olomouc 1941
- Život a sláva sv. Václava, mučedníka, knížete, krále a patrona českého, vydáný v latinské řeči od cithodného kněze Jana Tannera, Praha 1941

- Selské čili sousedské hry českého baroka, Praha 1942
- Benátská politika na uherském sněmu v Bratislavě r. 1662, Praha 1942
- Barokní tradice v našem divadle novodobém, Praha 1944
- Stručný přehled československých dějin do roku 1306, Praha 1945
- Klementinum, Praha 1945
- Svatovítské triforium, Praha 1945
- Stručné dějiny Československa, Praha 1947
- Cesty historikovy, Praha 1947
- Co nám lhali o našich dějinách, Praha 1947
- Matěj Vierins, Praha 1969
- Blahoslavená Zdislava, Řím 1969
- Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko, Brno 1970
- Listy synu Alšovi o umění, Praha 1970
- Bedřich Bridel, Neapol 1971
- Karel IV. Jeho duchovní tvář, Praha 1971
- Otihodná Marie Elekta Ježíšova, Řím 1975
- Bernard Bolzano. Ueber die Perfectibilität des Katholicismus. Streitschriften zweier katholischer Theologen, 2 Bände, Stuttgart 1979

Karel Kučera

K POZADÍ TŘETÍ PREZIDENTSKÉ
VOLBY TGM

/Na okraj vzpomínek Julia Firta/

Každý z nás si dovede vysvětlit důvody, které v minulosti ovlivnily nazírání našich historiků na léta prvé republiky. Následující řádky však nemají být vyplněny kritickými poznámkami na adresu některých prací věnovaných této tematice. Spíše chtějí upozornit na důsledky politováníhodného stavu, že ani tak výrazným osobnostem našich novodobých dějin, jakými byli TGM a Ant. Švehla, se nedostalo badatelské pozornosti do té míry, aby mohlo být uvažováno o literárním ztvárnění, jehož prostřednictvím by byl objasněn jejich osobní a často rozhodující podíl při tvorbě státní politiky mladé republiky. V obsáhlé masarykovské literatuře nám stále chybí zevrubná biografie věnovaná především profilu státníka, jež by se pokusila

věcně, až snad exaktně vyšetřit, do jaké míry se mnohokrát vyložené vůdčí myšlenky Masarykovy politiky kryly s politikou všedního dne. Ještě hůře jsme na tom s literaturou o Švehlovi. Ta prostě neexistuje, nechceme-li vystačit s tím, co o prvních letech jeho účasti na budování státu přináší stejnojmenná kniha Peroutkova. Uvážíme-li navíc, že písemné pozůstatosti obou osobností nejsou badateli často dostupny a že i další prameny související s jejich veřejným působením se po většině nedostanou do rukou nepovolaného, přibližujeme se opět z jiné strany k důvodům, jež doplňují ony, s nimiž jsme počali svoji úvahu.

Naštěstí všude tam, kde je heuristika oslabena vyloučením jednoho druhu pramene, vzrůstá význam pramenů dalších. I když nedostatek pramenů osobní povahy staví historikovi v cestu často skoro nepřekonatelné obtíže, roste cena pramenů vyprávěcích, naračnických, vzpomínek a komentářů účastníků a aktérů historických událostí; mnohdy jsou to jen jejich přátelé a důvěrníci,

kteří byli s událostmi seznámeni a jejichž nepřímé svědectví může být stejně hodnotným pramenem. To vše za předpokladu, že podávaná fakta obstojí při zkoumání a kritice odborníků, při kontrastování s jinými svědectvími. Většina vzpomínek politických činitelů starších generací, jimž bylo umožněno nahlédnout do zákulisí předválečné čs. přítomnosti, vyšla z pochopitelných důvodů za hranicemi. Některé byly psány přímo v emigraci a jejich autoři neměli vždy možnost kontrolovat chod své paměti běžnými pomůckami - často jen nahlédnutím do novin. Je jim společné, že mistrně dokáží vystihnout atmosféru doby, opíraje se o podmanivou sílu osobního prožitku, avšak méně spolehlivě dokáží datovat a určit časovou posloupnost událostí, které udrželi ve vzpomínce.

To je, soudím, též případ pamětí Julia Firta, v předválečných letech vlivného ředitele tiskových podniků Jaroslava Stránského a důvěrného přítele Karla Čapka i Ferdinanda Peroutky. Firt věnoval knihu vzpomínek¹/převážně své nakladatel-

ské práci, takže na jejich stránkách figurují především profily autorů firmy Fr. Borový s Karlem Čapkem v popředí. I když nezahrnul do tohoto svazku své vzpomínky politické^{2/}, neopomenul jako bystrý znalec a glosátor dávné doby svých mužných let doplnit portrét Karla Čapka ve své knize exkurzem o politické orientaci okruhu Lidových novin. Firt tu líčí věci v podstatě známé, když dovozuje, jak intimní spolupráce a přátelský vztah TGM ke Švehlovi nezůstal bez vlivu na redakční tým Lidovek bez ohledu na to, že jako orgán Národní strany práce zaujímaly místo v táboře levice, odkud bylo od dvacátých let na Švehlu i na systém pětky, jejíž ztělesňoval, bez ustání útočeno.^{3/} Podobně není nové, zdůrazňuje-li autor, že z členů redakce Lidovek byl Čapek nejvíce upoután silnou Švehlovou osobností. Nové jsou však podrobnosti, o něž Firt své líčení opírá. Čapek, těšící se důvěře Masaryka i Švehly, vystupoval, podle Firta, jako prostředník mezi oběma ve chvíli, "kdy se hradní i protihradní vlny prudce vzedmu-

ly", takže - užijeme-li opět jeho slov - mohl "odstranit mnohý stín nedůvěry, který se mezi tyto dva muže v tuto dobu položil". Zmíněnou dobou rozumí Firt druhou polovinu dvacátých let, jak vyplývá z příkladu, jejž na potvrzení svých slov uvádí. Jde o události kolem prezidentských voleb v roce 1927, při nichž se prý Čapek uplatnil v roli prostředníka.^{4/}

Podle Firtova líčení byl postup událostí následující: Masaryk i Švehla, každý nezávisle na druhém, odjeli na jaře 1927 po přestálých chorobách na několik měsíců za zotavením do ciziny. Bylo to v době, kdy vlivem aféry generála Gajdy doutnalo v tisku občanských stran napětí vůči Masarykově osobě. Pravicové kruhy agrární strany /volím zde termín, který používá Firt/ spolu s Národní demokracií byly přivedeny k myšlence postavit proti Masarykově kandidatuře společného kandidáta občanské koalice.^{5/} "V úvahu přicházel jedině tvůrce vládní koalice Antonín Švehla", poznamenává případně Firt a dále píše: "Atmosféra vřela osobními polemikami. Do to-

ho bouření se vrátil Masaryk do Lán, téměř současně i Švehla na svůj statek v Hostivaři. Za prezidentem nespíchal, což vyvolalo v Masarykově sídle určitou nervositu. Po nějakém čase vzal Karel Čapek pero do ruky a napsal dopis paní Švehlové..." Po vysvětlujících pasážích věnovaných Švehlově rodině Firtův text pokračuje: "Obsah Čapkova dopisu paní Švehlové bych sotva dokázal reprodukovat, ale smysl byl asi ten: T. G. Masaryk by si rád se Švehlou promluvil. Reakce byla kladná, oba politikové se sešli.

A výsledek? Když někdo z pravicových horlivců říkal Antonínu Švehlovi, jak je všechno připraveno pro jeho volbu prezidentem, podíval se Švehla na něho svrchu: A to jste mi, prosím vás, nemohli napsat, že Masaryk umřel?"

Potud Firt, jemuž, alespoň podle mého mínění, nelze rozhodně vyčítat nedostatky smyslu pro sugestivní styl. Jeho slova, i když snad nechtěně, tu vytvářejí dojem, že k výsledku prezidentské volby také přispěl Čapkův dopis.

Dostaly se mi do rukou opisy různých listů ze vzájemné korespondence Masaryka a Švehly, proto bych rád některými ukázkami Firtův výklad upřesnil.^{6/} Pokusme se však nejdříve ujasnit si chronologii. Prezident dlel mimo hranice republiky od 9. března t. r. do 25. května.^{7/} Vrátil se dva dny před volbou, jež se konala 27. května, přesně na den sedm let po volbě předchozí. Kdy a jak dlouho pobýval v cizině Antonín Švehla, se mi z denního tisku nepodařilo zjistit. Podle některých náznaků je pravděpodobné, že byl v Praze již v dubnu. Není vyloučeno, že v cizině vůbec nebyl. Rozhodně se však již účastnil schůze předsednictva agrární strany z počátku května, na které se strana vyslovila pro Masarykovu kandidaturu.^{8/} 25. května, v den Masarykova příjezdu do republiky, jej čekal v Lánech spolu se zástupci prezidentské kanceláře, aby mu podal zprávu o politické situaci - tak znělo úřední komuniké.^{9/} Tuto schůzku si ostatně prezident s ministerským předsedou smluvili v korespondenci. Již tato fakta naznačují, že

líčení Firtovo není právě přesné, i když prozatím objevujeme jen osobní kontakty, které samy o sobě nemusí vylučovat náznaky nedůvěry, o níž Firt píše. O tom nám více řekne vzájemná korespondence premiéra s hlavou státu. Nemám bohužel k dispozici všechny listy zasílané Masarykem Švehlově po dobu jeho pobytu v cizině. Program prezidentovy cesty byl tehdy velmi obsáhlý. Masaryk odjel na jih přes Francii, navštívil Středomoří, na počátku dubna Egypt, v zápětí Palestinu a Řecko; na závěr v květnu pobyl tři týdny na francouzské Riviére, odkud se 23. vracel přes Ženevu do vlasti.^{10/} Že však Masaryk psal z ciziny častěji, víme ze Švehlova dopisu z Prahy /je datován 12. května/, v němž děkuje prezidentu za dopisy z Jeruzaléma a z Atén.^{11/} "Děkuji za dopisy - jeruzalemský mne zvláště potěšil - po vši té námaze stále svěží - byl jsem rád. Psaní z Athen bylo již trochu chmurné - soudím, že to zavinila informace z domova. Neodpovídala plně skutečnosti. Volba je mým úkolem - a já jsem zdrav", psal Švehla v listu, v němž tele-

graficky stručně dodával, že "jinak jde vše normálně", a projevil souhlas s příjezdem Masarykovým ve středu 25. května.^{12/} Švehlův list zní poměrně optimisticky; byl bezpochyby - čtrnáct dní před volbou - přesvědčen, že situaci zvládl a že se mu podařilo Masarykovu volbu zabezpečit. Ve skutečnosti nebyla situace ještě zcela jasná, neboť koaliční jednání stále probíhala a v současné chvíli, můžeme-li přikládat důvěru novinářským zprávám, disponoval premiér pouze slabou většinou hlasů koaličních poslanců a senátorů.^{13/}

Krátkost příspěvku nedovoluje šířeji rozvíjet genezi vztahu jednotlivých občanských stran k Masarykově kandidatuře, kterou prosazoval Švehla v duchu svého nadstranického pohledu na zájem státu s velkým zaujetím, avšak i s velkými obtížemi. Firt správně zdůrazňuje souvislosti s Gajdovou aférou z předchozího roku, kdy okolnost, že Masarykovo osobní vystoupení proti Gajdovi uvítal socialistický tisk, zmobilizovalo ke Gajdově obraně noviny občanských stran; i ty skupiny

občanského tábora, které tehdy otevřeně nesympatizovaly s Gajdou, kritizovaly formu interviewu v Prager Tagblattu v září 1926 jako neústavní krok.^{14/} Stejně správně upozorňuje Firt na rozpor ve vztahu koalice česko-německých stran vůči Masarykovi, jenž byl jejím tvůrcem právě tak jako Švehla. Důvěra v národnostní objektivitu prezidenta vybízejícího Němce ke vstupu do vlády od počátků republiky byla u německých stran výrazněji modulována, snad byla vůbec silnější než důvěra k českým koaličním partnerům.^{15/} Na druhé straně vstupovaly do koalice z českého politického tábora síly, které - zatímco současně dovedly vytýkat Masarykovi, že neměl v německém listě podávat poselství k národu /narážka na interview v Prager Tagblattu/ - dovedly kalkulovat s německými hlasy ve chvíli, kdy šlo o otázku nové Masarykovy volby. Mimo národní demokraty, o nichž nebylo pochyb, že se zařadí mezi odpůrce, šlo hlavně o strany katolické, na něž Firt poněkud zapomíná při vypočítávání protivníků nové-

ho Masarykova zvolení. Dozvuky Marmaggiho odjezdu, kdy - viděno pohledem katolické veřejnosti - Masaryk zaujal k církvi nepřátelský postoj, stejně jako jeho dosavadní úsilí o rozluhu společně oživily rezidua předválečné animozity. Projevila se v novinářské kampani již na sklonku dubna, navenek namířené proti výrokům a stanoviskům Masarykových stoupenců /Herben, Gamma/, za něž byl prezident činěn zodpovědným.^{16/} S otevřeným nesouhlasem s Masarykovou kandidaturou vystoupila však především slov. strana ľudová, krátce předtím vstoupivší do vlády;^{17/} čeští lidovci i něm. křesť. sociálové se nadále omezili na polemiky v tisku.^{18/}

Skutečnost, že socialistické strany se od počátku otevřeně stavěly za Masaryka a že také komunistické politbyro se usneslo odevzdat v druhém kole prezidentu hlasy svých poslanců a senátorů za předpokladu, bude-li jeho volba ohrožena protikandidátem "politické pravice", to vše umožnilo koaličním odpůrcům kandidatury široké manévrovací pole.^{19/} Vzápětí proto

mohl národně demokratický a lidovecký tisk zaměnit dosavadní narážky a jinotaje za požadavek postavit proti "frontě socialisticko-komunistické" oficiálního kandidáta koalice v zájmu jejího uchování.^{20/} Bylo přirozené, že také usnesení politbyra mohlo být do nekonečna zneužíváno. "Pro nás není věcí podružnou, ale pozoruhodnou zájem, který mají komunisté na volbě dnešního prezidenta", psal Viktor Dyk 8. května v Národních listech. "A v té chvíli", pokračoval jeho text, "kdybychom bezprostředně po rozhodnutí komunistů, že všemi prostředky nutným i možným volbu Masarykovu, rozhodli se pro tuto kandidaturu, narazili bychom zcela jistě na nepochopení těch, kdo nám věnovali svou důvěru a kteří vidí v komunistech to, čím jsou - nebezpečí pro stát". To bylo však již v době, kdy některé předchozí pasáže Dykova článku mířily svým politickým ostnem proti stanovisku Švehlovy strany, jejíž předsednictvo se krátce předtím uнесlo Masarykovu kandidaturu podporovat.^{21/}

Můžeme předpokládat, že původně Šveh-

la zamýšlel otázku volby vyřešit zcela podle svého stylu důvěrným jednáním s koaličními partnery. Že neschvaloval novinové polemiky v otázce volby, lze vyčíst z postupu agrárního tisku. Venkov přinášel pouze články o ústavních formalitách volebního aktu. Neodpovídal ani později na nářky a nájezdy oněch stran v koalici, jež byly zklamány nedostatkem ctižádosti republikánské strany aspirovat na obsazení prvního úřadu republiky. Nenašel jsem na jeho stránkách ani zprávu o zmíněném usnesení předsednictva strany.^{22/} Švehla je svolal ve chvíli, jakmile poznal potřebu blokovat opozici luďáků a paralyzovat postup komunistů. O tom, jakým způsobem vnutil své přesvědčení vlastní straně, dlouho kolovaly nejrozmanitější pověsti. Souhlas s Masarykovou kandidaturou zdůvodňovalo předsednictvo tím, že se odvolávalo na své usnesení z minulého roku. Švehla volil tento způsob snad i pro uklidnění a případně zmatení některých koaličních stran, v této otázce zvláště diffícních. Umožnil tím výklad, že republikánům jde spíše o výcho-

zí stanovisko pro další taktizování^{23/} a že definitivní kandidatura bude nabídnuta osobnosti, na které se sjednotí všechny strany koalice.^{24/} Zatím si však zajistil souhlas německé agrární strany a českých živnostníků a opíraje se takto o vlastní jádro vládní většiny počal své jednání s katolickým táborem, jehož solidaritu mimochodem jako první porušili něm. křesť. sociálové. V době, kdy psal Masarykovi, bylo zřejmé, že slovenští luďáci jeho naléhání odolají, neboť jejich nekompromisní katolictví bylo umocněno slovenským problémem.^{25/} Nemusíme zde sledovat další postup koaličního jednání. Od poloviny května ohlašovala stále ostřejší a útočnější kampaň národně demokratických žurnálů, že pozice Švehlovy majority uvnitř koalice se upevňuje, takže národní demokraté v hrdé izolaci počali uvažovat o kandidatuře Karla Kramáře.^{26/}

Na rozdíl od optimistického Švehly nepostrádal pohled prezidenta sledujícího z ciziny domácí události náznaky střízlivého skepticismu. Volil pobyt v cizině

úmyslně a jistě v dohodě se Švehlou, je-
muž chtěl popřát volnou ruku při politic-
kém jednání. Herben se domníval, že volné
pole chtěl ponechat i svým odpárcům.^{27/} Je
to velmi pravděpodobné a vysvětluje to i ze
dvou jeho listů Švehlovi z 15. a 16. květ-
na. Podle mého názoru jde vlastně o dvě
varianty jednoho listu, jehož druhá redak-
ce z 16. května byla napsána po obdržení
Švehlova dopisu z 12. května.^{28/} Prezident
v obou listech skoro stejnými slovy vzpo-
míná znepokojujících, naléhavých problémů
z oblasti zahraniční politiky /v pořadí
Anschluss, maďarský revizionismus, světo-
ví finančníci brojící proti balkanizaci
Střední Evropy/; i řada jiných obrátů je
v obou listech stejná /"Dostávám teď no-
viny a vidím z nich situaci"/. Pro osob-
ní vztah Masaryka k událostem, o nichž
píšeme, je zajímavý především první kon-
cept. Masaryk v něm s přehledem a v něko-
lika subtilních větách nadhazuje specifi-
ka postupu svých politických odpárců a ro-
zebírá jeho příčiny: "Posuzováno historicky,
odpor proti mně je pokračování bojů před-

válečných", čteme v jeho listu; ještě pozoruhodnější je objektivita, s níž autokriticky posuzuje důsledky svého politického a reformátorského temperamentu. /"Mám plné porozumění nechuti k mým snahám reformátorským; reformátorům se od jakživa lépe hodí Janova srst, než presidentský frak a rukavičky"./ Rezultát Masarykových poznámek je opakování nabídky odstoupení z presidentské funkce. Vzpomíná, že tak učinil již dříve. Ze souvislosti vyčteme, že první nabídku lze vročit do sklonku období druhé úřednické vlády Černého a klást do politických souvislostí s aférou známého interviewu. Nabídka abdikace však mohla u osobnosti Masarykova významu býti jen výsledkem racionální úvahy, nikoliv projevem rezignace. Proto v závěru listu se seznamujeme s konsekvencemi, které si přeje dodržet v případě obnovení presidentského mandátu. Nepřijal by prezidentsství na základě druhé volby /"prezidentským poškrabkem nebudu"/; druhá Masarykova podmínka byla, aby vládní strany exponující se proti jeho volbě opustily vládu. "Vím,

že by po volbě nebylo snadné, aby se za téhož prezidenta do vlády vrátily", po-
znamenal k tomu prezident. Tuto poznám-
ku v obměně užitou i v druhé variantě
Masarykova listu uvádím proto, že se nabí-
zí domněnka, že tento vzkaz vzal Švehla
doslova a že jej užil jako argument při
jednáních s vůdcem lidové strany, který
účast ve vládě vždy spojoval s předsta-
vou pravé a úspěšné politiky. Jinak se
druhá redakce Masarykova dopisu Švehlo-
vi z 16. května odlišovala od první pře-
devším v tom, že autor vypustil nabídku
abdikace. Nahradil ji zmínkou o náladě
/rozuměj opustit úřad/, která věcně na-
vazovala na předchozí Masarykův dopis z
Atén i na Švehlovu reakci na něj. Může-
me-li opět uvést dojem, který tato změ-
na vzbuzuje, Masaryk bezpochyby nechtěl
premiérovi přetíženému starostmi a zce-
la soustředěnému na úkol prosadit zno-
vuzvolení Masaryka prezidentem republi-
ky ztěžovat situaci návrhy, jež byly
pro Švehlu v dané chvíli nepřijatelné.
Jen tak lze porozumět Masarykovým slo-

vům o problémech, jež "ukládají vydržet na svém místě, pokud to se ctí jde".

Netřeba snad déle rozvádět obsah listů, které si čtenář může přečíst v příloze. Myslím, že i tak je jasné, jak okolnosti prezidentské volby v roce 1927 vylučují většinu toho, co o údajné zprostředkovací akci Karla Čapka napsal Julius Firt. Přihodilo se mu to, s čím se historik někdy setkává u vzpomínajících pamětníků. Jednotlivé události, scény i fakta se navzájem spletou na úkor konečného obrazu a přirozeně historické pravdy. Osobně jsem přesvědčen, že Firt zaměnil události kolem prezidentských voleb v roce 1927 s událostmi souvisejícími se Švehlovým odchodem z úřadu následkem jeho nemoci na přelomu let 1928-29. Tehdy za nemocného manžela vyjednávala s prezidentem o způsobu Švehlovy abdikace jeho žena.^{29/} Avšak i kdyby nebylo důkazů o živých kontaktech mezi TGM a Švehlou v uvedeném období, kdybychom neznali dopisy, které si oba vyměnili, a kdybychom konečně nemohli uvést

níc z toho, co bylo dosud řečeno, i tak by zůstal - podle mého názoru - Firtův obraz událostí nepravděpodobný.

Přátelská spolupráce mezi TGM a Švehlou byla, řečeno poněkud obrazně a slovy Gustava Wintra, manželstvím z rozumu, jež se počalo přetvářet v manželství z lásky. Z počátku je spojoval zájem o budoucnost státu, při práci jeden druhého poznávali a zvykali si na sebe. Jistě nelze tvrdit, že mezi nimi nemohlo docházet a snad nedocházelo k rozporům. Byli lidmi rozdílných povah, rozdílných myšlenkových okruhů, různila se jejich okolí a někdy nestačili navzájem krotit náruživost svých osobních stoupců ve vztahu k tomu druhému. Avšak v rozhodujících chvílích - a prezidentské volby roku 1927 jistou křižovatkou státní politiky republiky byly - našli jeden cestu k druhému bez prostředníků. Čapek, jenž měl jistě více politické čistoty než politického smyslu, možná nejednou podnikl to, co se za zprostředkování mohlo pokládat. Čteme-li však jeho statě a člán-

ky o TGM i o Antonínu Švehlovi, musí nám být patrné, že příliš oběma střídavě podléhal, než aby jeho zprostředkující služby mohly být adekvátní potřebám státní politiky. Navíc představa, že r. 1927 Ant. Švehla čekal na Masarykovu iniciativu, je neudržitelná. Švehla neměl zájem vystřídat Masaryka v prezidentském úřadě, ačkoliv na něho prezident mnohokrát naléhal, protože si přál mít nástupnickou otázku vyřešenou. Švehla se nikdy nemohl rozloučit se stranou a tím s vládní politikou,^{30/} snad i s pocitem politické moci, kterou poskytuje exekutiva. Při četbě Firtovy knihy si uvědomujeme, jak z odstupu let sympatie pro pozoruhodný Švehlův zjev u mnichovského emigranta neúměrně vzrostly. Tušíme, že to souvisí s poklesem zájmu o osobnosti jiné. Avšak rozebírat tuto okolnost by byla již i jiná kapitola.

POZNÁMKY

- 1/ Julius Firt, *Knihy a osudy*, Index 1972.
- 2/ Své vzpomínky z doby své politické činnosti po 2. světové válce vydal Firt samostatně.
- 3/ J. Firt, *Knihy a osudy*, kap. Zářivé hlubiny - Bratří Čapkové. Měl jsem k dispozici pouze strojový přepis, nemohu proto udat stránku; str. přepisu 233.
- 4/ Tamtéž, 234.
- 5/ Tamtéž, 235.
- 6/ Většinu opisů jsem získal z pozůstalosti prof. dr. Josefa Borovičky /1885 - 1971/, jenž brzy po převratu byl vybrán Masarykem, aby připravoval dějiny vzniku a budování čs. státu. Masaryk mu svěřoval ke studiu většinu svých osobních i úředních písemností.
- 7/ *Večerní České Slovo* z 25. května 1927, č. 121.
- 8/ "Předseda dr. Švehla učinil obšírný výklad o politické situaci, načež před-

sednictvo uložilo členům Nár. shrom., aby podle jednomyslného usnesení předsednictva z minulého roku volili v nastávající volbě za presidenta republiky T. G. Masaryka", Nár. Listy z 5. května 1927, č. 123.

- 9/ České Slovo z 26. května 1927, č. 125.
- 10/ Národní Listy z 24. května 1927, č. 142.
- 11/ viz Lidové Listy z 11. dubna 1927, č. 85, článek: President Masaryk v Jerusalemě; Lidové Listy z 22. dubna 1927, č. 93, článek: President Masaryk v Athenách.
- 12/ "S příjezdem 25. /středa/ souhlasím", viz Přílohy.
- 13/ Nár. Listy z 9. května 1927, č. 127 otiskly na první stránce výtah z článku Lva Borského v Nár. Politice, v němž navrhoval, aby poslanci a senátoři koalice v tajném hlasování rozhodli o kandidátu. Pro Masaryka se dosud vyslovilo 68 rep., 19 živnostníků, 37 něm. agrárníků, celkem 124; proti Masarykovi 35 luďáků, 20 nár. demokratů, celkem 55; nejistých je 67 českých a něm. lidovců.

- 14/ Rozhovor s red. Prager Tagblattu ze 7. září 1926 byl přetištěn v brožuře Tři rozhovory pres. Masaryka, Praha, Čin, 1926; proti Masarykovi psaly a nesouhlas s jeho postupem projevovaly i listy agrární. Třeba říci, že i Masaryk si byl vědom spornosti této otázky. Min. předsedovi Černému psal: "O tom, byla-li forma interviewu správná ústavně, dalo by se diskutovat, pochybovat; přetřásat tuto věc, listy mají právo a povinnost. Proti tomu neřeknu slova". /Borovičkův opis./
- 15/ První jednání s něm. agrárníky na jaře 1924 konal v zastoupení vlády sám Masaryk.
- 16/ Lidové Listy z 24. dubna 1927, č. 93; v článku K volbě presidenta republiky psal Fr. Sádecký: "...Bezohlednost realistic-kých přátel presidenta republiky, jest tím patrnější, uvědomíme-li si korrekt-ní zdrženlivost, kterou si zejména v posled-ní době uložily strany vládnoucí většiny. Bojechtivost tak zv. skupiny Masa-

rykova lidu vytváří neúprosně situaci, která by mohla lehce ze dne, o němž se předpokládá, že má býti dnem slavnostním, učiniti den veřejného zápasu..."

17/ Nár. Listy z 1. května 1927, č. 119.

18/ Lidové Listy z 28. dubna 1927, č. 98.
Ve velkém projevu o volbě presidenta republiky vykládal posl. Fr. Stašek mezi jiným: "...Socialisté těžce se prohřešili na popularitě, jaké se těšil p. prezident po převratu tím, že v poslední době při všech svých akcích, ať se jednalo o násilnou obstrukci ve sněmovně, nebo o vyvolávání různých afér kryli se jménem a autoritou p. presidenta..."

19/ Viz obsáhlý referát in Národní Listy z 1. května 1927, č. 119.

20/ Nár. Listy z 6. května 1927, č. 124;
"...Pokud se týče fronty socialisticko-komunistické pro kandidaturu dosavadního presidenta, jest toto stanovisko úplně vedle stanoviska koaličního. O tom, kdo bude koaličním kandidátem na presi-

dentství a kdo bude mít v důsledku toho nadpoloviční většinu hlasů při volbě pro sebe, rozhodnou československé koaliční strany a nikoliv socialisticko-komunistická oposice...Ze zásadního hlediska politického je jasno, že otázka volby presidentské nesmí být řešena z hlediska osobního, nýbrž z hlediska věcného, z hlediska zájmů republiky, aby republika dospěla k té konsolidaci státní a zejména na poli hospodářském a finančním těmi cestami, kterými jde dnešní vládní koalice. Kontinuita této politiky nesmí být nijak rušena..."

21/ Dyk psal zejména: "...Při hlubokém sociálním smyslu a právě pro tento sociální cit nežíváme se na situaci tak rážově jako republikáni. Těmto je spolum vláda se socialistou či se socialisty něco bližšího a přijatelnějšího než dnes nám. Neprávem, míníme, dívají se republikáni na eventuelní vzrůst socialistické moci jako na něco, co se jich přímo netýká; ale dívají se tak a my

nemůžeme to než vzít na vědomí. Avšak co snesou vrstvy strany Švehlovy, těžko snáší vrstvy, které se opírají o nás, které zdůrazňují hospodárnost a pořádek a jimž těžko být tak tolerantními, jak je pan předseda ministerstva, protože bezprostředně pociťují důsledky této tolerance..."

22/ Venkov z 27. května 1927 č. 125 psal v den voleb: "Naše strana a náš tisk byly velmi zdrženlivými v minulých týdnech; "netatíčkovali" jsme, nelichotili jsme, ani jsme neházeli kamením. Hledali jsme, co by bylo pro stát a národ nejlepším. A když jsme našli, prohlásili jsme prostě a určitě. Jak se vyjasnil československý obzor, jak si oddechli ti nejstarostlivější národovci, když padlo naše rozhodnutí!"

23/ Nár. Listy z 5. května 1927, č. 123: "Nápadné jest v usnesení republikánské strany odvolávání se na usnesení staré a potvrzování tohoto usnesení a nikoliv stanovisko dnešní. Tato okolnost vysvět-

luje se momenty osobními, neboť věcně situace dnešní je v podstatě jiná, nežli jaká byla v době, kdy usnesení se stalo..."

24/ Nár. Listy z 6. května 1927, č. 124:
"Stejně se ujišťuje v kruzích rep. strany, že usnesení předsednictva rep. strany bude prostřednictvím klubu poslaneckého a senátorského předloženo celé koalici, která má v rukou rozhodnutí. Ze 190 československých poslanců a senátorů má republikánská strana pouze 69 a není nejmenší pochybnosti o tom, že loyálně se podrobí rozhodnutí většiny, jestliže by vyznělo jinak, než jak jest usnesení strany republikánské. Prostě republikánská strana je vzdána dle těchto ujištění jakékoliv myšlenky diktátu ostatním koaličním stranám..."

25/ Slovák ze 7. května 1927: "Min. predseda Švehla vynašiel teraz pred voľbami prezidentskými tézu o Masarykovej nenahradielnosti a terorizuje občianske strany, ktoré nemajú mnoho chuti voliť za prezidenta tohoto sociálneho demokrata a

obrpokrokára tým, že keby neposlúchly jeho diktátu: "Hlasovať do jedného za Masaryka", že by to značilo rozpadnutie občianskej koalície..."

- 26/ Z organizací nár. dem. strany navrhla kandidaturu K. Kramáře Národní rol. jednota, viz Pondělník Nár. Listů z 16. května 1927, č. 20.
- 27/ Jan Herben, T. G. Masaryk, III., Praha 1927, str. 853.
- 28/ "Děkuji za milý dopis", píše v druhé variantě Masaryk.
- 29/ Masarykovy listy pí Švehlové z 11. 10. 1928, 7. 1. 1929 a z 6. 2. 1929. /Borovičkovy opisy./
- 30/ Masarykův záznam rozmluvy se Švehlou z 3. 6. 1927 /opis Borovička/.

P Ř Í L O H Y

Švehla Masarykovi

12. 5. 1927

Pane presidente,

děkuji za dopisy - jeruzalemský mne zvláště potěšil - po vší té námaze stále svěží - byl jsem rád. Psaní z Athen bylo již trochu chmurné - soudím, že to zavinila informace z domova. Neodpovídala plně skutečnosti. Volba je mým úkolem - a já jsem zdrav.

Ines jsem rozeslal právě pozvání na 27. t. r.

Pléna sněmoven se pro tu dobu nesejdou - ve výborech se bude pracovati dále.

Jinak jde vše normálně.

S příjezdem 25. /středa/ souhlasím.

Se ženou vzpomínáme a těšíme se již na sejití - od obou pozdravení.

A. Švehla.

Nasarykův koncept Švehlovi z 15. května 1927

15. 5. 1927

Dostávám teď noviny a vidím z nich situaci, není jiná než se utvořila v posledním roce: klerikálové a mlado jsou výslovně proti mně a p. Vraný mě také nemá v lásce. Socialistům se hodím jako zbraň proti tak zvané pravici, ale v celku jsou pro mě, jistě soc. demokraté, mezi Klofáčovci je dost lidí, kterým jsem cizí a nepřijemný. Posuzováno historicky, odpor proti mně je pokračováním bojů předválečných; není nahodilé, že Mladočeši a Státoprávníci obnovili i boj za rukopisy a fašistická výzva k parlamentu je jen odvarem toho, co Nár. Listy, Dyk, Kunětická, klerikálové ažd. stále hlásali; Stříbrný obnovuje boj proti realistům a klerikálové ve svých plátcích žalují na mě, že Herben, Gamma a moji prý stoupenci řekli to a to; proti mně přímo nic nemají, neboť jsem jim jako president dal pokoj. Ale byl jsem jim a stejně jiným nepohodlný, že

jsem nechtěl mít Gajdu v armádě atd. - situace docela jasná, nemohu ji nerozumět. Nebudu vypravovat, jak dr. Kramář se dostal proti Benešovi a vlastně proti mně a jak nechut předválečná byla na konec formulována po válce spory o revoluci atd. Zkrátka, domnívám se, že našim lidem rozumím; беру je, jak jsou a bez trpkosti, jen občas mě ta nicotnost, ten kocourkov zlobí a rozhořčuje. Ale to jsou chvílky. Mám plné porozumění nechuti k mým snahám reformátorským; reformátorům se od jakživa lépe hodí Janova srst, než presidentský frak a rukavičky.

Tímto rozpoznáním dostal jsem se již před delší dobou tam, že jsem Vám nabízel a odůvodňoval své odstoupení z presidentství; nabízím Vám je teď.

Zatím bych se ustanovil na dvou zásadách. Předně strany vládní, které budou proti mé volbě, nemohou zůstat ve vládě; vím, že by po volbě nebylo snadné, aby se za téhož presidenta do vlády vrátily. A druhá: nepřijal bych zvolení teprve druhé - není-li pro mně ústavně určená kva-

lifikovaná většina, presidentským poškrabkem nebudu. Ale jak řečeno, o tom a ostatním je času dost promluvit si podrobněji ústně. Těžší je teď situace venku, rakouský Anschluss, Maďaři, finančníci brojící proti t. zv. balkanisaci atd., ale jaká pomoc? Nebudu, jak to klerikální list podle mého stáří odhaduje, presidentem dlouho a proto by se vlastně jednalo jen o uspíšení stavu, jenž snad brzy by mohl a nastat musil.

Pozdravení všem!

TGM

Masarykův dopis z 16. května 1927

Beauvallon 16. 5. 1927

Pane kollego Švehlo,

vzpomínám na Vás často, ba stále; dostávám teď noviny i vidím z nich volební situaci a dovedu si domyslit, co máte práce a nepříjemností. Přijedu tedy 25. přes Cheb do Lán; Beneš myslí, že bychom se měli setkat na hranici, ale vlak je k tomu

nevhodný, neboť dojíždí do Chebu skoro ráno. Proto Vás budu očekávat v Lánech, třeba k obědu /hned 25./; do Prahy chci přibýt večer 26.

Děkuji za milý dopis. Nečivte se, že chvílemi upadám do nálady, kterou jsem nejsilněji pocítil vloni v Topolčiankách; ale z nálady rozumný člověk nestřílí. Problémy zahraniční - Rakousko /Anschluss/, maďarská dost úspěšná propaganda /revise smluv resp. hranic/ a brojení světových finančníků proti "balkanisaci" atd. - ukládají mně vydržet na svém místě, pokud to se ctí jde; také starost o kontinuitu doma /naše koruna!/ vede z nálady a přání, mít konečně trošku klidu a času na některé práce /nepolitické/. Přemýšlím-li o volbě klidně, pochopuji také náladu některých stran, že by měly rády presidenta svého, ale říkám si, že mají stejnou povinnost jako já podřídít svou náladu rozumu. Domnívám se, že je požadavek čistě věcný, aby ~~z~~ strana, která se staví proti mně a Vám, z vlády odešla; nevím ovšem, jak by se později za téhož presidenta do vlády mohla zase

dostat.

Těším se již domů, počítáme s Alicí dny, kdy budeme v naší republice. Opravdu - všude dobře, doma nejlépe.

Pozdravení dma!

TGM

P. S. Nedaří se mi s poselstvím; zdá se mi teď, že by bylo lépe, nepřednášet ho; bylo o volbě diskusse mnoho, ta by pokračovala výkladem a spory o slova a smysl; volba se protáhne do l., po l. není dost žaludkového klidu. Pěkný ceremoniel, zejména filmem rozšířený, poví neméně než říkání. Ne?

Josef H a n z a l
BOLZANOVO POJETÍ NÁRODA

Život a dílo velkého filosofa, matematika a teologa Bernarda Bolzana se těší poslední dobou zvýšenému badatelskému a publicistickému zájmu. Zdá se, že přestalo dlouhé, téměř úplné odmlčení, které nastalo, po krátkém období chápavých kontaktů mezi Bolzanem s českou vlastenec-kou obcí v čele s Palackým a Havlíčkem. Předbřeznový vzdělanec a humanista sply-nul českému národnímu povědomí druhé po-loviny minulého století téměř beze zbyt-ku s německou kulturou a jakoby přestal pro naši vědu a myšlení existovat. Svě-dectvím toho je např. i netradiční a pro-vokující dílo Em. Rádlů Válka Čechů s Němci, které Bolzana nezná, i když by prá-vě Bolzano mohl být Rádlovu pojetí velice vítaným příkladem a oporou v jeho smělých,

nehistorických koncepcích.

Novější odborný zájem o Bolzana, který zahájilo zvláště dílo Ed. Winttra, si až překvapivě nevšimá jeho názorů na národ, jeho historii, jazyk, kulturu i politické poslání.^{1/} Teprve v současnosti jsme v české publicistice svědky až mimořádné pozornosti, již někteří autoři této otázky věnují. Na začátku tohoto posunu jsou asi některé podnětné, místy však sporné úvahy Jana Patočky, jež se staly - jistě ovšem nechtěně - základem pro další dalekosáhlé rozvahy a projekty jiných. Jak se pokusím dále dokázat, nebyly některé Patočkovy soudy dost historicky podložené a nebyly ani jasně formulovány; většina dalších smělých pisatelů se ovšem už pohybuje jaksi mimo prostor a čas a hrubě pak skresluje historickou skutečnost.

To vše hovoří pro to, abychom se Bolzanovým nazíráním zabývali, abychom vystopovali kořeny jeho myšlenek a vyložili je kriticky v širších historických souvislostech.

Je vskutku až zarážející, že si ni-

kdo z těch, kdož se zmínili o Bolzano-
vých názorech na poměr Čechů a Němců, ne-
dal práci a nerozebral spisek zabývající
se tímto problémem.^{2/} Všeobecně se uvá-
dí, že Bolzanovo pojednání "Über das Ver-
hältnis der beiden Volksstämme in Böhmen,
vydané ve Vídni v roce 1849, předložilo
projekt o vytvoření jednotného národa v
Čechách, který se měl skládat z českého
a německého jazykového kmene. To však je
pravdou jen z části. Předně dílo vzniklo
mnohem dříve, byla to tři kázání pro uni-
verzitní mládež na dané téma v roce 1816;
tiskem je roku 1849 vydal Bolzanův odda-
ný žák Michal Josef Fesl až po mistrově
smrti.

M. J. Fesl také v předmluvě zdůraz-
nil, že Bolzano tehdy nepojímal ještě po-
jmy jako "Nationalität", "Gleichberechti-
gung", "Volk" aj. tak jako my dnes /tj.
r. 1849/. Stavěl se k problému především
jako duchovní a náležel k státu, který
byl zřetelně německý, měl vztah k oběma
národům, ale bylo pro něho nemožné být
buď Slovanem nebo Němcem. I z těchto slov,

napsaných po revoluci 1848, vidíme, že ani Feslovi nebyla existence českého národa samozřejmou a používal pro jeho označení národ slovanský. Smyslem a konečným cílem ρ pro Bolzana byl, podle Fesla, pokrok humanity a výchova všech lidí bez ohledu na národnost.

Rozebereme-li tři Bolzanova kázání, zjistíme, že jeho přístup, metoda i výklad jsou veskrze teologicko filosofické, nikoli historické či politické. Tomu též odpovídá povaha jeho pramenů, až na výjimky jsou to křesťanské principy vycházející z Písma, jen ojediněle používá fakta z historie nebo ze současného života. Bolzano buduje svou konstrukci na předpokladu, že smyslem křesťanství je tvorba boží říše na zemi; Kristus chtěl mít jedno stádo a jednoho pastýře a apoštol Pavel se také vždy obracel ke všem lidem bez ohledu na jazyk. Z toho pak přechází k situaci v Čechách, kde spolu už od dávných dob žijí dva kmeny - český a německý - a jediný podstatný rozdíl mezi nimi tvoří jejich řeč.

Jazyková různost ztěžuje podle Bolzana pokrok ve vzdělání a vede k odcizení lidí; nevěří však, že tomu tak zůstane v Čechách navždy, naopak doufá, že se tu navzdory jazykovým rozdílům podaří vytvořit jeden harmonický celek, spjatý vyšší ideou pospolitosti.^{3/}

O Bolzanově velikosti a vědecké pověsti svědčí jistě, že si uvědomoval, že různost řeči není jedinou okolností, která ztěžuje tuto národní jednotu v Čechách. "Ein zweiter, nicht ungleich wichtigerer Umstand ist die Verschiedenheit, die sich in der Gemüthsart, in dem Begriffen und in dem Grade der Aufklärung zwischen den beiden Volksstämmen unseres Landes vorfindet". Poukazuje tedy na rozdíly majetkové, my bychom řekli ekonomické, mezi Čechy a Němci, jež vedly k nerovnoměrnostem ve stavu vzdělání obou národů.^{4/} Bolzano soudil, že Češi jsou, pokud jde o vědomosti a stupeň výchovy i vzdělání, opožděni za vývojem Němců žijících v Čechách.

Aniž bychom se chtěli pouštět do ze-

vrubnější kritiky, domnívám se, že mu nemůžeme dát v tomto bodě tak úplně za pravdu. Spíše na okraj možno uvést, že o mnoho starší osvícenec, pražský profesor K. H. Seibt, který spolu s F. Kindermannem řídil reformy českého školství a na jejichž osvícenské nazírání na národ Bolzano navazoval, když hodnotil v sedmdesátých letech 18. století stav gymnasií v Čechách, dospěl k závěru, že úroveň škol s převahou českých žáků, jejich talent a znalosti jsou vyšší, než mají studenti gymnasií převážně německých /zvláště zdůrazňoval vyšší jazykové nadání českých chlapců/.^{5/}

Nutno ovšem přiznat, že Bolzano byl proti názoru, že rozdíly v kulturní a vzdělanostní úrovni jsou dány od přírody. Osvícensky věřil, že člověk tím, čím je, je vytvořen výchovou a vzděláním a že každý národ, bude-li mít stejné podmínky ke svému rozvoji, může dosáhnout stejného stavu.^{6/} Tyto a podobné myšlenky rozvíjel u nás před Bolzanem zejména zmíněný Ferdinand Kindermann von Schulstein, který se též

snáží se vytvořit rovné podmínky pro vzdělání všech dětí bez ohledu na jazyk, stav a majetek rodičů a kterého jungmannovská generace a pak i další česká literatura neprávem považovala za germanizátora.^{7/}

Bolzano šel ovšem o něco dále a poukázal, že oba národy neměly stejné podmínky, prostředky a možnosti ke svému vývoji. Viděl též, že němčina byla zvýhodňována, stala se i jazykem úředním a vědeckým, a to vše muselo nutně vést k roztrpčení a nespokojenosti. A v závěru prvního kázání si klade tuto závažnou otázku: "Lebt nicht der böhmisch-sprechende Theil des Volkes durchgängig nur in einem bedauernswürdigen Zustande der Armuth und der Unterdrückung?" Neodpovídá na ni sice přímo, ale z celého kontextu jeho kázání je zřejmé, že je jeho odpověď veskrze kladná. Výslovně pak dodává, že by bylo třeba obecně objasnit, jak vzniká ve světě zlo, nenávisť aj.

Při rozboru Bolzanových názorů si však musíme uvědomovat, že nemohl - s ohledem na politické poměry a zvláště cenzuru -

hovořit o všech palčivých otázkách otevřeně a tak svobodně, jak by byl jistě sám chtěl.

B. Bolzano náleží beze sporu k největším postavám předbřeznových Čech; mohou si ho přivlastňovat jak Němci, tak i Češi. Kromě nesporné velikosti vědecké je to především skvělá postava morální. Z celého ducha jeho nedělních exhort o národě tryská nelíčená bolest nad tím, že není v naší zemi národní shoda a harmonie a že je dokonce nenávist mezi občany. Soudí, že by bylo nespravedlivé, kdyby byla nenávist v srdci Čecha proti všem Němcům, a výmluvně dokládá, jak je taková nenávist škodlivá, protože vede k ztrpčení života, k životu bez radosti a lásky. Dobře si uvědomuje, že nenávist má za následek všeobecné zhoršení situace ve společnosti, růst zla a násilí. Bolzano vždy, znovu a znovu apeluje na své posluchače, že je třeba uvědomovat si, že jsme částí jednoho celku, že jsme jeden lid.^{8/}

V závěrečné třetí exhortě přechází

kazatel z obecné roviny do konkrétnějšího světa česko-německého poměru. Základní předpoklad zlepšení vztahu mezi oběma kmeny vidí v odstranění vzájemného odcizení. Podle příliš simplifikujícího pojetí by tomu velice napomohlo, kdyby se oba kmeny naučily oba zemské jazyky. Pro Čechy umět německy považuje za samozřejmé, ale i německým obyvatelům by znalost češtiny prospěla; mělo by to obrovský vliv na vzdělání i morálku všech obyvatel, zlepšilo by to chování a vzájemné vztahy většiny lidu české země. V tomto duchu vyznívá i spisovatelovo poslední morální ponaučení. Je to obecně křesťanská zásada: každý Čech má prokazovat Němci při každé příležitosti dobro a lásku a Němec má oplácet Čechovi stejnou hřivnou.^{9/}

Myšlenky B. Bolzana o poměru Čechů a Němců a jeho důraz na potřeby všelidské, které staví nad omezené zájmy národní, jsou jistě ušlechtilé a ve své obecné, nekonkrétní podobě přijatelné. Nejsou však zcela původní; jak jsme naznačili,

tyto ideje čerpají a navazují na osvícenský racionalismus a na zemský patriotismus v Čechách, který se uplatnil zejména ve šlechtickém a církevním prostředí druhé poloviny 18. století jako výraz odporu českého vědomí proti absolutistickým, centralistickým tendencím habsburské monarchie.

Nikoli náhodou jsme tu nadhodili jména K. H. Seibta a F. Kindermanna, jež možno pokládat za duchovní předchůdce Bolzana. Zvláště mnohostranné pedagogické a filantropické působení školského reformátora, pozdějšího litoměřického biskupa v mnohém připomíná Bolzanovo úsilí. Hlavně jeho základní princip, že novou, kvalitní výchovou a všestranným vzděláním německé a české mládeže bude možno odstranit tíživé problémy nacionální, sociální i ekonomické, se kryje v mnohém s myšlením Bolzanovým. Oba však podléhali iluzi, že by bylo možno tímto způsobem vyřešit všechny narůstající rozpory mezi českým a německým obyvatelstvem v Čechách.

Bolzano neznal a nechápal dobře pře-

devším specifickou situací obrozujícího se českého národa. Nebyl s ním vnitřně spjat a žil příliš v ústraní ticha vědecké pracovny a uměle pěstované harmonie šlechtických salónů. Veškeré dění všedního světa a jeho politického ruchu k němu zalétalo zvenčí a zprostředkovaně, nutilo ho sice k přemýšlení, ale nechávalo ho vnitřně chladným.

Hodnotíme-li tedy Bolzanovu vznešenou představu o vytvoření vyššího celku z dvou národních kmenů v konkrétním dobově historickém kontextu, nelze ji označit jinak než jako ušlechtilou iluzi. Byla to iluze, protože nebrala v úvahu podstatu historické skutečnosti, prostý fakt, že dva svébytné národy, Češi a Němci žijící v Čechách nemají, v důsledku poměrů v habsburské monarchii, stejné podmínky k plnému životu a že snaha vzdát se národní svébytnosti by nutně znamenala posílení německé strany a poškození Čechů. Bolzano postřehl správně, že Češi byli vlivem předchozího vývoje v roli národa nesvobodného, uměle potlačovaného. Chtít řešit tento problém pouze ryze

moralistní metodou Bolzanovou bylo proto iluzorní, nemožné. Bylo to v rozporu s objektivní, vývojovou zákonitostí.

Konečným smyslem a cílem procesu národního obrození, v němž se formovaly novodobé evropské národy, bylo vytvoření svébytného, svobodného českého národa a posléze i státu. To bylo ostatně hlavní náplní českého vývoje v druhé polovici 19. století, a vlastně až do vzniku samostatného československého státu.

Je nesporné - a nebylo by správné to zastírat - že za takových specifických podmínek se objevily v českém nacionalismu i nezdравé prvky šovinismu a určité znaky provinciální omezenosti. Možno je nalézt u Jungmanna a jeho školy, jež vtiskla výraznou pečeť první fázi národního obrození, rozhodně však chybí tyto prvky u Palackého a Havlíčka, dvou nejvýznamnějších představitelů vrcholného českého nacionalismu. Jungmannovská generace měla ovšem pro rozvoj českého národního hnutí mimořádný, přímo národně zakladatelský význam; uvědomovali si to i Palac-

ký, Havlíček, Rieger aj.

Není proto historicky zcela přesné a oprávněné stavět vedle sebe národní program Jungmannův a Bolzanův jako dva rovnocenné programy, jak se o to pokoušel J. Patočka. Sám však naznačil ještě určité pochybnosti a omezení a správně zdůraznil, že v Bolzanově pojetí není vůle k české státnosti a že je to "doktrína sice utopická, ale jako utopie zaměřená do budoucnosti. Je potřebí interpretovat ji z hlediska Bolzanova utopického socialismu, z hlediska jeho pozdější nauky o nejlepším státě".

Další publicisté, kteří již nemají tak výrazný filosofický étos jako Patočka, posunují toto myšlení dále a Bolzanův program se jim zdá nesporný a evropsky vyšší, a kladou dokonce otázku - přirozeně zcela nehistoricky - zda cesta, na kterou jsme vykročili národním obrozením, byla správná.^{10/}

Nehledě na to, že seriózně uvažující historik a jiný odborník nemůže klást takto otázku, je všeobecně známo a přijí-

máno, že česká věda od Palackého přes Masaryka a Pekaře /abychom zůstali jen u jmen nejrepresentativnějších/ až po vážnější bádání v nedávné minulosti ukázala, jak byl proces českého národního obrození podmíněn, ovlivněn a jak jeho průběh vedl nutně k úplné národní seberealizaci.^{11/}

Je třeba znovu zdůraznit, že Bolzanovy úvahy o národě nemohly být do procesu formování novodobého českého národa integrálně pojaty. To ovšem neznamena, že bychom popírali vliv pozoruhodného myslitele na myšlení, morální postoje a jednání českých obrozenců, z nichž mnozí nadšeně poslouchali jeho univerzitní exhorty. Byl jim blízký a potřebný jeho opravdový etický patos i filosofická hloubka výkladu, ale v praktické otázce národnostní se nemohli z jeho výkladů příliš poučit. Nesmí se ani zapomínat, že oblast národnostní a politická nepatřila k hlavním sférám Bolzanova vědeckého zájmu. A dále je třeba vzít v úvahu, že se Bolzano vyvíjel; to, co se zdálo velice revo-

luční a nové kolem roku 1815, nemohlo již ve čtyřicátých letech tak silně působit. Proto také vydání spisu v roce 1849 nevzbudilo žádný zájem a ohlas a dílo upadlo téměř v zapomenutí.

Víme, že Bolzano se před rokem 1848 málo účastnil veřejného a širšího společenského dění, prakticky už od odstranění z filosofické fakulty žil v ústraní a veřejně nevystupoval ani na straně německé ani české. Vlastenecké snažení Čechů mu bylo při nejlepším cizí a nepochopitelné. Když mu v roce 1843 jeho žák Fesl vytýkal, že jezdí příliš často k baronu Veithovi do Liběchova, který je považován za českého ultrapatriota, odpověděl mu: "Pan Veith, pokud jsem ho poznal, náleží pramálo mezi ultrapatrioty, daleko spíše se mi zdá, že je z těch, jimž se rejdy těchto lidí hnusí asi tak jako mně."^{12/}

Neudivuje nás, že osvícenskému racionalistovi, nadnárodně smýšlejícímu filosofovi se jevily české národní snahy v takto nepříznivém světle. Bolzano na jed-

né straně ještě tkvěl v překonané minulosti a další částí svého uvažování přesahoval do budoucnosti, která bude zba-vena výlučně národních zájmů, pocitů a zápasů a nad nimi nabude převahu princip všelidské jednoty a harmonie. Mezi těmi- to póly stála ovšem jako strmá hora a nebezpečná lavina etapa nacionalismu. A to byla, jak víme, nezbytná a nevyhnutel- ná epocha ve vývoji všech evropských ná-rodů.

POZNÁMKY

- 1/ Tento problém opomíjel např. E. Winter, který věnoval Bolzanovi téměř celoživotní pozornost, srv. B. Bolzano a jeho kruh, Brno 1935; rovněž nejnovější kniha J. Loužila B. Bolzano, Praha 1979, se touto otázkou hlouběji nezabývá.
- 2/ Spíše výjimkou je v naší literatuře F. Kutnar /Přehled dějin Československa v epoše feudalismu IV, Praha 1963, s. 232 an./, který správně nastínil hlavní myšlenky Bolzanovy o národě.
- 3/ "Das mögen denn auch wir Böhmen anführen; aber nur glauben wir nicht, dass diese Gründe uns schon völlig rechtfertigen können; nur glauben wir nicht, dass es unmöglich sei, bei aller Sprachverschiedenheit gleichwohl ein eng verbundenes Ganze zu bilden, und sich durch einen hohen Grad von Gemeinschaft auszuzeichnen. Die Christen des ersten Jahrhunderts können uns eines Besseren belehren."

- 4/ J. Patočka, O smyslu dneška, Praha 1968. Nelze však tak docela přijmout Patočkův soud, že Bolzano "vidí jasně třídní rozpory, sociálně hospodářský původ nacionálního problému v Čechách, nevidí možnost a nezbytnost řešit tyto problémy sociálně hospodářskými, vnitřně zákonitými procesy, logikou dějin". Tak daleko Bolzano ve svých úvahách nepokročil a též si byl do jisté míry vědom, že nacionální rozpory mají i jiné zdroje a kořeny.
- 5/ J. Hanzal, Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v l. 1775-1848, SRP 26, 1976, s. 221-260.
- 6/ "Ich glaube vielmehr, dass der Mensch Alles, was er ist, durch die Erziehung und durch die Umstände werde; auch dass ein jedes Volk, wenn es in günstige Verhältnisse gesetzt wird, zu einer gleichen Vollkommenheit mit jedem andern gelangen könne."
- 7/ Srv. J. Hanzal, Jazyková otázka ve vývoji obrozenského školství, ČsČH 26,

1968, s. 317-340.

- 8/ "...dass wir ein aus so ungleichartigen Bestandtheilen zusammengesetztes Volk sind", s. 39.
- 9/ "Ein jeder Böhme aus uns suche bei jeder Gelegenheit, die ihm der Himmel herbeiführt, dem Deutschen Gute und Liebe zu erweisen, ein jeder Deutsche thue ein Gleiches an dem Böhmen."
- 10/ Zvl. patrné u autora Bohema v Právu lidu 1979.
- 11/ Důrazně to vyjádřil V. Černý /Svědectví 1979/. S jeho hodnocením vcelku souhlasím.
- 12/ J. Hanzal, Liběchov osvěcenský a romantický, Střeďočeský sborník historický 14, 1979, s. 192.

Michal F l e g l
O HISTORISMU A BAROKNÍ GOTICE

Když v roce 1952 v Křesťanské revui charakterizoval Emil Edgar chránové stavby evropských národů, upozornil na přežívání gotických prvků v architektuře 16. a 17. století.¹ Skutečnost, že kostely v období renesance byly stavěny ve stylu "retrospektivně způsobem gotickým", vysvětluje opozicí širokých vrstev, "jež se nechtěly rozloučit s vertikálou, vzrůstem a výtvarným aparátem gotických kostelů; v renesanci spatřovaly výraz světskosti, styl nekostelní, něco protikladného". Dovozuje dále, že "tento předpoklad, shledávající sloh gotický nejvhodnějším pro stavby chránové, přešel do krve mnoha generací" a hodnotí gotická rezidua ve stavbách 16. a 17. století jako "umění retrospektivní, tvořivě dosti nesamostatné". Skutečnost,

Že gotické prvky lze u nás nalézt i v umění barokním, Edgar vysvětluje jako pouhou "zálibu klášterních hodnostářů pro gotiku" ještě v 18. století.

Umělecko-historické i širší kulturně-historické bádání posledních desetiletí ukazuje však načrtnutou problematiku v jiném světle, chápe přežívání gotických prvků jako projev tvořivého historismu a to nejen v umění výtvarném, ale i v slovesném. Z tohoto široce pojatého rozboru, jenž nutně přihlíží k dějinám myšlení a k vývoji lidské mentality i k podmínkám hospodářsko-sociálním, vyplývá ocenění umělecké hodnoty těchto projevů. Je zkoumána podstata historismu a jeho projevy ve všech složkách života společnosti v různých historických údobích. Zvláštní pozornosti se těší tzv. česká barokní gotika, považovaná za vrcholnou formu českého výtvarného historismu. V jejím zkoumání novodobé bádání navazuje na podněty dané studií Zdeňka Wirtha již v roce 1908, která v evropských souvislostech ukázala význam fenoménu barokní gotiky.^{2/} Nutno však připomenout,

že termín "česká barokní gotika", v odborné literatuře běžně užívaný, nevystihuje plně onen jev, totiž vyjádření barokních představ o prostoru a hmotě gotizujícím tvaroslovím; dalo by se spíše hovořit o "gotizujícím baroku". Nezůstává však jen u architektury, pronikání tvořivých principů specificky barokních a tvořivých principů specificky gotických a jejich vzájemné srůstání v organický celek lze doložit i v umění malířském a v plastice, ale také v barokní literatuře, religiozitě a v dalších oblastech dobového myšlení. Moderní literatura, zejména dvě základní práce, Zdenka Kalisty a Viktora Kotrby,^{3/} hledá kořeny výtvarného historismu hluboko ve všelidských představách, oceňuje jeho tvůrčí podněty a přínos. Stranou zájmu však nezůstává ani historismus v širším pojetí, naopak, právě sem je soustřeďována badatelská pozornost. Historismus, aktivní vztah současníka k minulosti, je silou, která se uplatňovala ve všech obdobích lidských dějin a v nejraznějších oblastech kulturní

tvorby. Náš příspěvek chce komparací výsledků dějin umění, literární historie i církevní historie přispět k objasnění podílu reformačního historismu a tradičionalismu v životě české společnosti 16. a 17. století a upozornit, z evangelického pohledu, také na některé problémy barokní gotiky.

V minulých ročnících našeho časopisu jsme sledovali poměr k tradici a k památkám minulosti v českém prostředí.^{4/} Upozornili jsme i na význam historismu v myšlení Karla IV.^{5/} K dědictví minulosti se však hlásila i husitská revoluce, srovnej např. odkazy na válečnickou zdatnost starých Čechů v Žižkových listech,^{6/} nebo historické zdůvodňování přijímání pod obojí.^{7/} Husitská revoluce však znamenala radikální zlom v přístupu k tradici. Byla vytvořena tradice nová, výrazně ovlivňující české prostředí na celá staletí, přežívající hluboko do doby pobělohorské. Potlačena byla stará hagiografie, i když ještě v České konfesi z roku 1575 nalezneme ohlas staroutrakvistických tradic,

uznávající ctění svatých jako vzorů víry a dobrých skutků, jež "mohou a mají v církvi k jejímu tudy vzdělání zachování býti". Kult světců byl utrakvisty nahrazován kultem M. Jana Husa a Jeronýma i dalších husitských mučedníků. Husitští bojovníci se zase stávali protikladem k cizí rytířské romantice. Slavné boje husitských vojsk byly po staletí připomínány různými historizujícími slavnostmi, které zjevně vyjadřovaly sounáležitost českého lidu s odkazem husitství, byly manifestací zcela určitého náboženského přesvědčení i výrazem národního cítění. Tak v roce 1558 při vítání císaře Ferdinanda II. v Praze byli Pražané ozbrojeni starými husitskými zbraněmi, a kopiníci, cepeníci a další ozbrojenci v průvodu měli představovat "armádu Žižkovu". Katolickým šlechticům ve Ferdinandově průvodu byla tato podívaná k smíchu, ale utrakvističtí Pražané svým vystoupením nepochybně chtěli vyjádřit své sepětí s husitskou tradicí, zvláště vezmeme-li v úvahu, že obdobná scéna se opakovala o

půl století později. Tehdy, v říjnu 1619, byl vítán příchod krále Fridricha Falckého. Husitské město Louny shromáždilo na počest královi na přednášti oddíl "staročeských cepařů" a obdobně, jenže ve větších rozměrech, tomu bylo i v Praze. Tam čekal na krále před Strahovskou branou zástup pražské chudiny, v počtu několika set. "Ti všichni byli uvedeni pod jeden praporec červený starý, na němž stál kalich pozlacený namalovaný, majíce za zbraně staročeské cepy, meče obouručné, kosy, oštípy, sudlice a těm podobné zbraně, jichž věku tohoto již válečníci neužívají. Jichžto hejtman Mikuláš, nejstarší služebník při úřadě staroměstském, též po staročesku vyrystovaný, pozdržev krále při nich, ~~na vyrystovaný~~ přivítal ho orací latinskou, poroučeje mu k ochraně sebe i ten všech stav čtvrtý."¹⁰ Kalvínskému králi Fridrichovi byl však tento "rystuňk Táborů starých" cizí a k smíchu, tak jako kdysi katolickým členům císařské družiny Ferdinanda II. "Cizinci, ať katolíci, ať kalvíniští protestanti, nemohli pochopit, jak váž-

ně to myslí český kališnický lid pod starým červeným praporem a jaké naděje a program tu vyjadřuje těmito historickými reminiscencemi.^{11/} Nepochopili možná naivní, ale jistě upřímný a promyšlený projev českého ~~historického~~ husitského historismu v jeho aktuálním dosahu, jako určitý závazný program, vyjadřující kontinuitu s odkazem husitské revoluce. Toto nepochopení se dlouho udržovalo i v moderní historické literatuře, která v uvedené scéně viděla nedůstojnou maškarádu, doklad hlubokého úpadku předbělohorské společnosti.^{12/}

Humanismus 16. století byl dalším mocným podnětem k rozvoji historismu. Přinesl zájem o minulost a o četbu historických spisů a kronik, rozmach a oblibu historiografie. Vždyť i Jednota bratrská, nesporně pod vlivem humanistických myšlenek a zejména důrazu na studium historických pramenů, přistoupila k shromažďování historických dokumentů, známých Akt Jednoty bratrské. A historická zpracování bratrských autorů svým charakterem přecházela od převážně apologetického zaměření k dí-

lům se záměrem vylíčit důležité události, tedy se záměrem již historickým.^{13/} Rovněž novoutrakvistická literární produkce byla historického rázu a uvědoměle navazovala na odkaz a tradice husitského bohosloví. V našem časopise jsme měli příležitost podrobněji se zabývat osobností Matouše Collina z Chotěřiny,^{14/} jehož historický úvod k *Antiqua et constans fidei confessio* z roku 1562 se dovolává autority představitelů české reformace od Milíče z Kroměříže a Matěje z Janova přes Husa a Jeronyma až k Chelčickému.^{15/} Vedle tohoto nábožensky motivovaného historismu byly v Čechách 16. a počátku 17. století neobyčejně silné snahy o zdůraznění autochtonity domácích panských i rytířských rodů, o pěstování domácích aristokratických rodových tradic, v protikladu k přílivu cizinců na habsburský trůn, zejména za Rudolfa II.

Historické reminiscence můžeme doložit i v oblasti výtvarného umění, jednak vztahem k výtvorům minulosti, dnešním termínem řečeno k památkám, jednak v nové tvorbě. Je z tohoto hlediska charakteris-

tické, že když Fridrichův dvorní kazatel, kalvinista Skultetus, nechal v prosinci 1619 poničit plastickou a obrazovou výzdobu Svatovítské katedrály, učinil tak přes protesty domácích evangelíků z králova okruhu, kteří namítali, "že obrazy byly vystaveny od předků."^{16/} K diskusím o husitském obrazoborectví je zajímavým příspěvkem teze V. Kotrby, vycházející z široce pojímané analýzy hmotných pramenů, jež oceňuje "tradiční postoje českých protestantů, utrakvistů i českých bratří, jejichž porozumění lze děkovat, že se v Čechách přes bouřlivá období dochovalo přece tolik vzácných památek středověkého umění."^{17/} Skutečnost, že Bratři odstraňovali starou výzdobu kostelů, upravovaných na modlitebny, ale neničili ji, je pozoruhodným dokladem tolerance a ekumenismu. Tak např. v roce 1531 v Brandýse n. Orli. Bratři složili stranou původní kostelní zařízení, "kdyby potřeby bylo jiným".^{18/}

Pokud jde o novou tvorbu, nalezneme v období pozdní gotiky a renesance prvky

historizujícího tvarosloví, nazývané románskou, případně gotickou renesancí.^{19/} Salvatorský chrám na Starém Městě pražském, postavený německými lutherány v letech 1611-1614, má vedle renesančních i gotické formy, obdobně jako nedaleký sbor Jednoty bratrské, zbudovaný v letech 1615 - 1620. Barokní přestavba budovy někdejšího sboru, později kostela sv. Šimona a Judy u Milosrdných, nesetřela všechny stopy původní podoby. Tak se dodnes zachovala z dob bratrské výstavby gotizující žebrová síťová klenba uvnitř chrámu a zvenčí tvary oken. Nové umělecko-historické bádání vcelku přesvědčivě dokazuje, že tento goticko-renesanční sloh, obrození pozdní gotiky v období rudolfinského manýrismu, byl pěstován především stoupenci reformace. Evangelíci se i touto vnější formou zřejmě bránili před pronikáním protireformace, spjaté s novým uměním barokním.^{20/} Nelze také nepřipomenout, že doba manýrismu, pro niž je příznačný určitý rys historismu, je právě na přelomu 16. a 17. století charakterizována pronikáním středověkých

motivů do výtvarného umění.^{21/}

Bělohorská bitva a události po ní následující znamenaly pronikavý obrat, ukončující dvousetletý vývoj pohusitských Čech a nástup nových sil, navazujících na zcela jiné tradice. Evangelická česká emigrace po Bílé hoře zdůrazňovala ovšem nadále kontinuitu s odkazem husitství, nepřerušene navazovala na jeho tradice a snažila se udržovat tyto souvislosti i v rekatolizované vlasti, především šířením knih vydávaných v cizině. Tím tento proud českého historismu získával zvláštní rysy. Jakousi náhradou za staré české tisky, protireformací cílevědomě a soustavně ničené, vydávali exulanti nová vydání tradičních klasických děl české reformace, aby tak i touto formou posilovali reformační živel v českém národě. Tyto historismy a tradicionalismy se projevovaly i v literatuře kancionálové, přežíváním starých písní z počátku 15. století hluboko do pobělohorského období, ba ještě dále. Literární historikové vedle těchto ohlasů gotiky v 17. a 18. století nacházejí některé dal-

ší rezonance gotiky v našem evangelickém barokním básnictví, např. u Třanovského, Komenského i jiných autorů české evangelické duchovní lyriky 17. a počátku 18. století.^{22/} I tyto literární projevy patří do perspektiv barokní gotiky.

Protireformační snahy již před Bílou horou - a po ní znásobené^{23/} - užívaly rovněž pro své cíle historizujících tendencí. Šlo o to, překlenout dvě století reformace přihlášením se ke starším, předhusitským církevním tradicím. Politické a vojenské vítězství v pobělohorském období, definitivně zakotvené mírem vestfálským, tedy vítězství vnější, mocenské, předpokládalo pokračování boje zápasem o myšlení a niterní život českých lidí, tedy boj v oblasti ideologické. Protireformace se dovolávala minulosti poukazem na náboženský život českého středověku, na éru Přemyslovců a Karla IV. Cílem bylo prokázat autochtonitu katolického vyznání jako "staré české víry". Proto byla cílevědomě obnovována a upevňována úcta k zemským patronům, vznikala

nová historická pojednání zaměřená k této tématice, rozvíjela se hagiografie národních světců.

V procesu protireformace, zejména v jeho počátcích, byl historismus, historické reminiscence, důležitou zbraní obou stran. Evangeličtí predikanti v polemice s představiteli rekatolizace bránili "víru otců" a apelovali na své souvěrce zdůrazňováním věrnosti zděděné víře, trvalé závaznosti duchovního odkazu předků.^{24/} O účinnosti této argumentace svědčí procesy s tajnými nekatolíky či nálezy starých evangelických knih ještě hluboko v 18. století.^{25/} Nové historické bádání upozornilo na charakter českého venkovského prostředí, které bylo převážně zemědělského rázu.^{26/} Povaha zemědělské práce, bezprostředně spjaté se stále se opakujícím se koloběhem roku a sestávající v podstatě ze stále stejných úkonů, periodicky se opakujících, vedla již sama o sobě k jistému tradicionalismu, k pocitu vzájemných vazeb k minulým generacím. V tomto prostředí byla proto historická argumentace zvláště působivá. Protireformace mu-

sela přijít s protiargumentem, chtěla-li dosáhnout úspěchu a ohlasu. Obrátila se proto k minulosti ještě starší, než bylo husitství, k českému středověku.^{27/}

Pobělohorský katolický historismus se rozvíjel v podstatě dvěma směry. Prvním byla snaha o obrození domácích předhusitských náboženských tradic. Jejimi nositeli byly zejména staré české kláštery mnišských řádů. Odtud vycházely pokusy o obnovení středověkých kultovních představ, jež se projevovaly i přebíráním starých ikonografických námětů. Tak byl např. v baroku přejímán a aplikován ve středověku tak oblíbený typ piety, související s obrodou mariánského kultu; není jistě náhodné, že před kanonizací Jana Nepomuckého převládalo mezi votivními stavbami v Čechách zasvěcení P. Marii Bolestné.^{28/} Zájem baroka se soustředil na dochované středověké památky, které byly uctívány a chráněny před zničením, opravovány či kopírovány. Celá řada známých barokních obrazů a soch vznikla jako kopie gotických předloh, dnes neznámých. Tak tomu bylo např. s obrazem

Assumpty z Bílé hory ze sbírek Národní galerie. Při restaurování obrazu prokázala Věra Frömlová rozbořem malířské techniky, že gotický obraz českého mistra z 15. století byl malířem v první polovině 17. století sice přesně kopírován, avšak technikou již barokní.^{29/} Výrazem úcty k hmotným památkám, jako jednoho z projevů historismu, je např. obrana malostranského kostela sv. Václava magistrátem v roce 1654. Jezuité chtěli kostel zbořit, k čemuž nakonec také došlo a v jeho místech dodnes stojí bývalá jezuitská kolej s chrámem sv. Mikuláše. Malostranští radní nazývali starý kostel "nejstarším pomníkem království českého" a trvali, ovšem marně, na jeho udržování v dobrém stavebním stavu.^{30/} Zato úspěšná byla v roce 1650 záchrana Rejskova baldachýnu v Týnském chrámu nad někdejší hrobem utrakvistického světícího biskupa Luciana z Mirandoly. Zasluhou staroměstského a novoměstského pořádku malířů byla památka zachována.^{31/} Takových případů lze doložit více.

Druhý ze směrů pobělohorského histo-

rismu měl živnou půdu v prostředí proti-reformačních řádů, které byly do Čech zavedeny nově a nemohly tedy navazovat na vlastní domácí tradice. Proto se zaměřily na kult křesťanských památek obecnějšího charakteru, na kult památek biblických, V oblasti výtvarné byly realizovány kopie "svaté chýše", napodobeniny obydlí Svaté rodiny podle legendy přenesené do Lorety,^{32/} dále "božích hrobů" či "svatých schodů", imitace mramorových schodů z Pilátova domu v Jeruzalémě.^{33/} Kromě těchto objektů však byly napodobovány další středověké kultovní stavby z ciziny, např. kaple P. Marie altoettingské. V případě kopie této předrománské rotundy s gotickými přístavbami, realizované v Břevnově, šlo o první vědomé uplatňování gotických forem v období výspělého baroka u nás.^{34/}

Revokace reminiscencí na středověkou minulost národa byla zdrojem vyhraněného českého barokního historismu. Výtvarné umění zpřístupňovalo nový ideový svět nejširším vrstvám svými výrazovými

prostředky srozumitelnou a oslňující formou. Těžiště tohoto historismu bylo v okruhu konzervativnějších starých předhusitských řádů, např. cisterciáků, benediktinů a jiných, ideově soustředěných kolem osobnosti kardinála Harracha. Tento pražský arcibiskup byl ochráncem českých řádů a vystupoval proti rozpínavým jezuitům.^{35/} A právě ve sféře starých řeholí, benediktinů, cisterciáků, premonstrátů a augustiniánů se v sakrální architektuře uplatňovala barokní gotika. V. Kotrba upozornil, že "retrospektivní pohled českých monastických klášterů je výsledkem obecného historizujícího zaměření české pobělohorské rekatolizace: obzvláště v konzervativním prostředí starých, do doby předhusitské sahajících komunit i jejich feudálních prelátů nabývá specifické, vlastenecky motivované noty."^{36/} Současně vyslovil domněnku, že tento zemský patriotismus a historismus byl i skrytým protestem proti rozpínavosti a zneklidňující aktivitě, jezuitského řádu, proti jeho cizímu vedení i proti římskému baroku.

Za určitý předstupeň české barokní gotiky jsou považovány goticismy v řadě sakrálních staveb 17. století. Gotické ohlasy lze nalézt např. na františkánské dostavbě kostela německých lutheránů na Malé Straně již v první polovině 17. století /dnešní kostel P. Marie Vítězné/, nebo v malostranském kostele sv. Josefa. Typickou ukázkou rané barokní gotiky je kaple P. Marie v benediktinském klášteře na Sázavě.^{37/} Vrcholné práce tohoto stylu jsou však spjaty se jménem architekta J. B. Santiniho-Aichla. V první polovině 18. století vytvořil Santini díla, na nichž gotické formy jsou s barokními rovnocenným, někde dokonce výlučným uměleckým prostředkem. Jsou to přestavby klášterních kostelů v Želivě, Kladrubech a Sedlci u Kutné Hory a kaple Jana Nepomuckého ve Žďáru nad Sázavou.^{38/} Pokud jde o poslední z uvedených staveb, je příznačné, že svatojanský kult s oblibou užíval gotických prvků, aby i vnějšně vyjadřoval kontinuitu s dobou života domnělého světce.^{39/} ~~Pokud jde o poslední z uvedených~~

~~stavební~~ Barokně gotické stavby jsou však jen dílčí částí Santiniovy tvorby a podněty pro ně je třeba hledat v historizujících požadavcích stavebníků, představitelů starých řádů.^{40/} Ve vrcholných barokně gotických stavbách Santiniho je z principů gotických a barokních vytvářen organický celek ve vzájemné vyváženosti obou složek.

Architektura české barokní gotiky byla podrobena rozboru již Zd. Wirthem i novou literaturou a současně byla oceněna její umělecká hodnota a úroveň, když bylo konstatováno, že povznáší se umělec-ky na neobyčejnou výši, zmáhá suverénně staré formy a postupuje od aplikace k samostatnému tvoření.^{41/} Gotizující výtvarné projevy v první polovině 18. století nebyly charakteristické pouze pro architekturu, ale i pro malířství a řezbářství.^{42/} Tyto výrazy historismu, zakotvené v prostředí českého duchovenského i aristokratického tradicionalismu, mají zřejmě určité souvislosti s novou rekatolizační vlnou na počátku 18. století. Nezdá se dos-

ti přesvědčivým tvrzení Z. Kalisty, že mocný rozmach svatojanského kultu v této době nebyl ovlivněn potřebami protireformace "v té době už přece úplně vítězné".^{43/} Nová represivní rekatolizační opatření z počátku 18. století jsou nespornou skutečností^{44/} a procesy proti podezřelým z kacířství a nálezy nekatolických knih svědčí o přežívání reformačních tradic v různých oblastech Čech i v době vrcholící druhé vlny protireformace.^{45/}

Jak jsme již upozornili, obdobu k výtvarně barokní gotice lze vysledovat též v oblasti literatury i v širším rámci religiozity. Barokní literární tvorba často hledala inspiraci v středověkých, především gotických vzorech. Příčiny této skutečnosti byly obdobné jako u umění výtvarného, tedy v specificky českém historismu, zasahujícím do existenciálních poloh člověka barokní doby. Tak je možno doložit ohlas vzoru hymnické poezie doby karlovské v latinských hymnech baroka,^{46/} oživení středověkého symbolismu apod. Řada závažných dokladů k této problematice při-

nesl Z. Kalista objevným rozbořem homiletické i další literární tvorby z okruhu cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou.^{47/} Výmluvná je již sama o sobě vzájemná vazba žďárského barokně gotického chrámu Santiniova a kazatelské a literární činnosti ve zdejší kláštere. Kalista upozornil na četné ohlasy gotiky v barokních kázáních. Jedním z takových motivů, který nás zvláště zaujme, je motiv hor, na kterých se "dává Bůh lépe poznati".^{48/} To je nesporně představa a obraz charakteristický pro husitskou gotiku. A není snad náhodné, že barokní autor Dubravius uvádí na prvním místě mezi horami, na nichž se Bůh lidem zjevil, horu Tábor, hned za horou, na níž Ježíš pronesl své známé kázání.^{49/} I v básnickém díle typicky barokního B. Bridela, pocházejícího původně z evangelického prostředí, nachází Kalista představy gotické doby. Je to např. zpěv ke chvále boží, motiv známý ze závěru Dantovy Božské komedie i z Komenského Labyrintu, inspirovaný 5. a 15. kapitolou zjevení Janova.^{50/} Rezonan-

ce gotiky nalezneme i v dílech spisovatelů evangelických. Vedle zmiňovaného Komenského a Třanovského to byl i pozdější Jan Liberda jak pokud jde o vlastní tvorbu, tak i v překladech německých pietistických a mysticky zaměřených básníků, např. P. Gerharta, A. Silesia, S. Dacha atd.^{51/}

Barokní gotika, ve výtvarném umění i v literatuře, není jen pouhé napodobování gotiky, užívání gotických prvků a reminiscencí, je především vzájemným prolínáním a prostupováním gotických a barokních principů s cílem vytvořit z nich organickou jednotu, vypovídající o vnitřním životě a myšlení nejen svých tvůrců, ale i celé doby. Historismus nebyl jen mechanickou aplikací prvků z minulých dob. Naopak, šlo o ohlasy zcela uvědomělé a programové, o užití starých výrazových forem k vyjádření jak vnitřní příbuznosti a kontinuity s určitou tradicí, tak i myšlenkových poloh člověka nové doby.

POZNÁMKY

- 1/ Emil Edgar, Duch národů ve stavbách chrámových, KR 1952, str. 152-156. Odtud i další citáty.
- 2/ Zdeněk Wirth, Barokní gotika v XVIII. a v 1. polovině XIX. století, Památky archeologické XXII /1908/, nově přetiskl V. Kotrba v níže citované knize na str. 159-178.
- 3/ Zdeněk Kalista, Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko, Brno 1970; Viktor Kotrba, Česká barokní gotika, Praha 1976. Srv. též příspěvek Pavla Štěpánka v Umění, 1979.
- 4/ Michal Flegl, Památky a tradice, KR 1973, str. 56-60.
- 5/ Michal Flegl, Historismus Karla IV., myšlenka "nového Jeruzaléma" a poměr k tradici, KR, 1978, str. 113-119.
- 6/ Viz např. Žižkův list Domažlickým, vyd. F. Šmahel, Jan Žižka z Trocnova, Praha 1969, str. 226.

- 7/ Amađeo Molnár, Eschatologická naděje české reformace, sborník Od reformace k zítřku, Praha 1956, str. 26; též, Theologie husitského kalicha, Theologická příloha KR, 1965, str. 1-9.
- 8/ Viz Českou konfesi, vyd. R. Říčan v publikaci Čtyři vyznání. Praha 1951.
- 9/ Bartoloměj Paprocký z Hloholu, Zrcadlo Čech a Moravy, Praha 1593, vyd. z r. 1941, str. 142.
- 10/ Pavel Skála ze Zhoře, Hystorie česká, vyd. K. Tieftrunk, III. sv., Praha 1867, str. 357-360.
- 11/ Kotrba, c. d., str. 46.
- 12/ Např. Dějiny Prahy, Praha 1964, str. 333.
- 13/ Kamil Krofta, O bratrském dějepisectví, Praha 1946; Rudolf Říčan, Dějiny Jednoty bratrské, Praha 1957, str. 217-219; František Kutnar, Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví, I. díl, Praha 1973, str. 51 - 64.

- 14/ Michal Flegl, Florián Gryspek, Matouš Collin a humanistické písemnictví, KR, 1979, str. 25-31.
- 15/ Univerzitní knihovna, staré tisky, sign. 46 E 224 přív. 4.
- 16/ Srv. Skálovu Hystorii českou, cit. v pozn. 10.
- 17/ Kotrba, c. d., str. 46.
- 18/ Zikmund Winter, Život církevní v Čechách, sv. II., Praha 1896, str. 830.
- 19/ Vojtěch Birnbaum, Románská renesance koncem středověku, Praha 1924.
- 20/ Kotrba, c. d., str. 47.
- 21/ Pavel Freiss, Panoráma manýrismu, Praha 1974, str. 268.
- 22/ Kalista, c. d., str. 199. Dále Jaroslav Luďvíkovský, Tři kapitoly o Třanovského latinské duchovní lyrice, časopis Bratislava, X /1936/, a týž, Duchovní poesie Třanovského /tamtéž/.
- 23/ K protireformaci nejnověji viz Josef Hanzal, Z dějin pobělohorské rekatoli-

zace, KR 1979, str. 31-35 a týž, Pobělohorská rekatolizace v jižních Čechách, Jihočeský sborník historický 1979, str. 181-191.

24/ Kutnar, c. d., str. 64-69.

25/ viz pozn. 45/.

26/ Kalista, cit. d., str. 74.

27/ Václav Ryneš, "Imagines miraculosae" doby pobělohorské, Český lid 1967, str. 182-193. K tomu srv. diskusi v Kostnických jiskrách 1967, č. 33 a 41.

28/ Ketrba, c. d., str. 56.

29/ viz rukopisnou zprávu restaurátorky, vystavovanou i s restaurovaným obrazem Assumpty ve Středočeské galerii v Praze počátkem roku 1980.

30/ Antonín Podlaha, Dějiny kolejí jesuitských v Čechách a na Moravě od roku 1654 až do jejich zrušení, Sborník historického kroužku X /1909/, str. 80-82.

31/ Rudolf Kuchynka, Manuál pražského pořádku malířského z let 1650-1656, Pa-

mátky archeologické, XXVII /1915/, str. 27. V té době byl již v místě Mirandolova hrobu oltář sv. Lukáše.

- 32/ První Loreta v našich zemích byla postavena roku 1622 v Mikulově, další o rok později v Hájku u Hostovic, třetí byla známá hradčanská Loreta z let 1627-1631.
- 33/ Např. v kostele pražského kláštera augustiniánů na Karlově.
- 34/ Antonín Podlaha, Posvátná ~~místa~~ místa místa král. Českého, V. díl, Praha 1911, str. 8, tam i odkaz na Podlahovu starší studii v Památkách archeologických, věnovanou této památce, postavené v Břevnově roku 1666.
- 35/ Josef Hanzal, Z dějin pobělohorské rekatolizace, Muzejní a vlastivědná práce 1975, str. 22-35.
- 36/ Kotrba, c. d., str. 69.
- 37/ František Krásl, Svatý Prokop, jeho klášter a památka v lidu, Praha 1896.
- ~~38/~~ Srv. též Kotrba, c. d., str. 72 a

Břetislav Štorm v Zprávách památkové péče, XVII /1957/, str. 296.

38/ Srv. cit. práce V. Kotrby a Z. Kalisty.

39/ Wirth, c. d., str. 167 v Kotrbově vydání.

40/ V Sedlci a Žďáru to byli cisterciáci, v Želivě premonstráti, v Kladrubech benediktini.

41/ Wirth, c. d., str. 161.

42/ Jmenujme za všechny jako příklad aspoň vnitřní zařízení kostela sv. Havla v Poříčí nad Sázavou, dílo Lazara Widmana.

43/ Kalista, c. d., str. 108.

44/ Srv. Jan M. Lochman, Náboženské myšlení českého obrození, Praha 1952. K tomu podotkněme, že svou roli tu patrně ~~hrály~~ hrály i důvody mezinárodní, reakce na určité uvolnění náboženských poměrů v sousedním Slezsku /smlouva altlandstátská/.

45/ Srv. Jaroslav Pánek, Hrdelní soudnict-

ví města Příbramě v 17. a 18. století, Středočeský sborník historický XIII /1978/, str. 104-105 a týž, Mrdelní soudnictví městečka Neveklova v 18. století, tamtéž XIV /1979/, str. 80. Pánek zřejmě oprávněně předpokládá, že skupinový výskyt hereze na Neveklovsku ještě ve 20. letech 18. století byl jedním z rozhodujících podnětů k vydání instrukce hraběte Pachtu z roku 1736, v níž byl kladen silný důraz právě na okázalé projevy příslušnosti ke katolictví. Viz též Ferdinand Hrejsa, Čeští kacíři dvacet let před tolerancí, Reformační sborník I /1921/.

46/ Z. Kalista, Z české barokní gotiky, Lumír LVIII /1932/, str. 19 a n.

47/ Viz Kalistovu cit. knihu o české barokní gotice, zvl. I. kapitola.

48/ Tamtéž, str. 64.

49/ A. F. Dubravius v Echo festivae canonisationis Joanneae.

50/ Kalista, cit. d., str. 99-100.

51/ Antonín Škarka, Erós v duchovní písni
českého baroka, Čs. rusistika, XIII
/1968/, str. 38.

x x
x

STO LET ENCYKLIKY AETERNI PATRIS

Roku 1979 uplynulo sto let od vydání encykliky Aeterni Patris, v níž se papež Lev XIII. obrátil ke světu s výzvou obnovit filosofii sv. Tomáše Akvinského. Užitek, jenž z této obnovy vyplyne, měl být, podle encykliky, trojí: rozvoj věd, prospěch společnosti, ochrana víry.

Duchovní situace v Evropě na počátku poslední čtvrtiny 19. století, kdy byla encyklika vydána, nebyla taková, aby papežova výzva byla mohla být přijata širokými kruhy vzdělanců s pochopením. "Věda", jejíž rozvoj encyklika slibovala, těšila se sice u současníků bezmezná důvěře, tvrzení o způsobilosti scholastické filosofie k jejímu rozvíjení vyvolávalo však dojem paradoxního protimluvu. Pokud jde o "prospěch společnosti", ten se zdál být zajiš-

těm stále širším uplatňováním demokratických principů, jejichž vazba na nějakou vyšší, nadlidskou instanci, jak ji s sebou obnova scholastiky přinášela, zdála se být /pokud nevyvolávala konkrétní politická podezření/přinejmenším zbytečná. Konečně "víra", kterou měla Tomášova filosofie v moderním světě obhajovat, byla v běžném dobovém pojetí soukromou záležitostí, jež si jako taková nevyžadovala založení na motivech překračujících hranice subjektivity.

Přes nepřízeň doby nezapařla papežova výzva bez ohlasu, nýbrž dala u různých národů podnět ne-li ke vzniku, tedy alespoň k širšímu uplatnění charakteristického myšlenkového směru známého pod názvem tomismus. Století, jež uplynulo od vydání encykliky, je vhodnou příležitostí k zamyšlení, čím byl vznik tohoto myšlenkového směru motivován a jaký byl jeho význam. Abychom tomu porozuměli, musíme se nejprve obrátit zpět k minulosti.

Anticko-středověká metafyzika, již je Tomáš Akvinský jedním z nejvýznačněj-

ších představitelů, je vědou o celku jsoucna a o tom, co jej zakládá. To, co jsoucno zakládá /tj. jeho bytí/, lze v pojetí této vědy nazřít právě jen v horizontu celku, /tj. nikoli z hlediska toho či onoho jsoucna, nýbrž toliko jsoucna jako takového/ celek jsoucna stává se pak naopak intelligibilní pouze z hlediska svého základu /tj. z hlediska bytí/. Z celku se tedy metafyzika snaží postihnout jeho základ, ze základu pak nahlédnout smysl, který celek má.

Je ovšem možné pochybovat, je-li takováto úžasná věda o celku veškerenstva vůbec v lidských silách. Mimo vši diskusi je však význam a hodnota, jež by - za předpokladu, že možná je - mohla pro lidstvo mít. Kant v té souvislosti píše: "/V metafyzice/ zvedá se filosofie od oboru zkušenosti a povznáší se pohnutě k těmto vznešeným ideám, projevujíc tak důstojnost, která by, kdyby mohla svá tvrzení držet, cenu všeho ostatního lidského vědění daleko předčila, ježto zaručuje naději na základ našich největších očekávání a výhledů na konečné cíle, v nichž se musí nako-

nec všechno rozumové úsilí sejít. Otázky: "má-li svět počátek a hranice své rozprostraněnosti; zdali někde a snad v mém myslícím já je jakási nedělitelná a nezničitelná jednota či jen samá nedělitelnost a pomíjejícínost; jsem-li ve svém jednání svobozen, anebo jako jiné bytosti jen veden přírodou a osudem; zdali je konečně nejvyšší příčina světa či jsou přírodní věci a jejich řád posledním předmětem, u něhož se při všech svých úvahách musím zastavit" - to jsou otázky, za jejichž rozluštění by matematik obětoval rád celou svou vědu; neboť ta mu nemůže vzhledem k nejvyšším a nejnaléhavějším lidským cílům poskytnout uspokojení."

Na teoretické úrovni slibuje nám metafyzika klasického typu odpovědi na poslední otázky, jež si je lidský duch vůbec s to klást. Přináší-li každé poznání člověku jistá uspokojení, pak je uspokojení z metafyzického názoru zajisté nejvyšší, jehož jsme svými přirozenými silami s to dosáhnout. Nejen však to; odpovědi, které nám metafyzika poskytuje, vyjasňují temné,

nereflektované předpoklady ležící v základech všech speciálních věd a dodávají jim tak plné intelligibility. Speciální vědy, jevící se dosud jako změť dílčích poznatků sjednocovaných jen vnějškově ideou praktické použitelnosti, ocitají se díky metafyzice ve světle, umožňujícím je vidět ve vzájemné souvislosti, jako ratolesti vyrůstající z jediného kmene poznání. Metafyzika odpovídajíc na otázku po jsoucnu jako jsoucnu spojuje tedy zároveň v souvislý celek všechny ostatní vědy, a to na objektivním základu. V tom spočívá, jsou-li správná tvrzení, která nabízí, její teoretický význam.

Teoretický význam metafyziky poukazuje na její důležitost praktickou. Ve sporu o prvenství mezi teoretickým a praktickým rozumem stojí totiž klasická metafyzika jednoznačně na stanovisku primátu teoretického rozumu. Člověk je v jejím pojetí bytostí prakticky slepou, bytostí, jejíž činy se mají řídit jejím poznáním a nikoli poznání povahou či dokonce potřebami praxe. Je-li tomu tak, chápeme, že je-

dině dosažením intelektuální intuice jsou-
na v celku získáváme v anticko-středověkém
pojetí předpoklady k řešení principiálních
otázek o mravnosti a odpovědnosti člověka
za jeho činy. Smysl lidského života je dán
smyslem veškerenstva, celku, jenž je člově-
ku nadřazen a jehož je člověk součástí. A
tak předpokládá praktická filosofie, v níž
o tento smysl jde, metafyziku a není bez
ní myslitelná. Metafyzika vytváří jakoby
rámec, jenž je podmínkou možnosti zdůvod-
nění kategorického rázu mravních a práv-
ních norem. V tom spočívá její význam pro
lidskou společnost.

Pokud jde o význam metafyziky pro ví-
ru a náboženství, je třeba připomenout, že
filosofie myslitele, jako je Tomáš Akvin-
ský, vytváří racionální předpoklady, na
jejichž základě se přijetí o b j e k t i v-
n í h o obsahu křesťanského zjevení jeví
jako možné a záhodné. Zjevení se v metafy-
zické perspektivě nejeví ani něčím čiře
lidským /co musíme, aby je bylo jako tako-
vé možno odhalit, zbavit jeho podstatných
objektivních struktur/, ani naopak čímsi,

co by ve své absolutní transcendenci vše lidské totálně negovalo /a co by tudíž, důsledně vzato, pro člověka objektivního obsahu ani mít nemohlo/, nýbrž něčím si- ce nadlidským, k čemu však člověku s je- ho přirozenými intelektuálními vlohami není odepřen přístup a veškerá možnost po- chopení.

Význam metafyziky anticko-středově- kého typu pro život člověka i společnos- ti je tedy nemalý. Problém, o nějž v no- vověké filosofii podstatně jde, je ovšem otázka, je-li takováto věda vůbec možná. Charakteristickým rysem klasické metafyz- icky bylo, že postupovala od poznání svě- ta k porozumění člověku, tj. jinými slo- vy že primum nebyla v jejím duchu oblast subjektivity, nýbrž naopak transsubjektiv- ní vnitrosvětské jsoucno, z jehož stano- viska je teprve možno postihovat zpětně člověka, z něhož poznání vychází. Naše poznání jsoucna, jímž sami jsme, vychází tedy v tomto pojetí z poznání jsoucna, jímž nejsme, a od něho získává svou orien- taci. Tento postup byl, jak známo, v no-

vověké filosofii obrácen. U Descarta nepostihuje se již prvotně s evidencí existence světské věci, nýbrž naopak: to, co prvotně s jistotou postihujeme, jsou stavy našeho vědomí a z nich usuzujeme teprve /je otázka, jak dalece právem/ na svět a jeho existenci.

Změna přístupu, o níž tu mluvíme, zdála se zpočátku pouhou metodologickou inovací, jež nemá s možnostmi metafyziky jako takové nic společného. V souvislosti s tím pozorujeme, že filosofové první fáze novověkého, "noetického" směru, myslitelé jako Descartes, Malebranche, Spinoza aj. považují nadále metafyziku za vrchol svého úsilí a pěstují ji v duchu nevybočujícím mnohdy příliš z rámce starší tradice. Teprve dalších sto let vývoje moderního myšlení ukázalo, že nová metodologie /jež se mezitím vžila do té míry, že již byla přijímána jako samozřejmá, bez reflexe své problematičnosti/ znamená nejen jiný postup poznání, nýbrž i jeho omezení v tom smyslu, že metafyzika v klasickém smyslu není možná. Zásluha za přes-

né vyjádření této myšlenky a za hlubokou argumentaci v její prospěch ~~xx~~ náleží na jedné straně D. Humovi, na druhé I. Kantovi. Odhlédneme-li od romantického pokusu německých myslitelů obnovit metafyziku na základě některých neujasněných bodů Kantovy kritiky, můžeme zhruba říci, že Humem a Kantem evropská metafyzika končí. To, co přinášejí dějiny evropského myšlení od té doby, je většinou buď otevřeným přijetím tohoto faktu včetně všech jeho důsledků /to je případ pozitivismu nava-
zujícího na myšlenkový odkaz D. Huma/, anebo hledání myšlenkových opěr, jež by zlikvidovanou metafyziku mohly nahradit /a to se pokoušejí většinou myslitelé ovlivnění ve větší či menší míře transcen-
dentální filosofií Kantovou/.

Likvidací metafyziky ocitlo se lidstvo ve světě, jenž je jako celek teoreticky nepochopitelný a v němž jsme tedy v situaci cizinců zbavených navždy naděje poznat jak prostředí, do nějž nás neznámý osud postavil, tak dobu, po kterou v něm máme setrvat. Pomíneme-li chabé po-

kusy nahradit metafyzickou vizi jsoucna jako jsoucna "světovým názorem", slepým z výsledků jednotlivých speciálních věd, vidíme však jen málo pokusů uniknout z této situace. Nejvážnější z nich, úsilí Kantovo, nahradit absentující teoretické poznání celku postuláty praktického rozumu, převrací naruby přirozené vztahy mezi poznáním a jednáním a prozrazuje snad až příliš snadno svůj původ ve snaze poskytnout náhražku za zavržený originál.

V oblasti etiky znamená konec metafyziky nemožnost zakotvit pravidla chování v neempirických základech a dodat jim tak mravního charakteru v přesném smyslu. Empirické směry vycházející z Humova odkazu přiznávají tuto skutečnost bez obalu. Pokud jde o postulátovou etiku Kantovu, lze ji stíhat podobnými výtkami, jako jeho nauka o postulátech vůbec. Další nerosovnatosti Kantových výkladů o tomto námetu /formalismus mravního zákona a subjektivistický ráz jeho materiální stránky, skutečnost, že mravní poznání, jak je Kant chápe, nelze vměstnat do rámce jeho nauky

o nenázorném, pouze syntetickém charakteru rozumového poznání apod./ mají v té souvislosti již jen podružný význam.

Pokud jde o víru a náboženství, znamenala nepřítomnost metafyziky konec možnosti pochopit křesťanské zjevení v souladu s tím, zač se samo vydává /a jak mu také křesťanská tradice po staletí spontánně rozuměla/, totiž jako slovo Boží k člověku. V tomto bodu bylo selhání metafyziky pocíťováno /alespoň v určitých kruzích/ citelněji než v předchozích. Nebylo tomu snad proto, že by 19. století bylo obdobím mimořádně vzníceného náboženského citu. Naopak: lidstvo šlo čím dále tím více k industrialismu orientovanému na bezprostřední životní praxi, z jejíhož hlediska se ovšem činnosti překračující momentální potřeby a orientované k celku a jeho smyslu zdály nadbytečné. I v průmyslové společnosti existovaly však a setrávají silou tradice i nadále náboženské organizace, jež problematiku založení víry, ignorované velkou částí moderního lidstva, nemohly nechávat bez povšimnutí.

Metafyzika se ovšem po Kantovi a Humovi nezdála být k zvládnutí uvedené problematiky použitelná a hledala se tudíž náhrada. Lze zhruba říci, že řešení, jež moderní filosofie náboženství /je lhostejné, přijímá-li sama pro sebe tento název, anebo jej od sebe odvrhuje/ vypracovala, lze přes jejich početnost redukovat na dva základní typy: v jednom pojetí se chápe objektivní stránka náboženských představ /"zjevení"/ jako něco lidského, jako pouhé zpředmětnění samotným lidským bytím dané anebo v něm potenciálně obsažené subjektivity /interpretované např. jako cit odvislosti, hodnotový prožitek, zkušenost dějinnosti existence, neobjektivovatelná, vždy znovu a znovu nová povolanost k rozhodnutí atd./. Ve druhém pojetí je objektivní stránce křesťanského zjevení ponechán charakter slova Božího, toto je však pochopeno v tak radikální transcendenci, že se proměňuje v pouhou krizi všeho konečného a stává se pro člověka čímsi zcela nepředvídatelným, nezdůvodnitelným a konec konců nepochopitelným. V jednom pří-

padě je tedy Bůh a jeho slovo chápán jako něco lidského, immanentního našemu vědomí a nevybočujícího pozitivně z jeho sféry, v druhém případě je naopak Bůh pojat v tak příkrém protikladu ke všemu konečnému, že nás, domyslíme-li věc do důsledků, nemůže jeho slovo co do svého objektivního obsahu vůbec zasáhnout. Je-li tomu tak, vyúsťují však obě pozice přes svou povrchovou protikladnost v jedno, v obou případech se totiž zpochybňují objektivní struktury zjevení a náboženství se redukuje na subjektivitu s tím rozdílem, že jednou tato subjektivita obdrží kladné, jednou záporné předznamení. Myšlenka spojení hlediska Boží immanence a transcendence teorií participace a na ní založené myšlenky analogie nedochází zde ovšem uplatnění a spolu s ní uniká beznadějně možnost vyložit zjevení v souladu s tím, zač se samo vydává, totiž jako slovo Boha, jenž přesahuje vše lidské, k člověku, který je mu nicméně na základě svého lidství s to naslouchat. Není divu, že se za těchto okolností ocitá náboženství na

periferii duchovního života společnosti a že se i zde jeho vliv oslabuje úměrně tomu, jak se postupem doby tradice vzdaluje svým kdysi živoucím pramenům.

V takovéto situaci vydal r. 1879 papež Lev XIII. encykliku Aeterni Patris. Myšlenka návratu ke klasické metafyzice, jež je v ní proklamována, vyrostla ze dvou kořenů. Na jedné straně ze znepokojení nad osudem civilizace, jíž se se ztrátou metafyziky ztratilo povědomí o celkovém smyslu jejího vlastního pohybu, na druhé straně z přesvědčení, že směr, v němž se novověká filosofie angažovala /a před níž duchovní moc od počátku varovala/ je mylný a že to lze s evidencí vykázat v její vlastní doméně, totiž ve filosofii. Papežovo volání po znovupostavení evropských věd, společenského života i náboženství na metafyzické základy jeví se nám z tohoto hlediska jako projev neobyčejné duchovní iniciativy. Nebyla jistě malá věc postavit se koncem 19. století, v období zdánlivě tak klidném a nadějí plném, proti všem ~~stá-~~ staletou tradicí zakořeněným schématům novověkého subjektivismu a pokusit se o ob-

novu filosofického stylu raného období naší civilizace. Případný úspěch ^{ne}předpokládal nic menšího než nový "kopernikánský obrat", jímž by se evropská filosofie vrátila z nepřirozené pozice, do níž ji /po přípravných pracích svých předchůdců/ umístil Kant, do své původní polohy. Že je projekt takového obratu nicméně reálný, tomu nasvědčovala jednak situace filosofického myšlení druhé poloviny 19. století /jež jako by volalo po kritickém přezkoumání svých východisek/, jednak i úspěchy, jichž tomistický směr počal dosahovat. Uvážíme-li, jak všeobecné bylo v 19. století přesvědčení, že "po Kantovi již metafyzika není možná", jakož i fakt, že v tehdejší filosofickém myšlení nebylo vlastně jediného motivu, v němž by tomistický směr mohl nalézt opěrný bod, nebudeme tyto úspěchy při vší jejich omezenosti jistě podceňovat.

Ve 20. století dostalo se tomistickému směru určité podpory zvenčí. Husserlovo vykázání eidetického názoru otřáslo přesvědčením o nevyvratitelnosti Humova a

Kantova stanoviska, H. Hartmann oživil zájem o ontologii, Heideggerova filosofie znovunastolila povědomí závažnosti otázky po bytí atd. Žádný z těchto filosofických proudů neznamená sice principiální překonání novověkého subjektivismu, každý z nich však přináší náměty, jejichž vlivem se starší přesvědčení o nemožnosti metafyziky v základech otřásá. Vzniklo nové duchovní klima, v němž se věda o jsoučnu jako jsoučnu nejeví tak protismyslnou, jako tomu bylo dříve.

Zmínili jsme se v předchozím o úspěších, kterých tomistický směr dosáhl. Zbývá, abychom se zmínili i o neúspěších. Těch je ovšem nemálo a my se zde můžeme zmínit jen o něčem. Hlavní neúspěch spočívá v tom, že zásadní obrat, který měla tomistická filosofie v myšlení evropského lidstva vyvolat, se ve skutečnosti nepodařilo přivodit. Vznikl jen nový filosofický směr vedle řady jiných, směr, jenž za více než sto let své existence dal světu sice několik skvěle nadaných profesorů, ale vlastně ani jednoho vskutku originál-

ního myslitele. Pozorujeme krom toho, že přes poměrně příznivou duchovní situaci po polovině našeho století aktivita představitelů tomistického směru ^{po} klesá a že je hnutí postiženo stagnací charakteristickou pro evropskou filosofii tohoto období vůbec.

Dnes, na počátku poslední čtvrtiny 20. století, lze těžko odhadnout, jaké bude mít výzva obsažená v encyklice Aeterni Patris další osudy. Stane se posléze přece jen signálem obratu? Či se ukáže, že byla jen nostalgickým pokusem zanikající civilizace o návrat k velkým idejím jejích dávných počátků?

To vše nevíme. Naší věcí je probouzet otupělou vnímavost pro hodnotu metafyziky a zkoumat odpovědně její možnosti. Budoucí osud tohoto úsilí není v našich rukou a je zahalen temnotou zakrývající před našimi zraky budoucnost lidských věcí v tomto starém světě vůbec.

O B S A H

Jaroslav Seifert :	
VERŠE Z GOBLÉNU	3-4
J. B. Čapek :	
VZTAH KOMENSKÉHO K ŽALMŮM	6-17
František Kučnar :	
HISTORIKOVA ÚVAHA O LIDOVÉ LITERATUŘE PAMETNÍ A PÍSMÁCKÉ	19-43
Josef Zvěřina :	
UČITEL A ČINITEL SLOVA	45-46
František LAZECKÝ:	
ČESKÝ RÁJ	48-50
SLUNEČNÍ LIDÉ	51-52
BOHUMIL NOVÁK:	
DOPIS PŘÍTELI	54-59
Josef Hobzák :	
O NAŠICH NEJPAMÁTNĚJŠÍCH KOSTELÍCH..	61-75
Josef Macek :	
K POJETÍ PROSTORU A PŘÍRODNÍHO PROSTŘEDÍ V JAGELLONSKÝCH ČECHÁCH ..	77-114
Jaromír Hořec :	
RUŽE	116-117
Jan Vladislav :	
FRAGMENT /druhý/	119-123
Jaroslav Opát :	
ZDENĚK KALISTA	125-156

Karel Kučera :
K POZADÍ TŘETÍ PREZIDENTSKÉ
VOLBY TGM 158-191

Josef Hanzal :
BOLZANOVŮ POJETÍ NÁRODA 193-211

Michal Flegl :
O HISTORISMU A BAROKNÍ GOTICE . . . 213-242

x_x :
STO LET ENCYKLIKY AETERNI PATRIS . .244-260

